

**CRNA GORA
ZAVOD ZA ŠKOLSTVO**

NAŠA ŠKOLA

**ISTRAŽIVANJE:
PRIMJENA REFORMSKIH RJEŠENJA
U OSNOVNIM ŠKOLAMA I GIMNAZIJAMA U CRNOJ GORI**

– analiza rezultata sa preporukama –

Podgorica,
decembar 2009.

ISTRAŽIVANJE: PRIMJENA REFORMSKIH RJEŠENJA U OSNOVNIM ŠKOLAMA I GIMNAZIJAMA U CRNOJ GORI – analiza rezultata sa preporukama –

Izdavač: Zavod za školstvo

Urednik: dr Dragan Bogojević

Redakcija: dr Dušanka Popović, Radovan Popović, mr Zoran Lalović, Nevena Čabrilo

Dizajn i tehnička priprema: Nevena Čabrilo

Lektura: Danijela Đilas

Štampa: IVPE Cetinje

Tiraž: 500 primjeraka

Podgorica 2009.

CIP – Каталогизација у публикацији
Централна народна библиотека Црне Горе, Цетиње

ISTRAŽIVANJE : primjena reformskih rješenja u osnovnim školama i gimnazijama u Crnoj Gori : analiza rezultata sa preporukama / [urednik Dragan Bogojević] . – Podgorica : Zavod za školstvo, 2010 (Cetinje : IVPE). – 76 str. : tabele ; 25 cm

Tiraž 500. – Bilješke uz tekst.

ISBN 978-9940-24-001-1

а) Основне школе – Реформа - Црна Гора б)
Гимназије - Реформа – Црна Гора
COBISS.CG-ID 15234848

Poštovani/e kolege i kolegice,

Knjigom promjena i drugim strateškim dokumentima, zakonima iz oblasti obrazovanja i vaspitanja i nastavnim planovima i programima, propisana su rješenja po kojima treba da se prepoznaje naš obrazovni sistem.

Zavod za školstvo u kontinuitetu preduzima ciljna istraživanja koja treba da pokažu u kojoj mjeri se primjenjuju (ili ne primjenjuju) najvažnija rješenja predviđena konceptom obrazovne reforme.

Ovim istraživanjem željeli smo da se fokusiramo na realizaciju aktivnosti koje proizilaze iz obrazovnog programa *devetogodišnje osnovne škole* i *obrazovnog programa gimnazije*. Na osnovu rezultata istraživanja uradili smo preporuke koje će, nadamo se, doprinijeti uspješnijoj realizaciji reformskih rješenja.

Pažnju smo usmjerili prema realizaciji pojedinih ključnih aktivnosti kao što su: planiranje i organizacija nastave, organizacija izbornih predmeta, otvoreni dio programa, ocjenjivanje u osnovnoj školi, građansko vaspitanje i obrazovanje, inkluzivna nastava i djeca sa posebnim potrebama, primjena računara u nastavi, nastava fizičkog vaspitanja, evaluacija i samoevaluacija, razvojno planiranje itd. Istraživanje koje se odnosi na profesionalni razvoj nastavnika/ca usmjereno je na prepoznavanje uticaja sistema profesionalog razvoja na nivou škole (PRNŠ-a) na uključivanje nastavnika/ca u doživotno učenje i biće objavljeno u posebnoj publikaciji.

Trudili smo se da istraživanjem obuhvatimo što veći broj škola. Obratili smo se na adrese 75 osnovnih škola (A, B, C grupe) i 20 gimnazija ili srednjih škola u kojima se realizuju i gimnazijski programi.

Reforma obrazovanja je dugotrajan i složen proces. Jedino stalnim praćenjem, analizom i istraživanjem obrazovne prakse moguće je takvim procesom upravljati, držati ga pod kontrolom i unaprijeđivati.

Uvjereni smo da će ova publikacija doprinijeti boljem prepoznavanju pozitivnih primjera obrazovne prakse i stalnoj potrebi da se o pojedinim rješenjima dodatno razmisli ili da se dođe i do nekih novih rješenja.

Zahvaljujemo se kancelariji *Fondacije Institut za otvoreno društvo* u Crnoj Gori, koja je podržala realizaciju ovog istraživanja i objavljivanje publikacije.

Nadamo se da će ovo istraživanje i preporuke koje ga prate biti od koristi *Ministarstvu prosvjete i nauke* u daljem promišljanju i vođenju politike obrazovanja, kao i svim ostalim partnerskim institucijama, a najviše našim školama i nastavnicima/ama.

S poštovanjem,

DIREKTOR

dr Dragan Bogojević

S a d r Ź a j:

Uvod.....	7
Cilj istraživanja.....	7
Uzorak istraživanja.....	8
Metoda istraživanja.....	8
1. Planiranje i organizacija nastave.....	9
2. Organizacija izbornih predmeta u osnovnoj školi i gimnaziji.....	16
3. Otvoreni dio predmetnih programa u osnovnoj školi i gimnaziji.....	23
4. Informatičko obrazovanje u osnovnoj i srednjim školama.....	26
5. Organizacija nastave fizičkog vaspitanja.....	29
6. Samoevaluacija i razvojno planiranje.....	33
7. Eksterna evaluacija.....	36
8. Ocjenjivanje učenika/ca u osnovnoj školi.....	38
9. Organizacija nastave u I razredu osnovne škole.....	42
10. Djeca sa posebnim potrebama u odjeljenjima u kojima se nastava izvodi po programu devetogodišnje osnovne škole.....	44
11. Obavezne aktivnosti u nastavnom planu osnovne škole.....	46
12. Prošireni dio aktivnosti u nastavnom planu osnovne škole.....	53
13. Građansko vaspitanje.....	63
14. Obavezni izborni sadržaji u gimnaziji.....	65
DODATAK: Ocjenjivanje učenika/ca u gimnaziji i srednjim stručnim školama.....	71

UVOD

Cilj istraživanja

Reforma sistema obrazovanja i implementacija novih obrazovnih planova i programa započela je 2004/05. godine u srednjim stručnim i u osnovnim školama i 2006/07. godine u gimnaziji. Strateški dokument koji je odredio glavne smjernice reforme obrazovanja bila je **Knjiga promjena** koja je urađena 2001. godine. Tokom 2002. godine urađeni su i usvojeni zakoni iz oblasti obrazovanja i vaspitanja, kao i strateški dokument **Osnove za obnovu nastavnih planova i programa** koji će poslužiti da se urade novi planovi i programi za osnovnu školu, gimnaziju i srednje stručno obrazovanje.

Počev od 2004. godine *Zavod za školstvo* kontinuirano, u okviru svojih nadležnosti, predlaganjem rješenja, obukom nastavnika/ca i direktora/ki škola, izradom stručnih brošura i publikacija i sl. pomaže školama u implementaciji predviđenih reformskih rješenja.

Cilj istraživanja bio je da se utvrdi *u kojoj mjeri i na koji način se predviđena reformska rješenja implementiraju u školskoj praksi.*

Neposredni ciljevi istraživanja bili su da se utvrdi da li se neki od ključnih elemenata i aktivnosti iz **obaveznog i proširenog dijela Nastavnog plana osnovne škole i gimnazije** realizuju na način kako je predviđeno reformskim rješenjima, kao:

- planiranje i organizacija nastave;* ¹
- organizacija nastave izbornih predmeta;*
- realizacija otvorenog dijela programa obaveznih predmeta;*
- informatičko obrazovanje*;
- organizacija nastave fizičkog vaspitanja;*
- samoevaluacija i razvojno planiranje;*
- eksterna evaluacija*
- ocjenjivanje učenika/ca; ** ²
- organizacija nastave građanskog vaspitanja**
- organizacija nastave u I razredu**
- nadgledano učenje;**
- rad odjeljenske zajednice;**
- dani kulture sporta, tehnike i škola u prirodi i sl.;**
- slobodne aktivnosti i fakultativna nastava;**
- pomoć djeci sa posebnim potrebama;**
- uključenost djece sa posebnim potrebama u redovnu nastavu**
- dodatna nastava;**
- dopunska nastava;**
- obavezni izborni sadržaji.***³

Takođe, željeli smo da ustanovimo da li su **publikacije** Zavoda za školstvo od pomoći nastavnicima/ama i upravama škola u organizaciji vaspitno-obrazovnog rada.

Zbog značaja procesa ocjenjivanja, uvrstili smo dodatak o ocjenjivanju u srednjim školama.

¹ * Dio istraživanja koji se odnosi na osnovne škole i gimnazije.

² ** Dio istraživanja koji se odnosi samo na osnovnu školu.

³ *** Dio istraživanja koji se odnosi samo na gimnaziju.

Uzorak istraživanja

Istraživanjem je obuhvaćeno **75 osnovnih škola** (grupe A, B i C), koje u školskoj 2008/09. godini organizuju nastavu u skladu sa planom i programom devetogodišnje osnovne škole. Uzorkom su obuhvaćene **sve gimnazije – ukupno 23** (12 tzv. „čistih“ gimnazija i 11 mješovitih škola).

Tabela 1: Dinamika uvođenja novih programa u devetogodišnju osnovnu školu

Školska godina	Škole A 20	Škole B 27	Škole C 28	Škole D 45	Škole E 42
2004/05.	I				
2005/06.	I,II, VI	I			
2006/07.	I,II,III, VI,VII	I,II VI	I		
2007/08.	I,II,III,IV VI,VII,VIII	I,II,III VI,VII	I,II VI	I	
2008/09.	I,II,III,IV, V, VI, VII, VIII, IX	I,II,III,IV VI, VII, VIII	I,II,III, VI, VII	I,II VI	I
2009/10.		I, II, III,IV,V, VI, VII, VIII, IX	I,II,III,IV VI, VII, VIII	I,II,III, VI, VII	I,II VI
2010/11.			I, II, III,IV,V, VI, VII, VIII, IX	I,II,III,IV VI, VII, VIII	I,II,III, VI, VII
2011/12.				I, II, III,IV,V, VI, VII, VIII, IX	I,II,III,IV VI, VII, VIII
2012/13.					I, II, III,IV,V, VI, VII, VIII, IX

Školske 2006/07. godine sve gimnazije u Crnoj Gori počele su da rade po nastavnom planu i programu opšte gimnazije u I razredu. Školske 2009/10. godine školovanje u gimnaziji završava prva generacija gimnazijalaca/ki koja je pohađala nastavu po novim programima.

Metoda istraživanja

Za potrebe ovog istraživanja savjetnici/e Zavoda za školstvo izradili/e su upitnike za osnovnu školu, gimnaziju i srednje stručne škole. U upitnicima su korišćenja pitanja zatvorenog, otvorenog i kombinovanog tipa. Upitnik su popunjavali direktori/ke škola sa svojim saradnicima.

Upitnik **za osnovnu školu** sadržavao je četiri osnovne oblasti: 1. *Obavezni dio programa:* (1.1. Planiranje i pripremanje nastave u osnovnoj školi; 1.2. Organizacija nastave u I razredu osnovne škole; 1.3. Ocjenjivanje učenika/ca; 1.4. Organizacija nastave fizičkog vaspitanja; 1.5. Djeca sa posebnim potrebama u reformisanim odjeljenjima škole); 1.6. Otvoreni dio programa; 1.7. Organizacija izborne nastave u osnovnoj školi; 1.8. Informatičko obrazovanje u školi; 1.9. Građansko vaspitanje) 2. *Obavezne aktivnosti u Nastavnom planu* (2.1. Nadgledano učenje; 2.2. Rad odjeljenske zajednice; 2.3. Dani kulture, sporta, tehnike, škola u prirodi i sl.) 3. *Prošireni dio Nastavnog plana* (3.1. Slobodne aktivnosti i fakultativna nastava; 3.2. Pomoć djeci sa posebnim potrebama; 3.3.

Dodatna nastava; 3.4. Dopsunska nastava) 4. *Upravljanje i rukovođenje školom* (4.1. Obučenosť nastavnika/ca za realizaciju novih programa; 4.2. Profesionalni razvoj nastavnika/ca na nivou škole; 5.3. Samoevalucija i razvojno planiranje; 4.4. Eksterna evaluacija; 4.5. Publikacije Zavoda za školstvo).

Upitnik za **gimnaziju** sadržavao je pitanja koja su se odnosila na sljedeća područja rada: 1. Planiranje i pripremanje nastave u gimnaziji; 2. Otvoreni dio programa obaveznih predmeta; 3. Organizacija izborne nastave; 4. Obavezni izborni sadržaji; 5. Organizacija nastave fizičkog vaspitanja u školi; 6. Informatičko obrazovanje u školi; 7. Obučenosť nastavnika/ca za realizaciju novih programa; 8. Samoevalucija i razvojno planiranje; 9. Eksterna evaluacija; 10. Publikacije Zavoda za školstvo.

Upitnik za **srednje stručne škole** sadržavao je pitanja koja su se odnosila na sljedeća područja rada: 1. Opšteobrazovni izborni predmeti u stručnim školama; 2. Organizacija nastave fizičkog vaspitanja u školi; 3. Informatičko obrazovanje u školi; 4. Obučenosť nastavnika/ca za realizaciju novih programa; 5. Eksterna evaluacija Zavoda za školstvo.

Kako bi se obezbijedila objektivnosť i potpunost dobijenih podataka u upitniku, savjetnici/e Zavoda za školstvo su kontaktirali svaku od škola prije, tokom i nakon popunjavanja upitnika. Popunjavanje upitnika od strane direktora/ki škole i prikupljanje podataka obavljeno je tokom prvog polugodišta školske 2008/09. godine.

Od ukupno 75 osnovnih škola, 73 škole su u predviđenom roku dostavile popunjen upitnik. Jedna škola ih je dostavila nakon predviđenog roka, a jedna škola ih uopšte nije dostavila. Na dostavljene upitnike od 23 gimnazije, odgovorilo je 20 gimnazija. Svoje odgovore nijesu dostavile tri gimnazije.

Prikupljeni podaci iz upitnika analizirani su kvantitativno (statistički) i kvalitativno (logički). Na osnovu prikupljenih podataka izrađen je izvještaj koji je poslužio kao osnova za izradu preporuka i ove publikacije.

1. Planiranje i organizacija nastave

Pripremanje i planiranje nastave je permanentan proces i obaveza svakog nastavnika/ce kao organizatora i nosioca obrazovno-vaspitnog rada. Planovi i njihova priprema predstavljaju sintezu ukupne metodičke pripreme nastavnika/ce. U tome se ogleda i dio autonomije nastavnika/ce definisan članom 99 *Opšteg zakona o obrazovanju i vaspitanju* („Sl. list“ RCG, br. 64/02, 31/05 49/07).

Nastavna godina sastoji se od **36 sedmica** (za učenike/ce od I do VIII razreda i I do III razreda gimnazije), odnosno **33** (za učenike/ce IX razreda i IV razreda gimnazije).

Predmetnim programima za **osnovne škole** predviđeno je da se gradivo realizuje za **30**, odnosno **27 sedmica**. Od preostalih šest sedmica, **četiri** pripadaju dijelu programa koji osmišljava škola sa lokalnom zajednicom (ciljevi vezani za osobenosť sredine). Dvije sedmice ostaju školi za organizovanje kulturnih i sportskih manifestacija (Dan škole, kros i sl.), izleta, školu u prirodi, polumatursku ekskurziju...

Kada je u pitanju gimnazija, nije bliže precizirano koliki fond časova treba prepustiti školi i lokalnoj zajednici, pa se u predmetnim programima nalazi različit procenat tog vremena (od 15 do 20%).

Planiranje školskih aktivnosti podrazumijeva **godišnje planiranje**, **periodično** (npr. mjesečno) i **svakodnevno** (priprema za čas).

Godišnji plan rada

Osnovni dokument kojim nastavnik/ca počinje da planira svoj rad za sljedeću školsku godinu jeste godišnji plan rada. Godišnji plan rada ili godišnji raspored ciljeva i sadržaja je kurikulum nastavnika/ce i predstavlja operacionalizaciju predmetnog programa. Od kvaliteta godišnjeg rasporeda ciljeva i sadržaja u velikoj mjeri zavisi i kvalitet njihovog ostvarivanja.

Mjesečni plan rada

Ukoliko je godišnji plan rada detaljno urađen, sa predviđenim ciljevima po mjesecima ili temama i ukoliko su ciljevi operacionalizovani, sa obaveznim fondom časova za njihovu realizaciju, onda nije neophodno pisati i mjesečne planove rada.

Ukoliko, pak, nastavnik/ca procijeni da su mu/joj mjesečni planovi rada ipak potrebni, ima potpunu slobodu da svoje planiranje sam/a osmisli i nadogradi onim što mu/joj se čini potrebnim kako bi proces planiranja i pripremanja bio najsvrsishodniji.

Neposredna priprema za čas

Izrada priprema za čas (scenarija časa) je ključna tačka u realizaciji nastave, ona je spona između ideje o realizaciji ciljeva i praktičnog aspekta te realizacije, između teorije i prakse. Dakle, u ovoj fazi nastavnog procesa vrši se prelaz od ideje i načela dobre nastave, ka njenoj konkretizaciji, prelaz sa obuke za izvođenje dobre nastave na primjenu tih načela u vrlo određenom i vrlo specifičnom kontekstu u kome se ona izvodi.

Priprema koju radi nastavnik/ca je istovremeno kratak plan, presjek časa, njome se zamišlja i kreira nastavna situacija po koracima realizacije predviđenih aktivnosti učenika/ca.

Plan rada stručnog aktiva

Rad stručnih aktiva je veoma važan, jer u saradnji nastavnika/ca istog aktiva se na najbolji način može analizirati nastavni proces, rezultati rada, uspjeh učenika/ca, planiranje i problemi u realizaciji ciljeva koje treba ostvariti u okviru svakog predmeta, profesionalni razvoj nastavnika/ca i sl. Sve ove funkcije će se na najbolji način valorizovati, ukoliko je dobro isplaniran rad stručnih aktiva.

1.1. Analiza rezultata istraživanja u osnovnim školama i gimnazijama

Radi usaglašavanja mišljenja oko godišnjeg i mjesečnog planiranja, kao i pripremanja za nastavu, stručni tim *Zavoda za školstvo* je, u okviru preporuka⁴ za ovu oblast, konstatovao da je za uspješnu realizaciju nastave neophodno da svaki/a nastavnik/ca, odnosno stručni aktiv uradi **godišnji raspored gradiva** (godišnji plan rada) i da ima **pripreme za**

---

⁴ *Naša škola*, Zavod za školstvo, IVPE Cetinje, Podgorica 2006. strana 33. *Naša škola - Planiranje i realizacija nastave po novim obrazovnim programima*, Zavod za školstvo, IVPE Cetinje, Podgorica 2007. strana 40.

neposredno izvođenje nastave. To ne znači da škola, aktiv nastavnika/ca ili sam/a nastavnik/ca ne može da odluči da je potrebno da se rade i drugi oblici planiranja rada kao što su **mjesečno, tematsko** i sl.

Ovim istraživanjem željeli smo da utvrdimo u kojoj mjeri se navedene preporuke primjenjuju u školama i koji se oblici planiranja i pripremanja nastave dominantno praktikuju u školskoj praksi.

(1.1.1) Da li Vam na početku školske godine svi/e nastavnici/e dostavljaju svoj godišnji plan rada?

Na ovo pitanje, direktori/ke **osnovnih škola** su odgovorili/e da nastavnici/e u 100% slučajeva redovno, i na vrijeme, daju na uvid godišnji plan rada. Od 20 **gimnazija** čije smo odgovore dobili, samo je u jednom slučaju odgovor bio negativan. Iz toga proizilazi da u 95% gimnazija „na početku školske godine svi nastavnici/e dostavljaju svoj godišnji plan rada“.

Tabela 2: Ogovori direktora/ki na pitanja o planiranju nastave

	Pitanje	DA	NE	Bez odgovora	Ukupno
(1.1.1)	Da li Vam na početku školske godine svi/e nastavnici/e dostavljaju svoj godišnji plan rada?	OŠ/GIM 73/19	OŠ/GIM 0/1	OŠ/GIM 0	OŠ/GIM 73/20
(1.1.2)	Da li Vam na početku školske godine svi stručni aktivisti dostavljaju svoj godišnji plan rada?	72/18	1/2	0	73/20
(1.1.3)	Da li nastavnici/e imaju problema sa planiranjem redovne nastave?	20/4	53/16	0	73/20

Ovi podaci ukazuju na visok procenat zastupljenosti godišnjeg planiranja nastave u našim školama.

(1.1.2) Da li Vam na početku školske godine svi stručni aktivisti dostavljaju svoj godišnji plan rada?

Odgovori na ovo pitanje pokazuju izuzetno veliki procenat pozitivnog izjašnjavanja **osnovnih škola** po pitanju redovnosti i blagovremenosti u predavanju godišnjih planova rada stručnih aktivista. Na ovo pitanje odgovor iz **dvije gimnazije** bio je **ne**. U preostalim 90% gimnazija „na početku školske godine svi stručni aktivisti dostavljaju svoj godišnji plan rada“.

(1.1.3) Da li nastavnici/e imaju problema sa planiranjem redovne nastave i kakvih?

Dobijeni podaci pokazuju da većina nastavnika/ca u **osnovnim školama** nema značajnijih problema kada je planiranje nastave u pitanju. Iz jednog broja škola dobijeni su sljedeći problemi:

- nedostatak priručnika (6,8%),
- nejasni ciljevi (4,1%),
- slaba opremljenost škole nastavnim sredstvima (2,7%),
- nedostatak jedinstvenog modela planiranja (2,7%),
- nijesu svi/e nastavnici/e edukovani/e za planiranje (2,7%),
- nedostatak saradnje škole i lokalne zajednice (2,7%),

- nedoumica oko 20% planiranja programa (1,4%),
- planiranje izborne nastave (1,4%),
- plan dana sporta, kulture i škole u prirodi (1,4%),
- problemi planiranja inkluzivne nastave (1,4%),
- nije prevedeno na albanski jezik (1,4%).

U kometarima iz **šest gimnazija** navedeni su sljedeći problemi:

- nedostatak udžbenika za izborne predmete,
- nedostatak obrazaca za planiranje i sl.

(1.1.4) Koliki procenat nastavnika/ca, na osnovu Vašeg zapažanja, izrađuje mjesečne planove rada?

Istraživanje pokazuje da veliki broj nastavnika/ca u **osnovnim školama**, pored godišnjeg, redovno izrađuje i mjesečne planova rada.

Tabela 3: Procenat nastavnika/ca koji izrađuju mjesečne planove rada

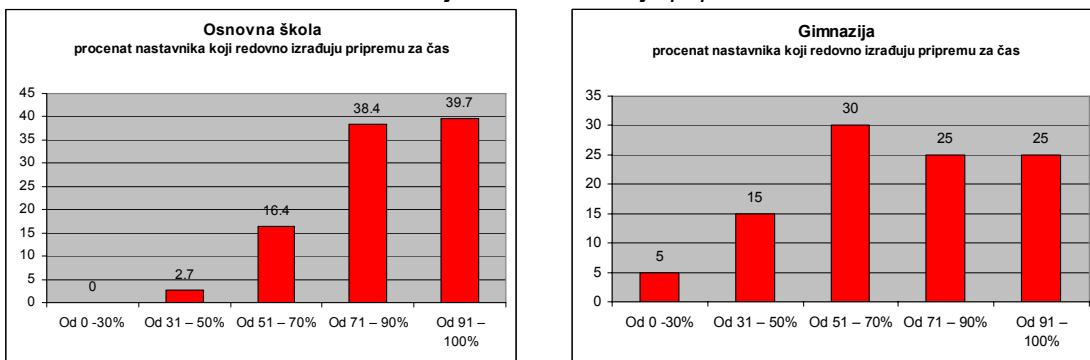
	f	%
Od 0 – 30%	OŠ/GIM 6/0	OŠ/GIM 8,2/0
Od 31 – 50%	2/0	2,7/0
Od 51 – 70%	4/1	5,5/5
Od 71 – 90%	6/0	8,2/0
Od 91 – 100%	54/0	74,0/95

Rezultati statističke obrade pokazuju da u 95% **gimnazija** mjesečne planove rada izrađuje između 90-100% nastavnika/ca. Samo je jedna gimnazija odgovorila da je taj procenat oko 60%.

(1.1.5) Koliki procenat nastavnika/ca, na osnovu Vašeg zapažanja, redovno izrađuje pripreme za čas?

Rezultati istraživanja pokazuju da je **neposredna priprema za čas**, u odnosu na druge oblike planiranja i pripremanja nastave (u odnosu na godišnje i mjesečno planiranje) **najmanje zastupljen oblik planiranja i pripremanja nastave u osnovnoj školi i u gimnaziji**.

Grafik 1: Procenat nastavnika/ca koji redovno izrađuju pripreme za čas

U najvećem broju **osnovnih škola** (u 39% škola) između 90 i 100% nastavnika/ca redovno izrađuje pripreme za čas; u 38% škola taj procenat je manji i iznosi između 70 i 90%; posebno zabrinjava podatak da u 13% škola procenat nastavnika/ca koji redovno izrađuju pripreme za čas iznosi između 30 i 70%. U najvećem broju gimnazija procenat nastavnika/ca koji redovno izrađuju pripreme za čas iznosi između 50 i 70%.

1.2. PREPORUKE

Dobro sačinjen plan rada nastavnika/ce je osnovna pretpostavka za uspješnu realizaciju ciljeva nastavnog predmeta i efikasan rad sa učenicima/ama u toku školske godine. Planiranjem se postiže više ciljeva značajnih za rad nastavnika/ca i za rad škole. Planiranjem se osvježuje proces rada, nastavnici/e se motivišu za bolji rad, a nastava se svjesno usmjerava u željenom pravcu.

Planiranje je stvaralačka aktivnost kojom nastavnik/ca, na temelju prethodnog proučavanja, sagledava uslove i unaprijed projektuje vaspitno-obrazovnu djelatnost. Razumije se, nastavnik/ca polazi od utvrđenih ciljeva nastavnog programa određenog predmeta. Osim toga, nastavnik/ca vodi računa i o ostalim parametrima: upoznaje se sa kalendarom školske godine, kalendarom rada škole (prilagođen osobenostima škole), preporukama Zavoda za školstvo. Takođe, nastavnik/ca proučava predmetne programe za određeni razred/ciklus: planirani broj časova za pojedine oblasti i teme, ciljeve, sadržaje, raspored časova za realizaciju ciljeva, sadržaje, didaktičke preporuke, standarde nakon svakog ciklusa (šta donose i na kom nivou), razmatra osvrt na realizaciju ciljeva u protekloj školskoj godini (iz zapisnika stručnih aktiva...), upoređuje program prethodnih razreda i programe srodnih predmeta i radi korelacije, koristi obavezne udžbenike i dodatnu literaturu, planira nastavna sredstva i pomagala.

Dobrim planiranjem nastava postaje racionalnija i ekonomičnija, bolje se koordiniraju različite aktivnosti, obezbjeđuje se sistematičnost i sprečava improvizacija, slučajnost i nepripremljenost. Ako je osnovni cilj da imamo savremenu školu koja svojim učenicima/ama omogućava sticanje znanja i vještina, razvijanje njihovih sklonosti, sposobnosti i interesovanja, onda treba punu pažnju posvetiti upravo planiranju i pripremanju nastave kao preduslovu da se sve navedeno i postigne.

Planiranjem se izbjegava stihijnost u vaspitno-obrazovnom procesu. Ono omogućava da nastavnik/ca, na osnovu teorijskih saznanja i praktičnih iskustava, predviđa ne samo ciljeve i aktivnosti učenika/ca preko kojih će te ciljeve realizovati, nego i sadržaj (šta će se raditi na času), kao i didaktičko-metodičku organizaciju, odnosno tehnologiju rada (kako će se na času raditi). Naime, planiranje nije prosto raspoređivanje ciljeva, aktivnosti i sadržaja, već je mnogo složeniji proces koji obuhvata povezivanje niza različitih sadržajnih i organizacionih elemenata u jedinstven sistem rada. Svaki rad kojim želimo ostvariti optimalne rezultate, treba da bude osmišljen kao cjelovit organizacioni sistem. Da bi bilo dobro osmišljeno, planiranje treba da ispuni više zahtjeva.

Prvo, potrebno je planirati cjelokupan rad škole, tj. sve vidove vaspitno-obrazovnog rada: nastavu (redovnu, dopunsku, dodatnu, izbornu i fakultativnu), slobodne aktivnosti, rad odjeljenjskog starješine i odjeljenjske zajednice, rad stručnih aktiva, izlete, ekskurzije, školu u prirodi itd.

Drugo, potrebno je planirati ciljeve, a ne lekcije, jer ciljevi govore šta učenik/ca treba da zna. To pred nastavnika/cu postavlja zadatak: **program će se realizovati ako ostvari ciljeve, a kako su ciljevi upućeni na učenika/cu, program će se realizovati ako**

učenici/e budu naučili/e ono što je predviđeno operativnim ciljevima i standardima znanja.

Treće, planiranje može biti individualnog, ali i timskog karaktera. Nastavnik/ca treba da polazi od konkretnih uslova, konkretnog odjeljenja (sastav odjeljenja, intelektualni potencijal učenika/ce i druge bitne varijable). Međutim, nužno je da u planiranju učestvuju svi/e nastavnici/e jednog aktiva. Timski pristup planiranju, pripremanju i organizaciji nastavnog rada ima mnogo prednosti jer je saradnja, i po horizontali i po vertikali, veoma značajna.

Četvrto, prilikom planiranja nastavnik/ca ne treba da zaboravi da je **program jedina obaveza** za njega i učenike/ce. Udžbenik je pomoć u realizaciji ciljeva nastavnog programa, pa nastavnik/ca iz udžbenika bira, u skladu sa programom, one sadržaje koji njemu/njoj i djeci olakšavaju dostizanje postavljenih ciljeva. Sve ostalo što u udžbeniku postoji – ne obavezuje ga/je. Autori udžbenika često nude dodatne sadržaje kako bi učenici/e imali/e aktuelan i zanimljiv izvor znanja. Ti sadržaji mogu biti zanimljivi za čitanje, ali nijesu obavezujući.

Peto – ne treba zaboraviti ni to da je planiranje jedan od ključnih načina individualizacije vaspitno-obrazovnog procesa, te da jedan isti plan teško da može odgovoriti potrebama djece različitih generacija iste škole, a kamoli različitih sredina u kojima se škola nalazi i iz koje učenici/e dolaze. U skladu sa tim razlikuje se i 20% programa koje treba da osmisli škola (aktiv nastavnika/ca u saradnji sa učenicima/ama, školom i lokalnom zajednicom).

I, na kraju, kako planiranje jeste promišljanje o poslu koji se obavlja, uzimajući pri tome u obzir okolnosti u kojima se nastava izvodi i učenike/ce kojima nastavnik/ca trenutno predaje, jasno je da plan (bez obzira na to što se može imati uzor) treba da bude proizvod sopstvene potrebe da se posao koji predstoji isplanira što bolje i tako rad tokom godine učini lakšim i efikasnijim, a učenje djece uspješnijim.

1.2.1. Godišnji plan rada

Neophodno je da svaki/a nastavnik/ca uradi godišnji plan rada. Prihvatljivo rješenje je da stručni ili razredni aktivni urade jedan godišnji plan rada, s tim da svaki/a nastavnik/ca kod sebe mora imati svoj primjerak radi orijentacije u radu.

Godišnji plan rada treba da sadrži (kao minimum): podatke o tome ko je uradio plan rada, za koji predmet, za koji razred i datum sjednice aktiva na kojoj je plan usvojen; teme sa fondom časova; ciljeve raspoređene po mjesecima i fondom časova za realizaciju (nekada se fond časova odnosi na jedan cilj, a nekada na više ciljeva jer se u praksi može desiti da se više ciljeva realizuje tokom jednog vremenskog perioda); poslije svakog mjeseca ili teme (nastavnik/ca sam/a odlučuje o tome) treba da stoji rubrika: *osvrta na realizaciju*.

Ciljeve otvorenog dijela programa (**četiri sedmice** namijenjene specifičnostima lokalne zajednice), u godišnjem planu rada treba posebno istaći odnosno označiti (npr. drugom bojom)⁵. Sadržaji planirani na nivou lokalne zajednice treba da budu odobreni/usvojeni na sjednicama stručnih aktiva i verifikovani na sjednici Nastavničkog vijeća.

⁵ Vidi sajt Zavoda za školstvo: www.zavodzaskolstvo.gov.me, Istraživanje i razvoj / Primjeri dobre prakse: *Plan za maternji jezik i književnost za III razred devetogodišnje škole*.

1.2.2. Mjesečni plan rada

Prema preporuci *Zavoda*, ukoliko nastavnik/ca posjeduje detaljan raspored ciljeva na godišnjem nivou (godišnji plan rada) sa jasno naznačenom vremenskom dinamikom njihove realizacije i precizno formulisanim ciljevima za svaki čas, mjesečni plan rada **nije obavezan oblik planiranja nastave**. Obavezno je, međutim, u ovako napisanom godišnjem planu rada, u rubrici *Napomene*, objasniti svako odstupanje od postavljenog plana.

1.2.3. Neposredna priprema za čas

Neposredna priprema za čas, **obavezan** je dio pripremanja nastave i **obavezan dio radne aktivnosti svakog/svake nastavnika/ce**. Priprema za čas je finalna operacionalizacija godišnjeg plana rada i za uspješnu realizaciju nastave – neophodna.

Neposredna priprema za čas treba da sadrži (kao minimum) sljedeće podatke: autor pripreme, predmet i razred, vremenski period (jedan ili više časova), ciljevi koji se realizuju, aktivnosti djece i osvrt na realizaciju.

Priprema može da se odnosi na jedan čas, ukoliko se cilj ili ciljevi koji su projektovani mogu za to vrijeme realizovati. Takođe, priprema može biti napisana za više časova, ukoliko nastavnik/ca procijeni da je to funkcionalno (za realizaciju određenog cilja potrebno je više časova, pa je pripremu lakše napisati u kontinuitetu). Priprema za časove u nizu takođe treba da bude detaljna, da sadrži jasnu projekciju ciljeva za svaki čas, kao i precizan popis aktivnosti kroz koje će učenici/e sticati nove vještine i znanja ili vježbati naučeno⁶. U napomeni se uvijek mogu objasniti određena odstupanja i izmjene nastale „u hodu“.

Jedna ista priprema može da se koristi u radu sa više generacija učenika/ca, s tim što treba da sadrži prostor za godišnje i dnevne korekcije, dopune ili inovacije na osnovu promjena koje su nastale u tehnologiji rada, saznanjima nastavnika/ca, kao i specifičnostima generacije učenika/ca kojima nastavnik/ca u tom trenutku predaje. Priprema treba da sadrži i prostor u kojem bi se, nakon svakog održanog časa, dale napomene, osvrt i kraći zaključak o realizaciji planiranog. Na taj način stečena iskustva, uočene dobre i loše strane poslužiće i naredne godine za sadržajnu korekciju pripreme.

1.2.4. Plan rada stručnog aktiva

Prilikom usvajanja godišnjih planova rada posebnu pažnju treba posvetiti ciljevima i sadržajima koji se planiraju na nivou lokalne zajednice (oko 20% od ukupnog broja časova). Stručni aktiv može da **preporuči** određene sadržaje za godišnji plan rada, radi ostvarivanja bolje međupredmetne korelacije, ili ih **ospori**, ukoliko za to postoje valjani argumenti.

Na nivou aktiva treba uraditi i usvojiti *plan ocjenjivanja* i *usaglasiti kriterijume ocjenjivanja* sa kojim treba upoznati učenike/ce. Kriterijum mora biti u saglasnosti sa standardom

---

⁶ S obzirom na opredjeljenje da naš obrazovni sistem počiva na *nastavnom procesu usmjerenom na učenika/cu*, važno je naglasiti da se priprema za čas piše iz ugla učenika/ce, što podrazumijeva da nastavnik/ca, u svakoj situaciji, treba da planira *šta učenik/ca treba da uradi* kako bi ovladao/la predviđenim gradivom.

znanja, taksonomski izdiferenciran. U okviru svog predmeta nastavnik/ca razvija djelotvoran sistem evidentiranja, praćenja i provjeravanja postignuća učenika/ca, uvodeći različite tehnike formativnog ocjenjivanja.

Stručni aktiv planira aktivnosti kojima će dati doprinos profesionalnom razvoju na nivou škole (PRNŠ) i izradi ličnog plana profesionalnog razvoja (LPPR). U okviru tih aktivnosti, prati stručno-metodičku literaturu i didaktičko-pedagoške članke.

Stručni aktiv se bavi analitičko-istraživačkim poslovima (realizacije predmetnih programa, kvantitativno-kvalitativnim analizama postignuća i vladanja po razredima i predmetima na svakom klasifikacionom periodu, u nastavi i vannastavnim aktivnostima, predlaganjem mjera za njihovo unapređivanje, rezultatima internih i eksternih testiranja, anketa, upoznavanjem sa nalazima nadzornika/ca i dr.).

Stručni aktiv identifikuje potrebe i pravi plan opremanja učionica i kabineta.

Opšti je zaključak da problematici planiranja nastave u osnovnim školama i gimnazijama treba posvetiti više pažnje. **Potrebna je veća podrška i uključivanje psihološko-pedagoške službe** kako bi se unaprijedio kvalitet planiranja i njegova blagovremenost.

Smatramo da nastavnici/e moraju imati slobodu da svoje planiranje, uvažavajući ove preporuke, sami/e osmisle i nadgrade onim što se njima čini potrebnim kako bi proces planiranja i pripremanja njima bio najsvrsishodniji.

Praksa je pokazala da specifičnosti različitih predmeta uslovljavaju i različite načina planiranja, tako da svi godišnji planovi u školi ne treba da izgledaju isto.

2. Organizacija izbornih predmeta u osnovnoj školi i gimnaziji

Demokratizacija obrazovnog sistema je cilj i strateški pravac reforme obrazovanja. Jedan od temeljnih principa demokratičnosti obrazovanja jeste princip participacije – učešća svih zainteresovanih strana, koji se između ostalog ogleda i kroz decentralizaciju nastavnih planova i programa.

Izborni predmeti imaju, pored funkcionalnog usmjerenja za sticanje znanja iz oblasti koje individualno interesuju učenike/ce i roditelje, i demokratsku komponentu. Otvarajući mogućnost izbora postizemo da učenici/e utiču na promjenu tradicionalne klime u školi i društvu u cjelini. Poznato je da se samo preko obrazovanja u „otvorenoj školi“ utiče na demokratske promjene u društvu. Škola preko izbornih predmeta u velikoj mjeri omogućava učenicima/ama da razviju svoje potencijale, znanja, vještine, sposobnosti, i da se sami/e uče demokratskim ulogama u društvu.

2.1 Osnovna škola

Izborni predmeti se nude učenicima/ama u **trećem ciklusu osnovne škole**, to jest u **sedmom, osmom i devetom** razredu. Učenici/e su obavezni/e da izaberu onoliko izbornih predmeta u pojedinom razredu **koji obezbjeđuje fond od pet časova sedmično**.

Škola je dužna da učenicima/ama jednog razreda ponudi **najmanje pet** izbornih predmeta, **od kojih jedan mora biti strani jezik** koji učenici/e ne izučavaju počev od četvrtog razreda kao redovan predmet. Učenici/e u dogovoru sa svojim roditeljima biraju one

predmete koji im odgovaraju i koji će ih pripremiti za dalje školovanje. Prema tome, izbor sa sobom nosi i odgovornost za ono što se izabere.

Kada učenici/e izaberu predmete i formiraju se grupe na nivou škole, izabrani predmeti se tretiraju kao redovni što, između ostalog, znači da **ocjene iz izbornih predmeta učestvuju ravnopravno u određivanju uspjeha učenika/ca.**

Planom osnovne škole⁷ svi izborni predmeti podijeljeni su u četiri kategorije:

1. predmeti koji se izučavaju tri godine (trogodišnji predmeti),
2. predmeti koji se izučavaju tri ili dvije godine, a mogu i kraće,
3. jednogodišnji predmeti koji su vezani za određeni razred i
4. jednogodišnji predmeti koji nijesu vezani za razred.

Kada učenici/e izaberu neki od *predmeta koji se izučavaju tri godine (u ovu grupu predmeta spadaju isključivo strani jezici)*, u obavezi su da taj predmet uče u sedmom, osmom i devetom razredu. Dakle, oni/e ne mogu odustati od njegovog izučavanja poslije sedmog ili osmog razreda. Takođe, učenici/e ne mogu početi sa izučavanjem ovih predmeta u nekom narednom razredu, na primjer u osmom ili devetom, jer je članom 25 *Zakona o osnovnom obrazovanju i vaspitanju*, stav 3 predviđeno da je *škola obavezna da drugi strani jezik organizuje kao obavezni izborni predmet za koji se učenik/ca opredjeljuje na početku trećeg ciklusa, u skladu sa svojim interesovanjem, željama i mogućnostima škole.*

U slučaju da učenik/ca izabere predmet koji se izučava *tri ili dvije godine, a može i kraće*, u mogućnosti je da poslije jedne ili eventualno dvije godine učenja odustane od daljeg izučavanja i opredijeli se za neki drugi predmet.

Sama kategorija u kojoj se nalaze *jednogodišnji predmeti vezani za razred* podrazumijeva da se oni nude učenicima/ama samo u određenom razredu i da se izučavaju samo jednu godinu.

Jednogodišnji predmeti koji nijesu vezani za razred, mogu da budu ponuđeni učenicima/ama sva tri razreda. Takođe, treba imati u vidu da se **za ovu kategoriju izbornih predmeta, može formirati grupa od učenika/ca različitih razreda.** Prilikom opredjeljivanja učenika/ca za izborne predmete koji nijesu vezani za razred, treba imati u vidu činjenicu da se učenik/ca ne može opredijeliti za isti predmet u dva razreda. Dakle, učenici/e se opredjeljuju za izborne predmete u šestom, sedmom i osmom razredu za naredni razred tj. za sedmi, osmi i deveti razred.

2.2 Gimnazija

Prema *Nastavnom planu opšte gimnazije*, koji se primjenjuje od školske 2006/07. godine, učenik/ca ima: **tri časa** obaveznih izbornih predmeta (u daljem tekstu: OIP) u 1. razredu, **tri časa** u 2. razredu, **šest časova** u 3. razredu i **osam časova** u 4. razredu.

Učenik/ca bira sa liste OIP one predmete koji su u skladu sa njegovim/njenim sklonostima i interesovanjima. Pri tome, učenik/ca treba da razmišlja o svom maturskom ispitu, a samim tim i daljem univerzitetskom školovanju.

⁷ Usvojio Savjet za opšte obrazovanje na sjednici održanoj 5. aprila 2004. godine.

Krajem svake nastavne godine u gimnaziji je potrebno formirati obrazovne grupe za nastavu OIP u narednoj školskoj godini. Ovo je izuzetno bitna aktivnost škole zato što su učeniku/ci 2, odnosno 3. razreda izbor i izučavanje odgovarajućih OIP u 3, odnosno 4. razredu **neophodni za ispunjavanje maturalnog standarda**. S druge strane, škola treba da za jednu školsku godinu organizuje nastavu OIP u svim razredima.

Detaljne informacije o OIP u funkciji dopune maturalnog standarda mogu se naći u publikaciji Zavoda za školstvo (*Obavezni izborni predmeti u funkciji dopune maturalnog standarda*, Podgorica, 2008).

Upitnikom se htjelo kroz šest pitanja provjeriti kako u školama teče procedura ponude izbornih predmeta i na koje teškoće nailaze škole u realizaciji ovog segmenta obrazovnog procesa.

2. 3. Analiza rezultata istraživanja – osnovne škole

1) Koliko je izbornih predmeta bilo ponuđeno učenicima/ama VII, VIII i IX razreda za ovu školsku godinu?

Od 73 škole koje su dostavile popunjen upitnik samo **dvije škole** nisu ispoštovale zakonsku obavezu da učenicima/ama ponude najmanje po pet predmeta za izbornu nastavu. Jedna škola nije navela razlog zašto nije ispoštovala zakonsku odredbu, dok je druga škola to obrazložila: „Na sjednici Nastavničkog vijeća je odlučeno da se ponude oni predmeti kroz koje bi nastavnici/e sa redovnim brojem časova ispod norme mogli/e da dopune normu“. Ista škola na drugom mjestu kaže da nema problema u organizaciji izborne nastave.

2) Da li su prilikom sastavljanja nacrtu liste izbornih predmeta obavljene konsultacije sa učenicima/ama i roditeljima učenika/ca?

Samo četiri škole nisu obavile konsultacije sa učenicima/ama ili njihovim roditeljima što se može smatrati zanemarljivim, ali bi ipak trebalo skrenuti pažnju školama da su izborni predmeti dio kurikuluma koji je namijenjen interesovanjima učenika/ca, pa su konsultacije neophodne.

3) Koji organ u školi je usvojio nacrt školske liste izbornih predmeta?

U 23 škole listu izbornih predmeta je razmatralo je više organa škole. U 52 škole (71,23%) listu je razmatralo nastavničko vijeće, u 25 škola (34,25%) listu je razmatrao školski odbor. U 11 škola (15,07%) listu je razmatrao savjet roditelja. U nekim školama listu je razmatrao/la direktor/ka, komisija, aktivni ili odjeljska vijeća.

4) Da li je većina učenika/ca vaše škole, mogla da zadovolji svoja interesovanja u pogledu izbora predmeta?

Samo jedna škola je decidno rekla da nije mogla većini učenika/ca da izađe u susret, jer nema salu za fizičko, a najveći broj učenika/ca je htio da ima izborni predmet iz oblasti fizičkog vaspitanja. Međutim, i u drugim školama se javljaju slični problemi kada je u pitanju sala za fizičko, a što škole ističu kao jedan od problema u realizaciji izborne nastave.

5) Da li ste obezbijedili da svi/e učenici/e u vašoj školi imaju sedmični broj časova izbornih predmeta u skladu sa planom?

I na ovo pitanje je negativno odgovorila samo jedna škola, ali nije dala obrazloženje.

6) Da li škola ima problema u organizaciji i realizaciji izborne nastave i kakvih?

Značajan broj škola (36%) navodi da ima problema u organizaciji izborne nastave, kao što je nedostatak sale za fizičko vaspitanje i udžbenika. Ipak, najveći broj škola ističe kao problem manjak prostora i teškoće da se izradi raspored časova. Iz nekih škola su stigle i primjedbe da veliki broj izbornih predmeta opterećuje učenike/ce, što možemo tumačiti činjenicom da se, u većini slučajeva, izborni predmeti izučavaju sa po jednim ili dva časa sedmično, pa učenici/e moraju da biraju više predmeta kako bi popunili fond od pet časova sedmično.

2. 4. Analiza rezultata istraživanja – gimnazije

1) Koliko je OIP bilo ponuđeno učenicima I, II i III razreda za ovu školsku godinu?⁸

U 20 gimnazija ponuđeno je:

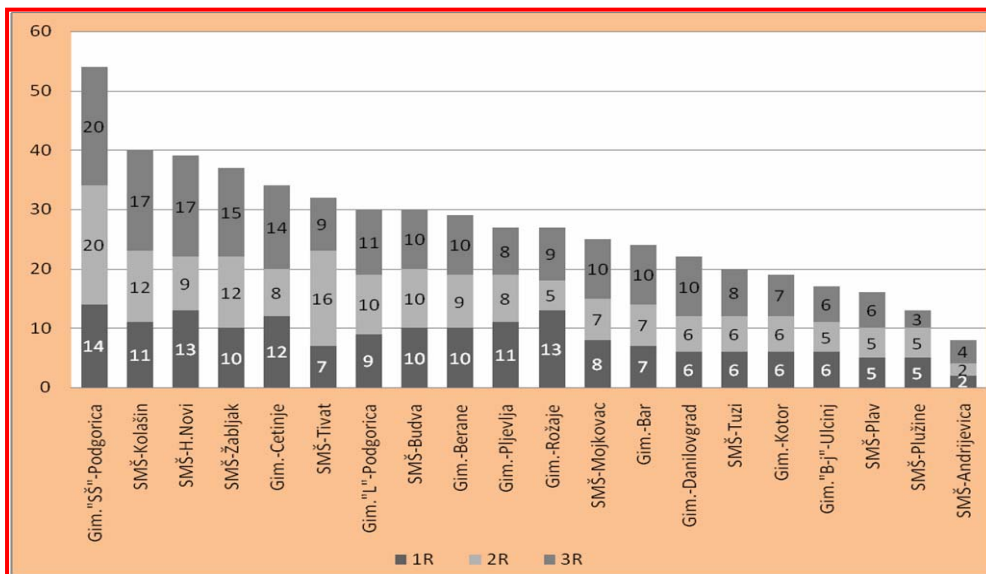
- 171 predmet za učenike/ce 1. razreda,
- 168 predmeta za učenike/ce 2. razreda,
- 204 predmeta za učenike/ce 3. razreda.

Broj ponuđenih OIP po razredima dat je u tabeli koja slijedi. Ukupno, u 20 gimnazija, ponuđeno je 543 predmeta, od čega 171 ili 31% za 1. razred, 168 ili 31% za 2. razred i 204 ili 38% za 3. razred. Iz tabele se vidi da pet škola nije ispoštovalo navedene preporuke (jedna za sva tri razreda, a četiri škole za 3. razred).

Tabela 4: Broj ponuđenih OIP

Škola	1. razred	2. razred	3. razred	Ukupno
Gimnazija "SŠ" – Podgorica	14	20	20	54
SMŠ – Kolašin	11	12	17	40
SMŠ – H.Novi	13	9	17	39
SMŠ – Žabljak	10	12	15	37
Gimnazija – Cetinje	12	8	14	34
SMŠ – Tivat	7	16	9	32
Gimnazija "Luča" – Podgorica	9	10	11	30
SMŠ – Budva	10	10	10	30
Gimnazija – Berane	10	9	10	29
Gimnazija – Pljevlja	11	8	8	27
Gimnazija – Rožaje	13	5	9	27
SMŠ – Mojkovac	8	7	10	25
Gimnazija – Bar	7	7	10	24
Gimnazija – Danilovgrad	6	6	10	22
SMŠ – Tuzi	6	6	8	20
Gimnazija – Kotor	6	6	7	19
Gimnazija – Ulcinj	6	5	6	17
SMŠ – Plav	5	5	6	16
SMŠ – Plužine	5	5	3	13
SMŠ – Andrijevica	2	2	4	8
UKUPNO	171	168	204	543

⁸Gimnazijama je preporučeno da na školskoj listi, u skladu sa zahtjevima učenika/ca, kadrovskim i prostornim mogućnostima, sa liste OIP učenicima/ama ponudi najmanje: 5 OIP za 1. razred, 5 OIP za 2. razred, 8 OIP za 3. razred i 10 OIP za 4. razred.

Grafik 2: Broj ponuđenih OIP za 1, 2. i 3. razred

2) Da li su prilikom sastavljanja nacrta liste OIP obavljene konsultacije sa učenicima/ama i roditeljima učenika/ca?

Sa učenicima/ama i roditeljima učenika/ca se konsultovalo 19 ili 95% gimnazija, prilikom sastavljanja nacrta školske liste OIP.

3) Koji organ u školi je usvojio nacrt školske liste OIP?

Školski organi koji su usvojili nacrt školske liste OIP najčešće su nastavničko vijeće (18 gimnazija) i školski odbor (pet gimnazija).

Osim ovih tijela, u dvije gimnazije imamo da je nacrt školske liste usvojio: školski savjet roditelja, učenici/e, školski stručni aktivni, uprava škole, a u jednoj – komisija za upis učenika/ca.

4) Da li je većina učenika/ca vaše škole, mogla da zadovolji svoja interesovanja u pogledu izbora predmeta?

Prema odgovorima škola, u svim (20 ili 100%) gimnazijama smatraju da je većina učenika/ca mogla da zadovolji svoja interesovanja u pogledu izbora predmeta.

5) Da li ste obezbijedili da svi učenici/e u vašoj školi imaju sedmični broj časova OIP u skladu sa planom?

Prema odgovorima škola, u svim (20 ili 100%) gimnazijama svaki/a učenik/ca ima sedmični broj časova OIP predviđen *Nastavnim planom opšte gimnazije*.

6) Da li škola ima problema u organizaciji i realizaciji nastave OIP i kakvih?

Gimnazije navode sedam problema u organizaciji nastave OIP:

- nedostatak prostora (3 gimnazije),
- teškoće u sastavljanju rasporeda časova (2 gimnazije),

- nedostatak kadra za nastavu OIP (2 gimnazije),
- nedostatak udžbenika za nastavu OIP (3 gimnazije),
- loša Internet veza (1 gimnazija),
- veliki broj učenika/ca (1 gimnazija),
- odredbe *Pravilnika* koje propisuju minimalni broj učenika/ca u jednoj obrazovnoj grupi za nastavu OIP (1 gimnazija).

2.5 PREPORUKE

I Projektni tim i školska lista OIP

Zbog kompleksnosti organizacije nastave OIP u osnovnim školama i gimnazijama, predlažemo da svaka škola formira **projektni tim** koji će se baviti ovom problematikom i početi sa aktivnostima najkasnije **sredinom III klasifikacionog perioda**. Član projektnog tima obavezno treba da bude i *sastavljač rasporeda*.

Škola je obavezna da učenicima/ama jednog razreda ponudi **školsku listu**⁹ na kojoj će *najmanje biti odgovarajući minimalni broj OIP*.

Napraviti **školsku listu** za izjašnjavanje učenika/ca za OIP i realizovati zvanično opredjeljivanje učenika/ca za OIP.

Školsku listu OIP moguće je ponuditi u formi tzv. **setova predmeta**. Školska lista u kojoj se navode **setovi OIP** obezbjeđuje jednostavnije formiranje grupa i olakšava sastavljanje rasporeda časova za odjeljenja. Međutim, da bi se realizovao ovaj način formiranja školske liste **prethodno treba razmotriti strukturu zahtjeva učenika/ca**, odnosno – **treba uočiti setove predmeta za koje su učenici/e najviše zainteresovani/e**.

Smatramo da takav pristup omogućava uspješniju organizaciju izborne nastave i kvalitetniju ponudu, jer je cilj da se postigne:

- 1) objektivnija valorizacija postojećih prostornih, materijalno-tehničkih i kadrovskih uslova u školi,
- 2) veća obuhvatnost izbornih predmeta, „navođenjem” učenika/ca da se ciljno opredjeljuju za pojedine „grupe predmetnih oblasti”,
- 3) bolja kvalitativna ravnoteža između obaveznog i izbornog dijela obrazovnog programa,
- 4) neophodna pomoć učenicima/ama u izboru predmeta od značaja za nastavak školovanja (u srednjoj školi ili na odgovarajuće studije).

Obezbijediti da školsku listu razmatraju: *zajednice učenika/ca, stručni aktivni, nastavničko vijeće, savjet roditelja*, a usvoji *školski odbor*.

Odjeljenjske starješine u osnovnoj školi treba da upoznaju učenike/ce svoga odjeljenja sa usvojenom školskom listom izbornih predmeta, sa kraćim opisom predmeta (fond časova, koliko godina se izučava, da li mogu prestati sa izučavanjem poslije prve godine učenja, da je dobro da učenici/e koji/e namjeravaju nastaviti školovanje u gimnazijama i stručnim školama koje izučavaju dva strana jezika (turistička ...) da izaberu u sedmom

---

⁹ O procedurama i koracima za detaljnije formiranje školske liste OIP vidjeti u publikacijama Zavoda za školstvo: *Izborni predmeti u osnovnim školama grupe A* i *Obavezni izborni predmeti u opštoj gimnaziji*.

razredu strani jezik kao izborni predmet i da ga izučavaju tokom cijelog trećeg ciklusa. Ovo ne znači i da ostali/e učenici/e ne mogu da izaberu strani jezik kao izborni predmet.

Odjeljske starješine u gimnaziji treba da upoznaju **učenike/ce 1. razreda gimnazije sa strukturom eksternog maturalnog ispita¹⁰ i sa OIP kojima se dopunjuje maturalni standard.**

Objasniti učenicima/ama da treba da imaju viziju „**lične strukture**“ **maturalnog ispita** – zbog obezbjeđivanja dopune maturalnog standarda, jer učenik/ca koji/a se za maturalni ispit opredijeli **i za matematiku i za I strani jezik** treba da obezbijedi maturalni standard **samo za jedan izborni predmet** na maturalnom ispitu.

Postoje predmeti za koje nije potrebno dopuniti maturalni standard, tako da će biti učenika/ca kojima *nije potrebno* da vode računa o tome koje će OIP birati u 3. i 4. razredu.

II Broj učenika/ca u obrazovnoj grupi

Broj učenika/ca u obrazovnoj grupi definisan je odredbama *Pravilnika¹¹ o normativima i standardima za sticanje sredstava iz javnih prihoda za ustanove koje izvode javno važeće obrazovne programe* („Sl. list CG“, br. 36/09).

Postupak opredjeljivanja za izborne predmete osnovne škole treba da realizuju **do kraja maja tekuće nastavne godine**, a gimnazije prvu procjenu za I razred treba da imaju nakon prvog upisnog roka.

Na početku školske godine, škola treba da dostavi *Zavodu za školstvo i Ministarstvu prosvjete i nauke* školsku listu izbornih predmeta, sa brojem obrazovnih grupa i brojem učenika/ca po izbornim predmetima i obrazovnim grupama.

Učenici/e koji/e ponavljaju razred opredjeljuju se za izborne predmete poslije saopštavanja uspjeha, a najkasnije do kraja avgusta.

Predmeti koje učenici/e izaberu tretiraju se u procesu učenja/nastave kao i redovni nastavni predmeti.

---

¹⁰ Konsultovati publikaciju Zavoda za školstvo: **Obavezni izborni predmeti u funkciji dopune maturalnog standarda.**

¹¹ Izvodi iz Pravilnika... **Ustanova opšteg srednjeg obrazovanja i vaspitanja**

Član 7

...

(6) Broj učenika u grupi za izborne predmete je po pravilu, jednak broju učenika u odjeljenju, s tim da ne može biti manji od 20 učenika jednog razreda.

(7) U ustanovi koja ima jedno, odnosno dva odjeljenja jednog razreda mogu se formirati dvije, odnosno tri grupe za nastavu izbornih predmeta u tom razredu.

(8) U ustanovi se uz odobrenje Ministarstva, mogu formirati i grupe od učenika različitih razreda ako se radi o grupi za izborni predmet čije izučavanje nije vezano za razred.

(9) Izuzetno od st. 6 i 7 ovog člana, ustanova može uz odobrenje Ministarstva, bez obzira na broj učenika u grupi za izborne predmete koji su dopuna maturalnog standarda, da formira još:

- 6 grupa za izborne predmete, ako ukupno u ustanovi ima manje od 5 odjeljenja opšte gimnazije;
- 5 grupa za izborne predmete, ako ukupno u ustanovi ima manje od 9 odjeljenja opšte gimnazije;
- 4 grupa za izborne predmete, ako ukupno u ustanovi ima manje od 13 odjeljenja opšte gimnazije;
- 3 grupa za izborne predmete, ako ukupno u ustanovi ima manje od 17 odjeljenja opšte gimnazije;
- 2 grupa za izborne predmete, ako ukupno u ustanovi ima manje od 21 odjeljenja opšte gimnazije;
- 1 grupa za izborne predmete, ako ukupno u ustanovi ima 21 ili više odjeljenja opšte gimnazije.

(10) Zahtjev za odobravanje dodatnih grupa za izborne predmete iz stava 9 ovog člana ustanova je obavezna dostaviti Ministarstvu najkasnije sedam dana prije početka školske godine.

3. Otvoreni dio predmetnih programa u osnovnoj školi i gimnaziji

Novi predmetni programi omogućavaju nastavnicima/ama (zajedno sa učenicima/ama i lokalnom zajednicom) da kreiraju od 15% do 20% sadržaja programa. Već u strateškom dokumentu *Osnove za obnovu nastavnih planova i programa*, govori se o djelimično otvorenom nastavnom programu koji neće propisivati detalje programskih sadržaja, već će omogućiti nastavniku/ci da, u skladu sa utvrđenim ciljevima i standardima, **sam/a bira dio sadržaja i metoda za njihovo dostizanje**¹². U istom dokumentu naglašen je značaj ove novine koja povećava stručnu autonomiju škole i nastavnika/ca.

U dokumentu *Osnovna uputstva za rad predmetnih komisija*¹³ iskazana je težnja orijentisana na izradu otvorenog tipa nastavnog plana i programa (str. 4). Tu je jasno naznačen i zahtjev da se u programu jasno razlikuje ono što je obavezno (bazična pismenost nekog predmeta), od onoga što je dodatno, izborno, fakultativno ili lokalno (str. 9).

U još jednom strateškom dokumentu – *Osnove za obnovu nastavnih planova i programa za gimnazije*¹⁴ piše: *Proces povećavanja autonomije škola značiće pravo školama da utiču i kreiraju određeni dio nastavnog programa, dok će nastavnicima/ama i stručnim aktivima biti omogućeno da jedan dio nastavnih tema sami planiraju i osmisle.*

Takvi časovi posebno se evidentiraju u godišnjem planu rada, čiji prijedlog priprema direktor/ka i predlaže nastavničkom vijeću, a usvaja ga školski odbor. Hijerarhija ove procedure je definisana *Opštim zakonom o obrazovanju i vaspitanju* ("Sl. List RCG", br. 64/02 od 28.11.2002, 31/05 od 18.05.2005, 49/07 od 10.08.2007) i to članom 66¹⁵, članom 82 i članom 89.

Povećanje stručne autonomije škole i nastavnika/ca predstavlja značajan segment reforme obrazovanja, a jedan od načina ostvarivanja ovog cilja predstavlja realizacija otvorenog dijela programa. Otvoreni dio programa predstavlja metodološku novinu koja treba da doprinese povećavanju stručne autonomije škola i nastavnika/ca, kao i širem povezivanju škole i lokalne zajednice. Međutim, zbog tradicije našeg školskog sistema, koja nije uključivala naročitu saradnju škole i lokalne zajednice, može se očekivati da će u ovoj fazi kreiranja i implementacije otvorenog dijela programa biti više angažovani škole i sami/e nastavnici/e i njihovi učenici/e. Značajnije angažovanje lokalne zajednice i njenih institucija treba očekivati u narednom periodu.

Preporučeno je da se otvoreni dio programa usaglašava na stručnim aktivima. Odgovore na pitanja u vezi planiranja otvorenog dijela programa dostavile su 74 osnovne škole i 20 gimnazija.

¹² *Osnove za obnovu nastavnih planova i programa*, Ministarstvo prosvjete i nauke, FOSI, UNICEF i OSEP SEE; Grafo Crna Gora, Podgorica 2002.

¹³ *Osnovna uputstva za rad predmetnih komisija*, Ministarstvo prosvjete i nauke, Podgorica 2003. godine.

¹⁴ *Osnove za obnovu nastavnih planova i programa za gimnazije*, Ministarstvo prosvjete i nauke, Podgorica 2003.

Tabela 5: Planiranje otvorenog dijela programa

	Pitanje	DA	NE	Bez odgovora	Ukupno
(1.6.1)	Da li u svom godišnjem planu nastavnici/e redovno navode i planiraju otvoreni dio programa (oko 15% svakog programa)?	OŠ/GIM 66/18	OŠ/GIM 8/2	OŠ/GIM 0/0	OŠ/GIM 74/20
(1.6.2)	Da li se prilikom izrade ovog dijela programa nastavnici/e konsultuju sa nekim, npr. sa učenicima/ama, roditeljima učenika/ca, ili sa nadležnim institucijama opštine?	55/16	19/4	0/0	74/20
(1.6.3)	Da li se sadržaj otvorenog dijela programa razmatra na sjednicama nastavničkog vijeća?	42/10	32/10	0/0	74/20
(1.6.4)	Da li škola ima problema u planiranju otvorenog dijela programa?	25/4	49/15	0/1	74/20

(1.6.1) Da li u svom godišnjem planu nastavnici/e redovno navode i planiraju otvoreni dio programa (oko 15% svakog programa)?

Od 74 anketirane **osnovne škole**, 66 odnosno 89%, redovno planira otvoreni dio programa i navodi to u svom godišnjem planu.

U **gimnazijama**, 90% od ukupnog broja nastavnika/ca planira otvoreni dio predmetnih programa u godišnjim planovima.

(1.6.2) Da li se prilikom izrade ovog dijela programa nastavnici/e konsultuju sa nekim, npr. sa učenicima/ama, roditeljima učenika/ca, ili sa nadležnim institucijama opštine?

Ovaj dio programa radi 55 **osnovnih** škola ili 74%, najčešće u konsultacijama sa učenicima/ama i roditeljima učenika/ca. Samo **jedna škola** ima ovakve konsultacije i sa lokalnom zajednicom.

Takođe, visok je procenat (80%) iskazanih konsultacija nastavnika/ca u **gimnazijama** sa učenicima/ama, roditeljima i nadležnim institucijama, što upućuje na razvijenost i razrađenost otvorenog dijela predmetnih programa.

Indikativno je da se izvještaji i nalazi nadzorne službe ne podudaraju sa podacima i odgovorima na ovo i prethodno pitanje.

(1.6.3) Da li se sadržaj otvorenog dijela programa razmatra na sjednicama nastavničkog vijeća?

Sadržaj otvorenog dijela programa na sjednicama nastavničkog vijeća razmatraju 42 osnovne škole, što čini 57% škola. Pet škola ove programe razmatra na sjednicama stručnih aktiva, a jedna na sjednicama stručnih aktiva i odjeljskih vijeća.

Zabrinjava podatak da čak 50% **gimnazija** ne poštuje zakonske odrednice i ne razmatra na nastavničkom vijeću otvoreni dio programa, kao sastavni dio godišnjeg plana rada.

(1.6.4) Da li škola ima problema u planiranju otvorenog dijela programa i kakvih?

Sa problemima, prilikom planiranja otvorenog dijela programa, srijeće se **25 osnovnih škola**, odnosno 34%. Najčešći problemi su:

- neadekvatno razumijevanje od strane nastavnog osoblja i škole – nedostatak modela (14),
- neuključivanje lokalne zajednice (zbog nedostatka iskustva i kvalitetnog kadra za ovakve aktivnosti, nezainteresovanosti) (8),
- nedostatak sredstava (6),
- mali broj učenika/ca (1),
- nezainteresovanost roditelja (1).

Zbirni podaci pokazuju da **75% gimnazija**, koje su odgovorile na upitnik, nema problema u planiranju otvorenog dijela programa. U komentarima o problemima na koje škola nailazi prilikom planiranja otvorenog dijela programa (koje su naglasili direktori/ke **sedam** gimnazija), istaknuta su i neka pozitivna iskustva koja pokazuju da je uspješno ostvaren kontakt škole i različitih institucija. Ipak, preovladava mišljenje da se različiti subjekti teško ili nikako ne uključuju u ove aktivnosti i da su *predstavnici opštine i roditelji iskazali nezainteresovanost za ovaj dio programa*. Takođe, uočava se da je ovaj vid planiranja prisutan samo kod nekih nastavnih predmeta, i da neke škole ovu „novinu“ ne primjenjuju već treću godinu.

3.1 PREPORUKE

Otvoreni dio programa treba planirati i realizovati iz svih predmeta. Zato je poželjno da pojedini predmetni nastavnici/e „ujedine“ svoje snage i planiraju zajedničke aktivnosti koje će biti realizovane sa stanovišta različitih struka.

Ovi časovi treba da budu usmjereni na **ciljeve koji su od značaja za lokalnu sredinu**, a koji nijesu obuhvaćeni centralno određenim programom. Na primjer, iz istorije ovaj dio programa može biti posvećen značajnim događajima, ličnostima ili kulturnim spomenicima toga kraja, iz maternjeg jezika i književnosti narodnom stvaralaštvu toga kraja, osobenostima govora ili nekom značajnom lokalnom piscu, iz muzičke kulture stvaralaštvu toga kraja, iz biologije i prirodnih nauka raznolikostima flore i faune, zemljišta...

Pored toga, otvoreni dio programa omogućava manjinskim narodima i zajednicama da u okviru ovog dijela programa povećaju zastupljenost specifičnih sadržaja značajnih za njihovu istoriju i kulturu.

Operativne ciljeve za otvoreni dio programa predlažu nastavnici/e, a odobrava ih stručni aktiv ili više aktiva, nakon čega ih usvaja nastavničko vijeće, a zatim i školski odbor¹⁶. Za početni razvoj ovih aktivnosti veoma je važno da školski odbor bude upoznat sa predloženim sadržajima, jer to može biti prvi korak za angažovanje lokalne zajednice i roditelja. Nastavnik/ca ove ciljeve treba jasno da označi u pedagoškoj dokumentaciji (npr. crvenom bojom).

---

¹⁶ Hijerarhija ove procedure je definisana Opštim zakonom o obrazovanju i vaspitanju ("Sl. List RCG", br. 64/02 od 28.11.2002, 31/05 od 18.05.2005, 49/07 od 10.08.2007) i to članom 76 (članom 82 i članom 89).

Metodologija rada na ostvarivanju ciljeva otvorenog kurikuluma treba da bude prepuštena inventivnosti nastavnika/ca i učenika/ca i usklađena sa tipom rada. Pošto je potencijal lokalne sredine zasnovan na multidisciplinarnom konceptu, logično je da se i taj princip primijeni u ostvarivanju ciljeva otvorenog dijela programa.

Ovi časovi, djelimično, mogu biti posvećeni i **ciljevima planiranim centralnim programom**, ukoliko nastavnik/ca smatra da je to najsvrsishodniji način korišćenja ovog fonda časova i ima na umu da primarna namjena ovih časova **nije obnavljanje gradiva ili njegova sistematizacija**. To su prvenstveno časovi gdje će se nastavnici/e usmjeriti na želje učenika/ca i njihovu kreativnost, kako bi animirali/e učenike/ce za dalje i dublje izučavanje predmeta ili neke predmetne oblasti.

4. Informatičko obrazovanje u osnovnoj i srednjim školama

Dokumentom *Strategija uvođenja ICT u obrazovni sistem Crne Gore* predviđeno je da svi/e učenici/e u osnovnim školama (bez obzira na pol, društveno, kulturno, etničko porijeklo ili fizičke osobine) stiču kompjutersku i informatičku pismenost dovoljnu da se mogu uključiti u moderno informatičko društvo. Takođe, predviđeno je da svi/e nastavnici/e na osnovnom, srednjoškolskom i univerzitetskom nivou (fakulteti koji obrazuju nastavnike/ce) budu osposobljeni/e za korišćenje informatičke i komunikacijske tehnologije u realizaciji nastave i u procesu učenja, a da se kompjuteri koriste kao jedno od osnovnih didaktičkih sredstava, i da se sistematizuju podaci o nastavi i školovanju učenika/ca.

Za uvođenje ICT u obrazovni sistem Crne Gore potrebna su velika sredstva ne samo za infrastrukturu (električne instalacije, Internet pristup, osvjetljenje, prostor i druge periferne uređaje i tehnička sredstva) već i za profesionalni razvoj nastavnog kadra.

Uvođenje informatičkog obrazovanja u škole predstavlja dugoročan i kontinuiran proces. Ovaj projekat od nacionalnog interesa, škole ne mogu ostvariti same, već u njega mora biti prvenstveno uključeno *Ministarstvo prosvjete i nauke*, ali i drugi segmenti društvene zajednice (firme koje proizvode računare i softver, roditelji, industrija, vladine agencije, privatne fondacije, društvene profesionalne organizacije i druge obrazovne i visoko obrazovne institucije).

Ministarstvo prosvjete i nauke je uložilo značajna sredstva u opremanje škola informatičkom tehnologijom. Planirano je da se škole opreme računarima kako bi se ostvario cilj da odnos računar – učenik/ca bude 1:5 (jedan računar na pet učenika/ca).

Mogućnost korišćenja računara u osnovnoj i srednjoj školi je prilično velika. Planom i programom osnovne škole predviđeno je informatičko opismenjavanje učenika/ca kroz izučavanje obaveznog predmeta *Tehnika i informatika* u V (sa 1 časom sedmično), VI i VII razredu (sa 1,5 časom), kao i kroz izučavanje izbornih predmeta, poput: *Računarska obrada i dizajn teksta* (VII ili VIII ili IX razred sa 1 časom sedmično); *Izrada multimedijalnih i slajd prezentacija* (VII ili VIII ili IX razred sa 1 časom sedmično), *Izrada grafike i obrada slike i fotografije* (VII ili VIII ili IX razredu sa 1 čas sedmično), *Uvod u programiranje* (VII ili IX razred sa 2 časa sedmično).

U gimnazijama, *Informatika* je obavezni predmet koji se uči sa dva časa u I razredu. U okviru izborne nastave učenici/e mogu informatički da se obrazuju kroz predmete: *Računarske i veb-prezentacije* (2 časa u II ili III razredu); *Poslovna informatika* (2 časa u II ili III razredu), *Algoritmi i programiranje* (3 časa u III ili IV razredu).

Podaci koje prezentujemo odnose se na 72 osnovne škole i 20 gimnazija, od kojih smo dobili validnu povratnu informaciju.

Na pitanje: Da li škola ima problema u organizaciji i realizaciji informatičkog osposobljavanja mladih i kakvi su to problemi, potvrdno je odgovorilo **15 osnovnih škola**. Najmanje problema u organizaciji informatičkog obrazovanja ima **A grupa** osnovnih škola. Iz ove grupe škola, jedna škola je navela da kompjuteri nisu umreženi pa učenici/e ne mogu da koriste Internet. **Pet škola B grupe** ističe da zbog tehničkih razloga nemaju pristup Internetu. U jednoj školi smetnju predstavlja nedostatak kompjuterskih učionica, a u jednoj školi nedostatak stručnog kadra. Sa potpuno istim problemima se suočava **9 škola C grupe**. U školama na seoskom području usljed loše fiksne telefonije ne postoje uslovi za korišćenje Interneta.

Na ovo pitanje potvrdno su odgovorile **tri gimnazije**. U gimnazijama „Slobodan Škerović“ i „Tanasije Pejatović“ problem predstavlja nedostatak računarskih učionica, dok u privatnoj Gimnaziji „Luča“ zbog stare centrale i loših telefonskih veza nije moguće instalirati Internet konekciju na svim računarima.

Tabela 6: Detaljniji statistički podaci o ICT-u u osnovnim školama

Škola	Broj škola	Broj učenika/ca u školama	Ukupan broj računara u školama	Broj računara koje učenici/e aktivno koriste u nastavi	Broj specijalizovanih učionica opremljenih većim brojem računara	Broj računara preko kojih je učenici/ama i nastavnici/ama dostupan Internet	Imaju li škole problema u organizaciji informatičkog obrazovanja učenika/ca?	Broj učenika/ca koji koriste jedan računar
A škole	20	16257	701	428	23	338	DA 1	38
B škole	26	19534	723	431	32	387	DA 5	45
C škole	26	16382	542	352	29	300	DA 9	47
Ukupno:	72	52173	1966	1211	84	1025	DA 15	43

Iz tabele se vidi da osnovne škole raspolažu sa ukupno 1966 računara, od kojih učenici/e za potrebe nastave koriste 1211 računara. Nastavnicima/ama i učenicima/ama Internet je dostupan preko 1025 računara. U prosjeku 43 učenika/ce koriste jedan računar. Najmanje učenika/ca rade na jednom računaru u školama A generacije (38), dok je u B i C školama taj broj 45, odnosno 47.

Broj učenika/ca koji koristi jedan računar u A školama se kreće od 12 (OŠ „Mirko Srzentić“) do 77 (OŠ „Salko Aljković“). U B školama ovaj raspon je od 11 (OŠ „Branko Brinić“ i OŠ „Đerđ Skenderbeg“) do 89 (OŠ „Pavle Rovinski“), dok je u C školama on veoma širok i varira od 2 (OŠ „Boro Vukmirović“) do 106 (OŠ „Dr Dragiša Ivanović“).

Tabela 7: Detaljniji statistički podaci o ICT-u u srednjim školama

Škola	Broj škola	Broj učenika/ca u školama	Broj računara u školama	Broj računara koje učenici/e aktivno koriste u nastavi	Broj učionica koje su opremljene većim brojem računara	Broj računara preko kojih je učenici/ama i nastavnici/ama dostupan Internet	Broj učenika/ca koji koristi jedan računar	Imate li problema u organizaciji informatičkog obrazovanja?	
GIMNAZIJE	9	5059	310	213	12	260	24	DA	3
SREDNJE MJEŠOVITE ŠKOLE	11	2474	366	276	19	244	9	DA	0
UKUPNO	20	7533	676	489	31	504	15	DA	3

Broj računara u gimnazijama i mješovitim školama je 676.

Učenici/e u nastavi koriste 489 računara.

Nastava informatičkog obrazovanja u gimnazijama i srednjim mješovitim školama izvodi se u 31 specijalizovanoj učionici. Deset škola raspolažu sa po jednom računarskom učionicom, a osam sa po dvije takve učionice. Srednja mješovita škola u Andrijevici nema računarsku učionicu, dok se nastava informatičkog obrazovanja u Mješovitoj školi „Danilo Kiš“ u Budvi izvodi u pet specijalizovanih učionica

Veza sa Internetom učenicima/ama i nastavnici/ama je omogućena posredstvom 504 računara.

Iz tabele se vidi da u gimnazijama i srednjim mješovitim školama koje su predmet analize, nastavu pohađa 7533 učenika/ca, a za potrebe nastavnog procesa koriste 489 računara, što znači da jedan računar, u prosjeku, koristi 15 učenika/ca. Broj učenika/ca koji imaju mogućnost da rade na jednom računaru varira od škole do škole. Tako, u kotorskoj Gimnaziji jedan računar koristi 7 učenika/ca, dok je to slučaj sa 42 učenika/ce Gimnazije "Slobodan Škerović" u Podgorici.

Iz iste tabele zapažamo da nastavu u srednjim mješovitim školama pohađa 2474 učenika/ca, i oni za potrebe nastavnog procesa koriste 276 računara, što znači da jedan računar, u prosjeku koristi 9 učenika/ca. Iako je odnos broja učenika/ca i broja računara u srednjim mješovitim školama povoljan, ipak se razlikuje od škole do škole. U velikom broju škola ovaj odnos se kreće oko prosjeka, dok se ekstremni slučajevi javljaju kod škola „Bećo Bašić“ Plav (2 učenika/ce koriste jedan računar) i „25. maj“ u Tuzima, gdje je taj broj 35.

4.1 PREPORUKE

Saglasno navedenim konstatacijama, i stanju koje trenutno vlada u školama, ali i činjenici da su materijalno-tehnički uslovi i nastavnici/e koji/e su pohađali/e odgovarajuću obuku za rad na računaru i njegovu pedagošku primjenu, najvažniji faktor u organizaciji nastave informatičkog obrazovanja, smatramo da bi se ova nastava mogla približiti zacrtanim standardima ukoliko škole uvažavaju sljedeće preporuke:

1. Iskoristiti sve mogućnosti koje stoje na raspolaganju kako bi se obezbijedila sredstava za adekvatno opremanje prostorija informacionim sistemima i tehnologijama.
2. Preko tečajeva, u okviru *Sistema profesionalnog razvoja na nivou škole* (PRNŠ) i angažovanjem ICT koordinatora u školi, osposobiti što veći broj nastavnika/ca da koriste računar, kako za sopstveno usavršavanje i profesionalni razvoj, tako i u nastavi predmeta koji predaju (pedagoška upotreba ICT-a).
3. Stvoriti atmosferu u kojoj bi časovi sticanja informatičke pismenosti predstavljali zadovoljstvo i radost učenicima/ama, tim prije što znatan broj učenika/ca (na početnom nivou) vlada određenim znanjima i vještinama iz ove oblasti.
4. U večernjim satima ili drugim pogodnim terminima, organizovati tečajeve za učenike/ce, njihove roditelje, ali i za druge zainteresovane subjekte, čime bi škole na najbolji način iskazale zahvalnost eventualnim sponzorima ili donatorima, ali, istovremeno, podigle svoj ugled i učvrstile poziciju u sredini u kojoj rade.

5. Organizacija nastave fizičkog vaspitanja

Ukupna problematika u nastavi fizičkog vaspitanja može se posmatrati u okviru dva osnovna segmenta. Na jednoj strani su: prostorni, materijalno-tehnički, higijenski i bezbjednosni problemi, a na drugoj administrativni i organizacioni problemi u okviru škole.

Naime, generalno gledano, u školama nema dovoljno potrebnog prostora za organizovanje i izvođenje nastave fizičkog vaspitanja ni u zatvorenim ni na otvorenim sportskim terenima i poligonima. Osim toga, i postojeći prostori su, u najvećem broju škola, u lošem higijensko-tehničkom i bezbjednosnom stanju, a pri tome nijesu zadovoljavajuće opremljeni osnovnim spravama, rekvizitima, opremom, neophodnim pomagalicama, konstrukcijama, audio-vizuelnim uređajima i uređajima i instrumentima za stalno praćenje tjelesnog (fizičkog) rasta i razvoja fizičkih sposobnosti učenika/ca.

Kada ovo ističemo onda imamo u vidu **Pravilnik o bližim uslovima za osnivanje ustanova u oblasti obrazovanja i vaspitanja** („Sl. list RCG“, br. 40/2006) i **Standarde i normative opreme i nastavnih sredstava za nastavu fizičkog vaspitanja**, koji su sastavni dio nastavnih planova i programa fizičkog vaspitanja („Sl. list RCG – stav II i III“, br. 26/2005).

Pomenutim propisima je predviđena: **veličina vježbališta, broj, sadržaj, namjena, opremljenost i uređenost otvorenih sportskih terena, veličina i opremljenost sale za fizičko vaspitanje**, njena opremljenost neophodnim spravama, konstrukcijama i uređajima.

Pored prostorno-tehničkih normativa predviđeni su i: **neophodna oprema, rekviziti, uređaji i tehnička sredstva za realizaciju programskih sadržaja ove nastave, u zavisnosti od veličine škole, odnosno broja odjeljenja u školi.**

Cilj istraživanja bio je da se utvrdi način i uslovi realizacije nastave fizičkog vaspitanja u osnovnoj školi i gimnaziji.

U cilju sagledavanja materijalnih, prostorno-tehničkih i higijenskih uslova, kao i načina i oblika organizacije nastave fizičkog vaspitanja u okviru redovne nastave u našim školama, Upitnikom je bilo predviđeno pet pitanja. Nije bilo moguće ovim Upitnikom obuhvatiti svu problematiku nastave fizičkog vaspitanja. Takođe, odgovori iz škola nijesu uvijek potpuni, i često su bez dodatnih komentara koje je trebalo dati da bi se uradila detaljna analiza. Ciljna grupa su bile osnovne škole grupe A, B i C, gimnazije i mješovite srednje škole. U tabeli su dati zbirni podaci za četiri pitanja.

Tabela 8: Realizacija nastave fizičkog vaspitanja u osnovnim školama i gimnazijama

	Pitanje	Da	Ne	Bez odgovora	Ukupno
1.	Da li škola ima salu (dvoranu) za nastavu fizičkog vaspitanja?	OŠ/GIM 63/10	OŠ/GIM 10/11	OŠ/GIM 0	OŠ/GIM 73/21
2.	Da li se u školi redovno održavaju svi časovi fizičkog vaspitanja u svim razredima?	68/18	5/3	0	73/21
4.	Da li u školi ima časova fizičkog vaspitanja koji se istovremeno i na istom prostoru organizuju za više odjeljenja?	49/16	24/5	0	73/21
5.	Da li u školi ima problema u organizovanju nastave fizičkog vaspitanja?	37/13	36/8	0	73/21

1. Da li škola ima salu (dvoranu) za nastavu fizičkog vaspitanja?

Na ovo pitanje: iz **škola A grupe**, samo OŠ „Dašo Pavičić“ u Herceg Novom nema salu za fizičko vaspitanje. Iz **škola B grupe** njih pet nema salu za fizičko vaspitanje (OŠ „Radimir Mitrović“ u Beranama, OŠ „Dušan Korać“ u Bijelom Polju, OŠ „Risto Manojlović“ u Kolašinu, OŠ „Lovčenski partizanski odred“ u Cetinju i OŠ „Mark Nuculović“ u Štoju), a iz **škola C grupe** četiri (OŠ „Jedinstvo“ u Skoraću, Tuzi, OŠ „Risto Ratković“ u Bijelom Polju, OŠ „29. novembar“ u Dinoši i OŠ u Dacićima, Rožaje).

Od **12 gimnazija** i **11 srednjih mješovitih škola** njih **deset (10)** ima svoju salu za fizičko vaspitanje. **Jedna (1)** škola ima sportsku dvoranu, **osam (8)** dijeli salu sa drugom školom, **dvije (2)** koriste salu čiji je vlasnik neko drugo pravno lice, dok **jedna (2)** nema salu (privatna gimnazija „Drita“ u Ulcinju).

2. Da li se u školi redovno održavaju svi časovi fizičkog vaspitanja u svim razredima?

Na ovo pitanje iz škola grupe A, tri su odgovorile da se časovi **ne održavaju redovno**. Škole koje su odgovorile da se časovi ne održavaju redovno kao razloge za to ističu da su na to prisiljene, prije svega, zbog nedostatka odgovarajućeg prostora i prebukiranosti sala za fizičko vaspitanje velikim brojem časova redovne i izborne nastave, pa nemaju mogućnosti da valjano organizuju nastavu za učenike/ce prvog ciklusa, kao ni za učenike/ce IV razreda.

Analizirajući odgovore osnovnih škola iz sve tri grupacije, a vezano sa odgovorima na druga pitanja, može se izvesti zaključak da se časovi fizičkog vaspitanja u prvom ciklusu, odnosno u razrednoj nastavi, uglavnom, realizuju u učionicama, na sportskim poligonima i u dvorištima škola, kada to dozvole vremenski uslovi.

Učenici/e prvog ciklusa, odnosno učenici/e razredne nastave po rasporedu rada škole najčešće su u istoj smjeni, pa je zbog nedjeljnog fonda časova u ovim razredima (3 časa) teško časove fizičkog vaspitanja rasporediti tako da u sali za fizičko vaspitanje bude samo po jedno, izuzetno po dva odjeljenja istog razreda. Ako se ovome doda i utisak da nema dovoljno saradnje između stručnih aktiva razredne nastave oko izrade školskog rasporeda časova, a u cilju preraspodjele vremena korišćenja sale za fizičko vaspitanje, onda je jasno zašto dolazi do istovremenog održavanja ovih časova na istom prostoru za više odjeljenja, čak i različitih razreda. Na osnovu odgovora iz škola, može se zaključiti da je nastava fizičkog vaspitanja u razrednoj nastavi na niskom nivou, a u nekim školama se i ne organizuje.

Na ovo pitanje, 18 gimnazija je odgovorilo potvrdno, tri negativno. Samo dvije škole dale su kraći komentar koji se tiče dimenzija sala i njihovog korišćenja.

3. Ako se redovno održavaju, gdje se održavaju: u sali (dvorani) za fizičko vaspitanje; u učionici; na sportskom poligonu škole; u dvorištu?

Od škola je traženo da odgovore – gdje održavaju časove fizičkog vaspitanja? Većina škola, iz sve tri grupe (A, B i C), je odgovorilo da se nastava održava u sali za fizičko vaspitanje, potom na sportskim terenima i poligonima, i na kraju, u učionicama.

Da se nastava u prvom ciklusu, odnosno u razrednoj nastavi, izvodi isključivo u učionici i na otvorenim sportskim terenima i poligonima, odgovorilo je pet škola iz A grupe. U školama B grupe nastavu fizičkog vaspitanja u razrednoj nastavi samo u učionici izvodi devet škola. Takav odgovor su dale i četiri škole iz C grupe.

Od gimnazija, njih 8 je odgovorilo da nastavu izvode isključivo u sali, bez obzira na to što je poznato da skoro sve imaju sportske terene, poligone i dvorišta. Njih 11 je odgovorilo da se časovi izvode u sali, sportskim poligonima i dvorištu škole. Dvije škole ističu da nemaju mogućnost da koriste salu.

4. Da li u školi ima časova fizičkog vaspitanja koji se istovremeno i na istom prostoru organizuju za više odjeljenja, i za koje razrede?

Na ovo pitanje samo su tri škole iz grupe A (17,65%) odgovorile da nemaju takvih časova. Iz škola grupe B (26 škola) njih 10 (38,46%) u upitniku ističu da nemaju takvih tzv. „preklapajućih“ časova. Od 27 škola iz škola grupe C, 11 je odgovorilo (40,74%) da nemaju časova koji se istovremeno i na istom prostoru održavaju za više odjeljenja.

Na osnovu ovih podataka može se izvesti zaključak da u 73 škole A, B i C grupe u 24 škole (32,88%) postoje časovi fizičkog vaspitanja koji se istovremeno i na istom prostoru organizuju za više odjeljenja, najčešće i za odjeljenja različitih razreda.

Na ovo pitanje, 16 gimnazija odgovara da ima takvu kombinaciju – časovi se održavaju istovremeno i na istom prostoru za dva i više odjeljenja, različitih razreda, a u nekim slučajevima i različitih škola. Jedino gimnazije u Danilovgradu i Plužinama nemaju časova koji se „preklapaju“.

5. Da li u školi ima problema u organizovanju nastave fizičkog vaspitanja, i kakvih?

Iz grupe A – 11 škola (64,71%), iz grupe B – 14 (53,85%) i iz grupe C – 11 (40,74%), odnosno 36 škola od ukupnog broja anketiranih (49,31%) je odgovorilo da nemaju problema u organizovanju ove nastave. Proizilazi da 50,69% **osnovnih škola** ima problema u organizaciji nastave fizičkog vaspitanja.

Na ovo pitanje, **13 srednjih škola** je odgovorilo da postoje problemi. Utisak je, kada se uporede prethodna pitanja, da neke škole nijesu iskreno odgovorile na ovo pitanje.

Sve škole koje ističu da imaju problema u organizaciji nastave fizičkog vaspitanja navode **iste razloge**, a to su:

- nedostatak sale za fizičko vaspitanje;
- korišćenje sale druge škole, i to na način što se časovi fizičkog vaspitanja organizuju istovremeno za obje škole, bez obzira na to jesu li u pitanju odjeljenja istih razreda;
- neodgovarajući raspored časova fizičkog vaspitanja, pa se zbog toga nepotrebno pojavljuje spajanje časova i onda kada to nije neophodno;
- nedostatak neophodnih gimnastičkih i drugih sprava, rekvizita i uređaja za atletiku, sportske igre, ples i ritmiku, vježbe oblikovanja;
- nedostatak neophodnog materijala i sredstava za prvu pomoć, kao i nedostatak potrebnih uređaja i instrumenata za obavezno praćenje tjelesnog razvoja i fizičkih sposobnosti učenika/ca;
- nedostatak sportskih terena i poligona na otvorenom prostoru; postojeći sportski tereni i poligoni nijesu odgovarajućeg kvaliteta i na njima nedostaju neophodne konstrukcije, kao i još neki drugi, manje značajni, detalji.

5.1 PREPORUKE

Predlog mjera za otklanjanje nekih problema u nastavi fizičkog vaspitanja u osnovnim školama, gimnazijama, srednjim mješovitim školama i srednjim stručnim školama u Crnoj Gori je identičan, jer se radi o skoro istim ili približno istim problemima.

Direktori/ke škola, zajedno sa svojim stručnim saradnicima/ama, treba da poklone više pažnje uslovima i načinu realizacije programskih sadržaja nastave fizičkog vaspitanja.

U školama treba naći bolja organizaciona rješenja i racionalnije korišćenje postojećeg prostora za nastavu fizičkog vaspitanja, što se posebno odnosi na organizaciju rada osnovne škole.

U okviru škole, ako je to moguće, treba obezbijediti poseban prostor za realizaciju programskih sadržaja iz plesa, igara i ritmike, eventualno i borilačke sportove, ako su to izabrani sportovi učenika/ca.

Stručni aktivni nastavnika/ca razredne nastave treba da međusobno usaglase rasporede časova, tako što odjeljenja učenika/ca različitih razreda neće imati istovremeno nastavu fizičkog vaspitanja u istoj sali ili na istom sportskom terenu.

Uprave škole bi trebalo da razmotre mogućnost popravke gimnastičkih sprava, konstrukcija i uređaja koji se nalaze u okviru škole (spravarnica sale za fizičko vaspitanje ili na drugom mjestu), kao i mogućnost popravke podloge otvorenih školskih sportskih terena

(igrališta za sportske igre i staze, skakališta i bacališta za atletiku) i njihovog stavljanja u funkciju higijensko-bezbjednog korišćenja; na otvorenim sportskim terenima postaviti i ugraditi potrebne konstrukcije (table za košarku, rukometni golovi, stubovi za odbojku...).

6. Samoevaluacija i razvojno planiranje

Da bi znali kakav je kvalitet obrazovanja, šta u njemu treba poboljšati i unapređivati, neophodno je da ga pratimo i vrednujemo. U tom procesu je samoevaluacija najvažniji činilac. Škola koja zna precizno i pouzdano da utvrdi i profesionalno vrednuje svoja postignuća u različitim oblastima svoga rada i života i da na osnovu toga preduzme korake kako bi unaprijedila svoj razvoj, u stanju je da osigura sopstveni sistem obezbjeđivanja kvaliteta.

Samoevaluaciju obavlja sama vaspitno-obrazovna ustanova da bi ocjenila kvalitet rada i usmjerena je na proces unapređivanja i poboljšanja kvaliteta rada.

Na osnovu podataka dobijenih postupcima samoevaluiranja, škola može da osmisli i unaprijedi sopstveni razvoj i da ide ka izgradnji vlastitog sistema osiguranja kvaliteta.

Samoevaluacija ima isključivo razvojnu funkciju. To je provjereno dobar instrument za jačanje škola, za unapređivanje njihovog kvaliteta, za bolje planiranje i unapređivanje rada i saradnje između razreda, škole i lokalne zajednice. Sprovođenje procesa samoevaluacije u školama potrebno je da bi se stekao uvid kakva je škola, šta je to što predstavlja njene dobre strane, a koja je to oblast rada koju treba unapređivati. Samoevaluaciju i razvojno planiranje objektivno je teško realizovati ako ne postoji kvalitetan timski rad svih zaposlenih u školi koji deligiraju odgovornost zaposlenima, koji čine tim za samovrednovanje i stručni aktiv za razvojno planiranje. Proces i rezultati samoevaluiranja i razvojnog planiranja treba da budu proizvod rada svih zaposlenih u školi, učenika/ca, roditelja, predstavnika školskog odbora i lokalne zajednice.

Školski razvojni plan je dokument koji prirodno proizilazi iz procesa razvojnog planiranja. Razvojni plan je strateški plan razvoja škole kojim se definišu prioriteta u okviru obrazovno-vaspitnog rada koji se unapređuju i razvijaju. Razvojni plan je dokument koji se donosi za period od tri do pet godina i u njegovu izradu i realizaciju treba da budu uključeni svi koji su neposredno ili posredno uključeni u rad škole (nastavnici/e, zaposleni u školi, učenici/e, roditelji, predstavnici lokalne zajednice).

Da bi se izdvojili prioriteta za unapređivanje, mora se početi od rezultata samovrednovanja i analize stanja u samoj školi. Rezultati analize daju sliku o funkcionisanju škole, njenim snagama, slabostima i resursima iz različitih uglova (nastavnici/e, roditelji, učenici/e, predstavnici lokalne zajednice) u svim oblastima na početku razvojnog perioda i oblasti nastave i vannastavnih aktivnosti, stručnog usavršavanja nastavnika/ca, organizacije rada, rukovođenja, atmosfere i komunikacije, saradnje sa lokalnom zajednicom... Na osnovu toga definiše se misija škole i vizija kao slika škole sa svim njenim specifičnostima za period razvoja (tri do pet godina), ono što se želi postići. Imajući u vidu dobijene rezultate, aktiv za razvojno planiranje, nastavničko vijeće, predstavnici školskog odbora i učenika/ca definišu oblasti na zajedničkom sastanku (razgovori o razvoju škole). Dobijeni rezultati definišu se kroz razvojne ciljeve koji odgovaraju na to šta se unapređuje. Ciljevi se dalje konkretizuju kroz zadatke koji daju konkretne smjernice kako uvesti promjenu, a aktivnosti svaki zadatak konkretnije razrađuju.

Praćenje realizacije olakšavaju definisani kriterijumi evaluacije, kao i to kojim se instrumentima vrednuje i ko su njihovi nosioci. Zbog toga je važno da se jasno i konkretno definišu indikatori koji će nam ukazati da su cilj i zadaci ostvareni.

Školski razvojni plan razmatra nastavničko vijeće, a usvaja školski odbor. Školski razvojni plan nije konačan dokument, već je u razvojnom procesu otvoren za korekcije, dorade, promjene u skladu sa samim tokom razvoja i specifičnostima škole.

Dakle, školski razvojni plan služi kao vodič za ostvarivanje željenih ciljeva, kao sredstvo za planiranje razvoja, kao mjera dinamike razvoja škole. Razvija se nakon samoprocjene od strane nastavnika/ca, roditelja, učenika/ca, nakon detaljne analize prikupljenih podataka, nakon izvršenog samovrednovanja i određivanja razvojnih prioriteta škole.

Školsko razvojno planiranje je kontinuiran i stvaralački proces koji se zasniva na stalnom istraživanju i prepoznavanju autentičnih potreba škole i osmišljavanju načina da se te potrebe zadovolje. Planiranje je višeslojna aktivnost u čijoj je osnovi izbor (sadržaja) promjena koji će se ostvariti u školi na osnovu postavljenih ciljeva u određenom vremenu.

Razvojno planiranje znači da je riječ o pozitivnim kvalitativnim promjenama u školskom životu. S godinama škola unapređuje svoj život, asimilira savremena dostignuća, postavlja nove ciljeve i podiže nivo svojih aspiracija. Riječju **školsko** naglašava se da svaka pojedinačna škola ima ključnu ulogu u donošenju odluka o svom razvoju. Škola je nosilac aktivnosti, promoter i evaluator sopstvenog razvoja. Ali, škola se ne može razvijati samo tako što se oslanja na svoje snage i kapacitete. Ona se otvara i saraduje sa različitim partnerima. Time širi svoje granice i obogaćuje i sebe i druge.

Razvojnim planiranjem definisani su strateški pravci razvoja škole koji usmjeravaju sveukupnu školsku aktivnost, pa je razvojni plan škole osnova i okvir za donošenje svih ostalih planova u školi. Procesom razvojnog planiranja u školi unosimo željene promjene uz istovremeno mijenjanje samog načina planiranja. Razvojni program usmjerava pažnju na ciljeve reforme, posebno na učenje i postignuća učenika/ca; on određuje pristup kurikulumu po njegovoj širini i dubini, provjeravanju i ocjenjivanju učenika/ca, unapređivanju menadžmenta, organizacije i finansiranja; on pomaže nastavnicima/ama da sagledaju put, metode i domete promjena, da se za njih pravovremeno pripreme, dakle da ih promjene ne zateknu i ne iritiraju i da svaki od njih usvoji vlastite obaveze i viziju očekivanih rezultata¹⁷.

Zavod za školstvo razvio je sistem samoevaluacije škole i razvojnog planiranja, predstavio ga školama, organizovao obuku uprava škola i nastavnika/ca za njegovu primjenu i podstakao njegovu implementaciju (formiranje tima za samoevaluaciju i izradu razvojnog plana). Istraživanjem smo željeli da utvrdimo u kojoj mjeri se ova aktivnost realizuje u školama.

---

¹⁷ *Naša škola, Zbornik radova direktora*, prva knjiga, Zavod za školstvo, Podgorica, 2007.

Tabela 9: U kojoj mjeri se samoevaluacija realizuje u školama

	Pitanje	DA	NE	Bez odgovora	Ukupno
(4.3.1)	Da je u školi formiran tim za samoevaluaciju?	OŠ/GIM 61/16	OŠ/GIM 12/2	OŠ/GIM 0/2	OŠ/GIM 73/20
(4.3.2)	Da li je škola u predhodnoj školskoj godini vršila samoevaluaciju škole?	52/15	20/3	0/2	73/20
(4.3.3)	Da li su rezultati samoevaluacije korišćeni prilikom izrade razvojnog plana škole?	51/14	18/3	4/3	73/20
(4.3.4)	Da li je škola izradila svoj razvojni plan?	68/17	3/1	2/2	73/20

Tim za samoevaluaciju formirala je 61 osnovna škola i 16 gimnazija.

U 52 osnovne škole i 15 gimnazija tokom prošle školske godine izvršena je samoevaluacija.

Prilikom izrade razvojnog plana 51 osnovna škola i 14 gimnazija je koristilo rezultate samoevaluacije.

U 63 osnovne škole i 17 gimnazija postoji izrađen razvojni plan.

6.1 PREPORUKE

U proces utvrđivanja kvaliteta rada škole treba da budu uključeni svi koji učestvuju ili su zainteresovani za njen rad. Tokom procesa razvojnog planiranja neophodno je učešće učenika/ca, nastavnika/ca, roditelja, članova školskog odbora i predstavnika lokalne zajednice. Demokratskim učešćem svih u procesu razvojnog planiranja obezbjeđuje se: otvorenost prema promjenama, bogatstvo inicijativa i ideja, veća dostupnost i objektivnost u praćenju kvaliteta obrazovne i vaspitne funkcije škole, razvoj zasnovan na autentičnim potrebama škole, veća spremnost svih interesnih grupa za preuzimanje odgovornosti, bolji kvalitet rada škole i veći stepen zadovoljstva.

Najbolje je da proces samoevaluacije sprovede tim koji odabere direktor/ka kao koordinator.

Tim za samoevaluaciju trebalo bi da, u saradnji sa nastavnicima/ama, izabere ključnu oblast koja će se vrednovati. Veoma je važno da škola izradi sopstvene procedure i plan za samoevaluaciju. Sljedeći korak treba da pruži odgovore na pitanja kako doći do dokaza, odnosno koje su tehnike i instrumenti koji će se koristiti, na koji način i od koga će se tražiti mišljenje (nastavnici/e, učenici/e, roditelji, predstavnici lokalne zajednice...). Nakon toga slijedi obrada i analiza dobijenih rezultata do kojih se došlo različitim tehnikama i instrumentima. Važno je u školi obezbijediti anonimnost podataka, način čuvanja, a posebno preduprijeti zloupotrebu i otvoreno rangiranje pojedinaca. Važno je upoznati učesnike sa dobijenim podacima kroz izvještavanje. Izvještaj bi trebalo da sadrži i predložene mjere za unapređivanje u onim djelatnostima u kojima je neophodno, a pokazalo se kao prioritet. Te mjere su polazna tačka akcionog plana kojim se unapređuje rad škole u konkretnoj oblasti.

Akcioni plan treba da definiše aktivnosti koje će se preduzeti, imenuje nosioce aktivnosti, odredi vremensku dinamiku realizacije i na koji će se način pratiti njihova realizacija. Akcioni plan može biti sastavni dio školskog razvojnog plana.

Izradi razvojnog i akcionog plana treba pristupiti sa puno ozbiljnosti, jer je to uslov za kvalitetan rad škole. Ostvarivanje bilo kakvih promjena u školama nemoguće je bez dobro osmišljenog, studiozno izrađenog i od nastavnika/ca usvojenog razvojnog programa. Ako su originalni i dobro osmišljeni, onda su razvojni programi u funkciji povećanja uspjeha škole i usmjereni, prije svega, na kvalitet.

7. Eksterna evaluacija

Eksterno utvrđivanje i obezbjeđivanje kvaliteta rada u obrazovno-vaspitnim ustanovama obavlja *Nadzorna služba* Zavoda za školstvo. Utvrđivanje kvaliteta znanja učenika/ca koja su definisana obrazovnim programima izvodi Ispitni centar Crne Gore. Za upravni nadzor nadležna je *Prosvjetna inspekcija* Ministarstva prosvjete i nauke.

Novi model obezbjeđivanja kvaliteta kreiran je 2004. godine. Zakonski okvir za njegovo sprovođenje je definisan odredbama *Opšteg zakona o vaspitanju i obrazovanju* (Sl. list RCG, br. 64/02, 31/05 i 49/07) i odredbama *Pravilnika o sadržaju, obliku i načinu utvrđivanja kvaliteta obrazovno-vaspitanog rada u ustanovama* (Sl. list RCG, br. 18/04).

Umjesto orijentacije ka utvrđivanju rada nastavnika/ca, novim modelom obezbjeđenja kvaliteta procjena kvaliteta vrši se na nivou vaspitno-obrazovne ustanove i to u svim segmentima njenog rada.

Eskternu provjeru kvaliteta, najmanje jednom u četiri godine, a po potrebi i češće, obavlja tim savjetnika/nadzornika Zavoda za školstvo, koji se prilikom posjete ustanovi usmjeravaju na praćenje sljedećih ključnih oblasti:

1. postignuće znanja i vještina prema obrazovnim standardima,
2. kvalitet nastave/učenja,
3. upravljanje i rukovođenje ustanovom,
4. kadrovski, materijalno-tehnički i bezbjedonosni uslovi za rad u školi,
5. duh (etos) zajednice,
6. podrška koju škola pruža učenicima/ama,
7. saradnja škole sa roditeljima, ustanovama i lokalnom zajednicom.

Na osnovu utvrđenog stanja, za svaki unaprijed definisani set indikatora odgovarajuće ključne oblasti se vrši klasifikacija postignuća na četiri nivoa vrednovanja:

1. veoma uspješno,
2. uspješno,
3. zadovoljava i
4. ne zadovoljava.

Pored podataka koje tim utvrđuje tokom posjete školi, kroz uvid u dokumentaciju i kroz opservaciju časova, značajan dio procjene kvaliteta obrazovanja u ustanovi bazira se na

podacima koji se dobijaju preko upitnika: za direktore/ke, nastavnike/ce, učenike/ce i upitnike za roditelje, kao i kroz razgovore sa učesnicima u procesu obrazovno-vaspitnog rada u ustanovi i posredstvom protokola za praćenje realizacije nastave i obuke, analiza planskih i razvojnih dokumenata škole, itd.

Nakon sagledavanja kvaliteta obrazovno-vaspitnog rada u ustanovi, rukovodilac tima nadzornika objedinjuje podatke od čitavog tima i sačinjava nacrt izvještaja i sa istim upozna je direktora/ku, kako bi se podaci prikupljeni putem ovog procesa uporedili i usaglasili sa podacima koji su ustanovljeni u procesu internog utvrđivanja kvaliteta.

Konačni izvještaj o eksternom utvrđivanju kvaliteta u ustanovi sadrži opis utvrđenog činjeničnog stanja sa prijedlogom mjera koje ustanova treba da preduzme radi unapređivanja kvaliteta.

Na osnovu preporuka navedenih u izvještaju eksterne evaluacije, ustanova priprema plan za unapređivanje kvaliteta obrazovno-vaspitnog rada, koji se dostavlja *Zavodu za školstvo*.

Molimo vas da ocijenite u kojoj mjeri vam je eksterna evaluacija (posjeta Nadzorne službe školi) pomogla da unaprijedite rad škole u pojedinim područjima.

Tabela 10: Uticaj eksterne evaluacije na unapređivanje pojedinih područja rada škole

Oblast rada	U velikoj mjeri je pomogla	Uglavnom je pomogla	Djelimično je pomogla	Nije pomogla
Upravljanje i rukovođenje	OŠ/GIM 21(30%)/5(28%)	OŠ/GIM 40(56%)/9(50%)	OŠ/GIM 10(14%)/4(22%)	OŠ/GIM 1(1)/0(0%)
Kadrovski, materijalni, tehnički i bezbjednosni uslovi rada	8(11%)/4(22%)	27(38%)/5(28%)	26(37%)/8(44%)	10(14%)/1(6%)
Etos (duh) škole	17(23%)/4(24%)	40(55%)/7(41%)	12(16%)/4(24%)	4(6%)/2(11%)
Podrška učenicima/ama	19(27%)/5(28%)	36(50%)/8(44%)	16(22%)/5(28%)	1(1)/0(0%)
Kvalitet nastave – učenja	23(32%)/6(35%)	41(57%)/6(35%)	7(10%)/5(30%)	1(1%)/0(0%)
Postignuće učenika/ca u učenju	10(14%)/2(11%)	46(64%)/8(44%)	14(19%)/7(39%)	2(3%)/1(6%)
Saradnja sa roditeljima i lokalnom zajednicom	13(19%)/4(22%)	35(50%)/7(39%)	19(27%)/6(33%)	3(4%)/1(6%)

Tabela 11: Akcioni plan za unapređivanje

(4.4.2)	Da li je škola, nakon eksterne evaluacije, izradila Akcioni plan unapređivanja, prema preporukama Nadzorne službe? (odgovorite: da/ne, ako je ne, obrazložite)			
	OŠ/GIM Da 67(94%)/14(93%)		OŠ/GIM Ne 4(6%)/1(7%)	
(4.4.3)	U kojoj mjeri se Akcioni plan škole realizuje?			
	OŠ/GIM U potpunosti 19 (29%)/0	OŠ/GIM Uglavnom 45 (69%)/16(100%)	OŠ/GIM Djelimično 0/0	OŠ/GIM Ne realizuje se 1 (2%)/0

Kao što se može vidjeti iz tabela, većina škola smatra da im eksterna evaluacija uglavnom pomaže. Ohrabruje činjenica da je „najbolji“ procenat dobila oblast *Kvalitet nastave/učenja*. Što se tiče Akcionog plana, očigledno je da ga gotovo trećina škola ne koristi ili ne radi kako treba, budući da se ne realizuje u potpunosti.

7.1. PREPORUKE

Škole treba da usaglase, prate i realizuju aktivnosti uvođenjem sistema interne evaluacije i profesionalnog razvoja zaposlenih.

Izveštaji Nadzorne službe i preporuke za izradu Akcionog plana treba da pomognu školama da dođu do objektivnih standarda u cilju uspostavljanja kvalitetnijeg vaspitno-obrazovnog procesa.

8. Ocjenjivanje učenika/ca u osnovnoj školi

Cjelokupnim konceptom devetogodišnje osnovne škole koji je izložen u *Knjizi promjena* kao i definisan *Zakonom o osnovnom obrazovanju i vaspitanju* i *Pravilnikom o vrstama ocjena i načinu ocjenjivanja učenika u osnovnoj školi* (Sl.list RCG, br. 54/04) (u daljem tekstu *Pravilnik*) ocjenjivanje je djelimično izmijenjeno u odnosu na ustaljenu praksu.

Sam nastavno-ciljni pristup izrade predmetnih programa odredio je očekivane ishode nastave i učenja, a time omogućio da poredimo postignuća učenika/ca sa određenim standardima znanja i jasno stavio do znanja nastavnicima/ama da se ocjena daje za cijelo gradivo koje je do određenog trenutka rađeno.

Osim toga, radi kvalitetnije informacije o postignućima učenika/ca u prvom ciklusu je uvedeno *opisno ocjenjivanje*, a za učenike/ce drugog ciklusa predviđeno je da se ocjene i pisano obrazlože (*Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju*, član 47 („Sl.list RCG“ br. 64 od 28. 11. 2002). Takav način ocjenjivanja upućuje nastavnika/cu da kompletnije i kompleksnije sagleda mogućnosti i sposobnosti svakog/svake učenika/ce, i da roditelju pruži detaljnu informaciju o postignuću njegovog djeteta u svim oblastima jednog predmeta. Istovremeno, izbjegava se strah djeteta od ocjene. **Opšti uspjeh se ne izvodi u prvom i drugom razredu. Na kraju prvog ciklusa, u 3. razredu, uspjeh učenika/ca iskazuje se opisnom i bročanom ocjenom.**

Navedenim *Pravilnikom* su dalje razrađena rješenja koja su data u *Knjizi promjena* i *Zakonu o osnovnom obrazovanju i vaspitanju*. Takođe, razrađena su i određena pitanja koja do donošenja *Pravilnika* nijesu tretirana nijednim zakonskim ili podzakonskim aktom. Tako su navedeni slučajevi kada se ponavljaju provjere znanja pisanim putem, koliko pisanih provjera može da ima učenik/ca u toku jednog dana i jedne sedmice (član 11) i slično. Posebna pažnja posvećena je onom što se vrednuje i koji bi kriterijumi bili za vrednovanje (članovi 3, 7 i 13).

Svrha ove oblasti u upitniku bila je da skrene pažnju upravi škole na neka od novih rješenja, da provjeri da li se poštuju navedene odredbe i da li postoje problemi ili teškoće u poštovanju navedenih odredbi. U daljem tekstu dajemo odgovore škola na postavljena pitanja, uz određeni komentar.

Tabela 12: Odgovori nastavnika/ca u odnosu na ocjenjivanje postignuća učenika/ca

	Pitanje	DA	NE	Bez odgovora	Ukupno
(1.3.1)	Da su nastavnici/e upoznati/e sa <i>Pravilnikom o vrstama ocjena i načinu ocjenjivanja učenika/ca u osnovnoj školi?</i>	73	0	0	73
(1.3.2)	Da li škola u potpunosti poštuje odredbu <i>Pravilnika</i> da u I razredu ocjene zajedno izvode nastavnik/ca i vaspitač/ica?	70	0	3 (nemaju vaspitačicu)	73
(1.3.3)	Da li škola ima teškoća kada je u pitanju opisno ocjenjivanje?	15	58	0	73
(1.3.4)	Da li škola u potpunosti poštuje odredbu <i>Pravilnika</i> da u toku jednog dana učenik/ca ima najviše jednu pismenu provjeru znanja, a u toku sedmice najviše dvije?	65	7	1	73
(1.3.5)	Da li škola u potpunosti poštuje odredbu <i>Pravilnika</i> da se, ako najmanje jedna polovina učenika/ca ima negativnu ocjenu, pismeni rad ponavlja?	69	4	0	73

(1.3.1) Da li su nastavnici/e upoznati sa *Pravilnikom o vrstama ocjena i načinu ocjenjivanja učenika/ca u osnovnoj školi?*

Na ovo pitanje su svi odgovori potvrdni, što znači da su nastavnici/e upoznati sa svojim obavezama koje proističu iz navedenog *Pravilnika*.

(1.3.2) Da li škola u potpunosti poštuje odredbu *Pravilnika* da u I razredu ocjene zajedno izvode nastavnik/ca i vaspitač/ica?

Na ovo pitanje je afirmativno odgovorilo sedamdeset škola, dok su tri izjavile da nemaju vaspitača/icu. Afirmativno je odgovorila i jedna škola, u kojoj se analizom ostalih dijelova upitnika vidi da ne angažuje vaspitača/icu u prvom razredu!

(1.3.3) Da li škola ima teškoća kada je u pitanju opisno ocjenjivanje i kakvih?

Pedeset osam od sedamdeset tri škole su odgovorile da nemaju problema kada je u pitanju opisno ocjenjivanje, dok je 15 škola odgovorilo da imaju teškoća. Probleme koje navode škole mogli bismo svrstati u tri kategorije.

1. Prva kategorija teškoća odnosi se na **neusklađenost knjižice i dnevnika za treći razred**. Ovaj problem je najvjerovatnije nastao tehničkom greškom i trebalo bi da bude ispravljen već sljedeće godine.
2. Druga kategorija teškoća koje su škole navele odnose se na „**preveliko administriranje**“. Naime, nastavnicima/ama razredne nastave predstavlja problem da u knjižicama, dnevniku, svjedočanstvima i matičnoj knjizi obilježe nivo postignuća učenika/ca za date ciljeve.
3. Treća kategorija teškoća proizilazi iz **nedovoljnog razumijevanja** samog procesa praćenja, provjeravanja i ocjenjivanja znanja, pa je određeni broj škola izrazio želju za dodatnom edukacijom svojih nastavnika/ca iz ove oblasti.

(1.3.4) Da li škola u potpunosti poštuje odredbu *Pravilnika* da u toku jednog dana učenik/ca ima najviše jednu pismenu provjeru znanja, a u toku sedmice najviše dvije?

Na osnovu dobijenih odgovora zaključujemo da se ova odredba koja je usmjerena na ravnomjernu opterećenost učenika/ca **uglavnom poštuje**. Naime, samo sedam (9,59%) škola odgovorilo je negativno. Kao razlog navodi se preveliki broj kontrolnih zadataka koje nastavnici/e daju uoči klasifikacionih perioda. To ukazuje na činjenicu da u određenom broju škola ne postoji dobra koordinacija između aktiva, ali i da **izostaje pravovremena reakcija uprave škole** na pojave koje su direktno suprotne propisima.

(1.3.5) Da li škola u potpunosti poštuje odredbu *Pravilnika* da se, ako najmanje jedna polovina učenika/ca ima negativnu ocjenu, pismeni rad ponavlja?

Samo četiri škole su odgovorile negativno na ovo pitanje, što čini 5,48% od ispitanih škola. Kao razlog navodi se da ponovljeni rad ne daje bolje rezultate. Drugi razlog leži u nedostatku adekvatnog termina da se ponovi pismeni rad, jer su dani već rezervisani za druge predmete.

8.1 PREPORUKE

Kada je u pitanju **prvi ciklus i opisno ocjenjivanje**, nastavnici/e treba da vode računa o cjelinama u dnevniku i ciljevima u svjedočanstvima.

Ocjena se daje stavljanjem odgovarajućeg znaka u rubriku koja odgovara dijelu ciljeva koji se ocjenjuju i odgovarajućem tromjesečju.

Ciljevi na čijem razvijanju i dostizanju se nije radilo, ne vrednuju se. Ako je jedan dio tih ciljeva ipak urađen i nastavnik/ca smatra da može da ocijeni nivo postignuća učenika/ce, on/ona će to i uraditi. Konačnu procjenu znanja učenika/ce donijeće kada se zaokruži kompletan rad na ciljevima. Ocjenu koja je data ne treba smanjivati, jer je učenik/ca u trenutku kad je dostigao/la te ciljeve pokazao/la nivo znanja koji mu/joj je ubilježen. Međutim, ako učenik/ca iskazuje napredak u odnosu na ciljeve koje je prethodno postigao/la, treba mu/joj dati šansu da „popravi“ ocjenu.

Praćenje, provjeravanje i ocjenjivanje učenika/ca nije samo ocjenjivanje završnog rezultata (sumativno ocjenjivanje) već predstavlja proces tokom kojeg se prate postignuća učenika/ca na različitim poljima i kroz različite aktivnosti (formativno ocjenjivanje). Nastavnik/ca nastoji da što bolje upozna učenika/cu, teži da sagleda što više elemenata koji utiču na konačnu ocjenu i da je formira na osnovu različitih tehnika ocjenjivanja: testovima znanja, sistematskim posmatranjem i praćenjem učenika/ca u svim nastavnim situacijama, korišćenjem učeničkog portfolija i sl.

Ocjenjivanje jeste proces u kojem se vrednuju sve relevantne činjenice o postignućima učenika/ca. Ocjenjivanjem se, zapravo, pokušava objektivno ustanoviti ne samo postignuće učenika/ca, nego i nivo ostvarenosti ciljeva pojedinih nastavnih predmeta i vaspitno-obrazovnog rada u cjelini.

Redovnim ocjenjivanjem tj. vrednovanjem i praćenjem rada i napredovanja učenika/ca povećava se njihova motivacija za učenje. Iako ocjenjivanje ima mnogo aspekata, osnovno

je razlikovati šta su učenici/e već postigli u odnosu na očekivano postignuće i izvođenje zaključaka iz takvog poređenja.

Ako je ocjenjivanje sistematično i rezultati dobijeni tokom ocjenjivanja korišćeni na odgovarajući način, ono može umnogome **unaprijediti kvalitet procesa učenja i podučavanja**. Obrazovanje se posmatra sa široko postavljenim aspektima procesa učenja. Tu su uključeni znanje i vještine specifikovani u predmetnim programima, a takođe se uzimaju u obzir interesovanja i sklonosti koje treba da budu osnaživane kod djece. Ocjenjivanje se odnosi na sve ove aspekte u obrazovnom procesu.

Kad se pojave problemi, ocjenjivanje bi trebalo da pomogne da se **identifikuju mogućnosti za preispitivanje rada učenika/ca koji je od njih tražen u nastavnom procesu, ili da se utiče na načine učenja i podučavanja**. Kad je ocjenjivanje završeno za određeni period, nastavnik/ca treba da napravi pregled kako bi utvrdio/la da li je doprinio poboljšanju postignuća učenika/ca i šta je još preostalo da se uradi kako bi se postignuće unaprijedilo. Sve to je integralni dio nastavnog procesa. Povremeno, nastavnik/ca mora napraviti sumiranje i pogledati kako se to odražava na ono što su učenici/e zapravo naučili/e. Ovo je dodatni proces u svakodnevnim aktivnostima podučavanja.

Znanje prikupljeno tokom provjeravanja i ocjenjivanja gradi sliku o postignućima, interesovanjima i sklonostima za svakog/svaku učenika/cu pojedinačno i **predstavlja temelj za izvještavanje roditeljima**. Nastavnici/e pojedinačno imaju najvažniji uticaj u osiguravanju kvaliteta u obrazovanju i njihova saradnja sa roditeljima u korišćenju podataka koji su prikupljeni pri provjeravanju i ocjenjivanju mogu značajno da utiču na poboljšanje postignuća učenika/ca.

Podsjećamo da je **članom 9 Pravilnika** predviđeno da ocjenu, u slučajevima kada nastavu realizuje više od jednog/jedne nastavnika/ce, utvrđuju nastavnici/e koji izvode nastavu. Ovo je važno jer nastavu u prvom razredu po pravilu realizuju nastavnik/ca razredne nastave i vaspitač/ica.

Što se tiče obrazlaganja ocjena, nastavnici/e mogu da se pozovu na **član 13 Pravilnika**¹⁸ kojim su u opštoj formi dati kriterijumi za pojedine od bročanih ocjena.

Nastavnicima/ama posebno skrećemo pažnju na rubriku **provjeravanje znanja i ocjenjivanje** u predmetnim programima, gdje su komisije koje su radile programe dale veoma korisne i praktične savjete kako vršiti provjeru znanja i ocjenjivati. Takođe, na korišćenje materijala dobijenih na seminarima o ocjenjivanju u organizaciji *Zavoda za školstvo*.

---

¹⁸ Nastavnicima/ama i upravama škola skrećemo pažnju na član 11 *Pravilnika* koji glasi:

„U toku dana učenik može imati najviše jednu pismenu provjeru znanja, a u toku sedmice najviše dvije.

O datumu izrade pismenog rada učenici moraju biti upoznati obavezno sedam dana unaprijed.

U slučaju da je na osnovu pismenog rada najmanje jedna polovina učenika ocijenjena negativno, ocjenjivanje se ponavlja za sve učenike.

U dokumentaciju se upisuje ocjena ponovljenog ocjenjivanja. Za učenike koji su kod prvog ocjenjivanja imali višu ocjenu ili nijesu prisustvovali ponovljenom ocjenjivanju upisuje se ocjena sa prvog zadatka.

Kako bi se izbjegle situacije da se ne poštuju odredbe ovog člana iz stava jedan potrebno je da aktivni u školi ostvare kvalitetniju saradnju i izvrše planiranje koje će biti u skladu sa zakonskim odredbama“.

9. Organizacija nastave u I razredu osnovne škole

Redovnu nastavu u I razredu izvodi učitelj/ica, a u izvođenju polovine časova učestvuje i vaspitač/ica. Škola, **ako ima mogućnosti**, organizuje produženi boravak za učenike/ce. Produženi boravak je oblik organizovanog rada sa djecom prva tri razreda (može i ostalih razreda) i predstavlja mogućnost da djeca, pored redovne nastave, budu u školi još jedan dio dana, dok su im roditelji na poslu. Nastao je kao odgovor na potrebe zaposlenih roditelja koji nemaju druge mogućnosti za zbrinjavanje djece budući da su školske obaveze djece kraće od radnog vremena roditelja. Sam rad u produženom boravku usklađen je sa vaspitno–obrazovnim zadacima u redovnoj nastavi. U produženom boravku, u zavisnosti od broja djece, rade 1 ili 2 učitelja/ice. U okviru produženog boravka djeca učestvuju u različitim sportskim i kulturno–umjetničkim aktivnostima, uče i rade domaće zadatke.

Istraživanjem smo željeli da utvrdimo kako je u školama organizovan zajednički rad učitelja/ice i vaspitača/ice i u kojim školama se organizuje produženi boravak.

a. Zajednički rad učitelja/ice i vaspitača/ice

(1.2.1) Da li škola ima problema u organizaciji nastave u I razredu (posebno u vezi sa angažovanjem vaspitača/ica) i kakvih?

Tabela 13: Prisutnost problema u organizaciji nastave u I razredu

	Pitanje	DA	NE	Bez odgovora	Ukupno
	Da li škola ima problema u organizaciji nastave u I razredu?	10	62	1	73

Jedini problem oko angažovanja vaspitača/ice je mali broj djece u područnim odjeljenjima. Kako je po normativu predviđeno da jedna vaspitač/ica radi u dva odjeljenja, onda škole nemaju pravo da ih angažuju. Time su djeca u područnim odjeljenjima oštećena, jer je za rad sa uzrastom od 6-7 godina angažovanje vaspitača/ice **neophodno**. Drugi problem je taj, što u nekim sredinama na biroima rada ili u predškolskim ustanovama, nema raspoloživih vaspitača/ica.

Tabela 14: Organizacija produženog boravka u školama

	Pitanje	DA	NE	Bez odgovora	Ukupno
(1.2.2.)	Da li je škola organizovala prihvatanje djece (jutarnje čuvanje) učenika/ca I razreda?	17	56	0	73
(1.2.3.)	Da li škola organizuje produženi boravak?	21	52	0	73
(1.2.4.)	Da li je škola izradila plan rada u produženom boravku?	18	55	0	73
(1.2.5.)	Da li škola ima problema u organizaciji produženog boravka?	42	31	0	73

(1.2.2.) Da li je škola organizovala prihvatanje djece (jutarnje čuvanje) učenika/ca I razreda?

U 17 od 73 posmatrane škole organizovan je prihvatanje djece (jutarnje čuvanje). Prihvatanje djece organizovan je radi pružanja pomoći roditeljima koji su zaposleni i nemaju gdje da zbrinu djecu kada krenu na posao. Veliki procenat škola ne organizuju jutarnje čuvanje i kao razlog navode nedostatak prostornih uslova.

(1.2.3.) Da li škola organizuje produženi boravak?

U 21 od 73 posmatrane škole organizovan je produženi boravak. Produženi boravak, između ostalog, doprinosi uspješnijoj socijalizaciji djece.

(1.2.4.) Da li je škola izradila plan rada u produženom boravku?

Samo četiri škole koje organizuju produženi boravak nijesu izradile plan rada.

(1.2.5.) Da li škola ima problema u organizaciji produženog boravka i kakvih?

Od ukupno 73, na ovo pitanje su odgovorile 53 škole (72,6 %). One navode sljedeće:

- nema prostornih uslova (24,7 %),
- nema zainteresovane djece (2,7 %),
- neadekvatni prostorni uslovi (8,2 %),
- nemogućnost davanja obroka (4,1 %),
- problemi sa prevozom učenika/ca (8,2%),
- sesistemizovano mjesto za rad u produženom boravku (1,4 %).

9.1 PREPORUKE

Prema *Zakonu o osnovnom obrazovanju i vaspitanju* (član 16) škola je obavezna da za učenike/ce prvog razreda organizuje jutarnje čuvanje.

Škola, u skladu sa svojim mogućnostima (član 17 istog Zakona), organizuje produženi boravak za učenike/ce.

Plan rada je neophodno uraditi za svaku aktivnost u vaspitno-obrazovnom radu škole. Program vaspitno-obrazovnog rada u produženom boravku treba pažljivo osmisliti u skladu sa psihološko-pedagoškim zahtjevima.

Plan rada treba da obuhvata svakodnevne obaveze koje se tiču redovne nastave (izrada domaćih zadataka, obnavljanje, vježbanje, učenje); slobodne aktivnosti; razvijanje higijenskih navika, radno vaspitanje; aktivnosti izvan učionice (posjeta biblioteke, šetnja i upoznavanje grada, igre na igralištu i parku, posjete prigodnih izložbi i muzeja i sl.).

U okviru produženog boravka učenicima/ama se obezbjeđuje čuvanje u toku kojeg se odvijaju različite sportske i kulturno-umjetničke aktivnosti, učenje, izrada domaćih zadataka i izvršavanje drugih obaveza, u skladu sa pravilima škole.

10. Djeca sa posebnim potrebama u odjeljenjima u kojima se nastava izvodi po programu devetogodišnje osnovne škole

Inkluzija i inkluzivno obrazovanje predstavljaju jednu od najvažnijih karakteristika nove škole. Djeca sa posebnim potrebama su uključena u redovan školski sistem i stiču obrazovanje zajedno sa ostalom djecom. Djeca sa posebnim potrebama mogu stići osnovno obrazovanje i vaspitanje u školi, ukoliko nadležna komisija utvrdi da se mogu **uključiti u redovnu nastavu** što je regulisano *Zakonom o vaspitanju i obrazovanju djece sa posebnim potrebama* („Sl. list“ RCG, 80/04). Iz ovog *Zakona*, vaspitanje i obrazovanje djece sa posebnim potrebama ostvaruje se na osnovu obrazovnih programa (član 11):

- obrazovnog programa uz obezbjeđivanje dodatnih uslova i pomagala,
- obrazovnog programa sa prilagođenim izvođenjem i dodatnom stručnom pomoći,
- posebnog obrazovnog programa,
- vaspitnog programa.

Radi što efikasnije pomoći djeci i školi koju pohađa dijete sa posebnim potrebama, formirani su mobilni timovi u Nikšiću, Podgorici, Budvi i Bijelom Polju. Mobilne timove čine defektolozi, pedagozi i psiholozi. Ovi timovi će savjetovati nastavnike/ce i vaspitače/ice, stručne saradnike/ce u školama i roditelje, a po potrebi i neposredno raditi sa djecom koja pohađaju redovnu nastavu.

Tokom oktobra, novembra i decembra 2005. godine **realizovana je obuka za primjenu inkluzivnog obrazovanja za učitelje I i II razreda iz A i B grupe osnovnih škola**. Isti nastavnici/e (115 polaznika – 85 nastavnika/ca i 30 stručnih saradnika/ca), pohađali su tri dvodnevna seminara. Obuka je organizovana po programu za osnovne škole koji je već posjedovao *Save the Children* i izvodili su je njihovi treneri.

U *Zavodu za školstvo* je, nakon toga, osmišljen osnovni i napredni program obuke u trajanju od 64 sata: *Inkluzivno obrazovanje u osnovnoj školi*. Programi su obuhvatili teme slične prethodnom programu (*Save the Children-a*). U izradi programa učestvovali su predstavnici *Ministarstva prosvjete i nauke, Zavoda za školstvo, Filozofskog fakulteta, osnovnih škola i vrtića, i međunarodnih organizacija* koje su realizovale ove programe obuke. Program *Zavoda za školstvo* akreditovan je i objavljen u *Katalogu stručnog usavršavanja nastavnika/ca*. Formiran je tim kompetentnih trenera.

Druga grupa nastavnika/ca pohađala je obuku po navedenom programu *Zavoda za školstvo*. Prvi dio osnovnog programa obuke grupa je pohađala krajem 2008, drugi dio početkom 2009, a napredni program obuke krajem 2009. godine. Tu obuku je pohađalo 148 nastavnika/ca predmetne i razredne nastave iz C, D i E grupe osnovnih škola. To znači da su predstavnici nastavnika/ca iz svih osnovnih škola u Crnoj Gori imali priliku da pohađaju obuku za primjenu inkluzivnog obrazovanja.

U okviru redovne reformske obuke, *Zavod za školstvo* je obučio 263 nastavnika/ca iz svih osnovnih škola. U okviru PRNŠ aktivnosti podržali smo obuku 90 nastavnika/ca, što ukupno čini 353. Osim obuke koju je organizovao *Zavod*, veliki broj nastavnika/ca je pohađao obuku u okviru programa *Save the Children-a, Projekta finske vlade Ka inkluzivnom obrazovanju, UNICEF-a, Pedagoškog centra Crne Gore* i dr.

(1.5.1) Djeca sa posebnim potrebama u osnovnoj školi**a. Broj djece**

U 42 škole ima ukupno 127-oro djece koja su u skladu sa *Zakonom o vaspitanju i obrazovanju djece sa posebnim potrebama* („Sl. List“ RCG, 80/04, 29 decembar, 2004) uključena u redovnu nastavu.

Tabela 15: Broj djece sa teškoćama u razvoju po razredima

Razred	Broj
I razred	22
II razred	18
III razred	24
IV razred	25
V razred	12
VI razred	8
VII razred	9
VIII razred	5
IX razred	4

b. Djeca sa teškoćama u razvoju**Tabela 16: Smetnje i teškoće utvrđene na osnovu analize rješenja komisije o kategorizaciji**

Laka mentalna ometenost	48
Motoričke smetnje	11
Hronične bolesti	11
Cerebralna paraliza	8
Teškoće u učenju	7
Sluh	6
Granične intelektualne sposobnost	5
Govor	5
ADHD	5
Down	5
Autizam	4
Usporen psihomotorni razvoj	4
Vid	3
Epilepsija	2
Problemi u ponašanju	1
Sa emocionalnim problemima	1
Dijabetes	1

(1.5.2) Da li je škola izradila individualne obrazovne programe za svako dijete?

Od 127 djece urađeni su IOP za 126. Za jedno dijete koje ima rješenje o usmjeravanju u redovni program, sa teškoćom u razvoju (hronična bolest) nije urađen IOP, jer nije bio potreban po nalogu komisije, već je dijete na zahtjev roditelja, steklo pravo tuđe njege.

(1.5.3) Da li su nastavnici/e adekvatno obučeni/e za rad sa ovom djecom?

Iako su urađeni IOP za djecu koja su rješenjem usmjerena u odgovarajući program, nastavnici/e su mišljenja da im je potrebna dodatna obuka. Od 42 škole koje imaju djecu sa teškoćama u razvoju uključenu u vaspitno-obrazovni proces, iz 28 škola nastavnici/e su mišljenja da nijesu adekvatno pripremljeni/e za rad sa ovom djecom, odnosno da nijesu imali odgovarajuću obuku.

(1.5.4) Da li škola ima problema i kakvih u realizaciji nastave sa ovom kategorijom učenika/ca?

Kao najveće probleme škole navode:

- mali broj predmetnih nastavnika/ca koji/e su pohađali/e obuku za rad sa djecom sa teškoćama u razvoju (6),
- udžbenici, priručnici, manipulativi, didaktička sredstva, stručna literatura, stručno usavršavanje (19),
- teško se uspostavlja saradnja sa roditeljima djece sa teškoćama u razvoju (5),
- nastavnici/e predmetne nastave teže prihvataju rad sa djecom sa teškoćama u razvoju nego nastavnici/e razredne nastave (17),
- u školama je mnogo veći broj djece sa teškoćama u razvoju – nemaju sva djece rješenja pa stoga ne mogu uraditi IOP (21).

10.1 PREPORUKE

Nastavnici/e imaju obavezu da u svojim školama prezentuju ono što su na seminarima naučili/e, da bi se u okviru aktivnosti profesionalnog razvoja na nivou škole (PRNŠ) nastavilo saradničko učenje u ovoj oblasti.

U okviru *Razvojnog plana škole*, u skladu sa brojem djece sa posebnim potrebama i njihovim teškoćama u razvoju, planirati realizaciju različitih aktivnosti profesionalnog razvoja u školi (odgovarajući programi obuke, stručna literatura, ogledni i ugledni časovi, mentorstvo...).

11. Obavezne aktivnosti u Nastavnom planu

U okviru obaveznih aktivnosti u Nastavnom planu istraživanjem su obuhvaćeni:

- nadgledano učenje,
- rad odjeljenske zajednice,
- dani kulture, sporta, tehnike i škola u prirodi.

U prva tri razreda osnovne škole jedan čas nedeljno je predviđen za **nadgledano učenje**. Tokom ovog časa nastavnik/ca može da radi sa učenicima/ama na dostizanju ciljeva i usvajanju sadržaja jednog, ali i više predmeta, zavisno od toga šta želi da postigne. Na primjer, ako želi da postigne kod jedne grupe učenika/ca da ovladaju određenim ciljevima i sadržajima iz prirode i društva, oni/e će raditi neke zadatke iz tog predmeta, dok će, možda, druga grupa učenika/ca raditi zadatke iz matematike, jer im je to potrebno.

Na ovom uzrastu preporučuje se, a nastavnici/e često primjenjuju integrisanu nastavu, podržanu tematskim planiranjem, tako da istovremeno mogu raditi na razvoju ciljeva i usvajanju sadržaja iz više nastavnih predmeta.

Planom devetogodišnje osnovne škole, u dijelu **obaveznih aktivnosti**, predviđen je i **rad odjeljenjske zajednice**. Za realizaciju časova odjeljenjske zajednice predviđeno je 0,5 časova sedmično (odnosno 1 čas svake druge sedmice) od IV do IX razreda.

Od 36 sedmica koliko traje nastavna godina u osnovnim školama (za učenike/ce od I do VIII razreda), odnosno 33 (za učenike/ce IX razreda), kako smo prethodno naveli, *dvije sedmice predviđene su za realizaciju dana kulture, sporta, školu u prirodi, izlete i slično*. Značajan aspekt podrške učenicima/ama škola omogućava upravo realizacijom navedenih aktivnosti, a planira ih samostalno u skladu sa sopstvenim mogućnostima i specifičnostima lokalne zajednice.

Škola je obavezna da napravi **detaljan plan realizacije dana kulture, sporta, tehnike i škole u prirodi**. U planu treba navesti: aktivnosti, vremenski okvir realizacije, nosioce aktivnosti i realizacije, kao i prijedloge kako da se to na najbolji način implementira u školskoj praksi.

Upitnikom Zavoda za školstvo željelo se utvrditi da li se ovi časovi i aktivnosti realizuju u školama, šta je njihov sadržaj i koji su osnovni problemi u njihovoj realizaciji. Podaci su dobijeni iz 73 škole.

11.1 Nadgledano učenje

Tabela 17: Nadgledano učenje

	Pitanje	DA	NE	Bez odgovora	Ukupno
(2.1.1)	Da li se u školi redovno, 1 čas sedmično u prva tri razreda, realizuju časovi nadgledanog učenja?	72	1	0	73
(2.1.2)	Da li nastavnici/e izrađuju pripreme za ove časove?	49	24	0	73
(2.1.4)	Da li škola ima problema u realizaciji časova nadgledanog učenja?	4	69	0	73

(2.1.1) Da li se u školi redovno, 1 čas sedmično u prva tri razreda, realizuju časovi nadgledanog učenja?

U svim školama koje su poslale upitnike, nadgledano učenje se realizuje, osim u jednoj. Kao razlog naveden je nedostatak prostornih uslova, što ne može biti opravdanje.

(2.1.2) Da li nastavnici/e izrađuju pripreme za ove časove?

Iz rezultata poslatih upitnika vidi se da **nešto više od trećine škola** ne rade pripreme za nadgledano učenje.

(2.1.4) Da li škola ima problema u realizaciji časova nadgledanog učenja i kakvih?

Od svih škola koje su odgovorile na ovo pitanje, samo su **dvije** navele da je jedini problem u realizaciji časova nadgledanog učenja nedostatak odgovarajućih prostornih uslova. Te

dvije škole ističu da nemaju slobodnu učionicu poslije časova redovne nastave, pošto rade u više smjena i to im pravi određenu smetnju.

(2.1.3) Ako se realizuju, navedite, šta je najčešće sadržaj ovih časova u vašoj školi.

Na ovo pitanje odgovorile su sve škole koje su poslale upitnike:

- nerealizovani ciljevi (dopunski časovi) (31,5%),
- sadržaj iz matematike i maternjeg jezika (39,7%),
- dopuna sadržaja iz svih predmeta (6,8%),
- izrada domaćih zadataka (4,1%),
- sadržaj iz prirode i društva (5,5%),
- kultura ponašanja (4,1%),
- časovi obnavljanja i vježbanja (5,5%),
- uređenje školskog ambijenta (2,7%).

Iz odgovora škola na ovo pitanje, može se zaključiti da su škole pravilno shvatile svrhu nadgledanog učenja, pa su prema tome i napravile izbor ciljeva koje treba ostvariti. Sadržaji iz maternjeg jezika i književnosti i matematike dominiraju, što je očekivano, s obzirom na to da su ove oblasti najzahtjevnije za djecu u prva tri razreda osnovne škole. Izrada domaćih zadataka generalno je najvažniji cilj nadgledanog učenja. Pošto je izrada domaćeg zadatka kompatibilna sa realizacijom ciljeva koji se teško usvajaju ili je dopuna onoga što se radi na času, onda je procenat od 4,1% zastupljenosti izrade domaćih zadataka na časovima nadgledanog učenja – odista nizak.

11.2 Rad odjeljske zajednice

Tabela 18: Rad odjeljske zajednice

	Pitanje	DA	NE	Bez odgovora	Ukupno
(2.2.1)	Da li se u školi redovno (0,5 časova sedmično od IV do IX razreda) realizuju časovi odjeljske zajednice?	73	0	0	73
(2.2.2)	Da li nastavnici (odjeljske starješine) redovno izrađuju godišnji plan rada odjeljske zajednice?	73	0	0	73
(2.2.4)	Da li škola ima problema u realizaciji časova odjeljske zajednice?	3	70	0	73

(2.2.1) Da li se u školi redovno realizuju časovi odjeljske zajednice?

Časovi odjeljske zajednice, prema podacima iz upitnika, redovno se realizuju u svim školama. Činjenica da se časovi realizuju u tako velikom procentu ohrabruje, jer se na tim časovima analizira ponašanje i uspjeh učenika/ca. Uspješan rad škole u velikoj mjeri zavisi upravo od discipline učenika/ca, načina rada na času, kao i od ostvarenih kvalitetnih odnosa među učenicima/ama i nastavnicima/ama.

(2.2.2) Da li nastavnici/e (odjeljske starješine) redovno izrađuju godišnji plan rada odjeljske zajednice?

U svim školama, prema podacima upitnika, nastavnici/e (odjeljske starješine) izrađuju godišnji plan rada odjeljske zajednice. Sadržaji koji se navode u godišnjem planu rada

pažljivo su izabrani. Usmjereni su na vještine koje su djeci u osnovnoj školi neophodne, a odnose se na razvijanje socijalnih vještina, donošenje odluka, komunikaciju, emocije i dr.

(2.2.3) Navedite, šta je obično sadržaj ovih časova u vašoj školi.

Od ukupno 73 škole, svega 6 škola nijesu navele sadržaje časova odjeljske zajednice. Nekoliko škola je dostavilo detaljan *Godišnji plan* časova odjeljske zajednice, po mjesecima. Ovakvi rezultati pokazuju da su nastavnici/e ozbiljno shvatili/e rad odjeljske zajednice, što je izuzetno važno. Iako se broj tema (sadržaja) razlikuje po školama, evidentno je da su slične teme zastupljene u većini škola.

Tabela 19: Dominantni sadržaji na časova odjeljske zajednice

1.	Ponašanje učenika/ca u školi i van nje
2.	Analiza uspjeha, problemi u učenju i prevazilaženje istih
3.	Prava i dužnosti učenika/ca
4.	Profesionalna orijentacija
5.	Zdravi stilovi života, prevencija narkomanije
6.	Odnos prema životnoj sredini
7.	Razvijanje tolerancije i prihvatanje različitosti

(2.2.4) Da li škola ima problema u realizaciji časova odjeljske zajednice i kakvih?

Od 73 osnovne škole, koliko je bilo obuhvaćeno ovim upitnikom, tri škole su navele probleme u realizaciji časova i to:

- dnevni ritam rada škole je ograničen satnicom kombija koji prevozi učenike/ce i zaposlene, tako da ostaje malo vremena za rad odjeljske zajednice,
- odjeljske starješine često odstupaju od *Plana* pošto posvećuju dosta vremena učenicima/ama sa problematičnim ponašanjem i učenjem.

Prijedlog jedne od škola je da časovi odjeljske zajednice imaju bolju poziciju u rasporedu časova, kako ne bi bili 6. ili 7. čas po redu. Smatraju da je pola časa sedmično malo – potreban je jedan čas, naročito u starijim razredima.

9.3 Dani kulture, sporta, tehnike i škola u prirodi

Tabela 20: Dani kulture, sporta, tehnike i škola u prirodi

	Pitanje	DA	NE	Bez odgovora	Ukupno
(2.3.1)	Da li je škola izradila godišnji plan rada svojih aktivnosti u ovom dijelu programa?	71	2	0	73
(2.3.3)	Da li je predviđena realizacija škole u prirodi?	65	7	1	73
(2.3.4)	Da li škola izrađuje plan rada škole u prirodi?	62	10	1	73
(2.3.5)	Da li škola ima problema u realizaciji dana kulture, sporta, tehnike?	12	60	1	73

(2.3.1) Da li je škola izradila godišnji plan rada svojih aktivnosti u ovom dijelu programa?

Na osnovu obrađenih podataka godišnji plan rada ne izrađuju dvije, od ukupno 73 osnovne škole. Kao razlog, jedna od škola navodi činjenicu da je ove aktivnosti planirala godišnjim planom rada odjeljenske zajednice. Druga škola ne navodi razlog zbog kojeg ne izrađuje godišnji plan rada.

(2.3.2) Koje aktivnosti je škola planirala za ovu godinu?

Tabela 21: Najčešće aktivnosti ovog dijela programa

1.	Doček prvaka
2.	Dan škole
3.	Kros i sportska takmičenja
4.	Školska, opštinska, regionalna i republička takmičenja iz pojedinih predmeta
5.	Jednodnevni i poludnevni izleti
6.	Polumatursko veče i ekskurzija
7.	Obilazak ustanova kulture
8.	Novogodišnji program i maskenbal
9.	Dječja nedelja
10.	Uređenje školskog dvorišta
11.	Učešće na konkursima za literarne i likovne radove

(2.3.3) Da li je predviđena realizacija škole u prirodi?

Prema podacima upitnika veliki broj škola 65 (90,28%) predviđa realizaciju škole u prirodi.

(2.3.4) Da li škola izrađuje plan rada škole u prirodi?

Plan rada škole u prirodi ne izrađuje deset škola ili u procentima 13,89. Najveći broj škola 62 (86,11%) osmišljeno pristupa realizaciji škole u prirodi i ima izrađen plan rada.

(2.3.5) Da li škola ima problema u realizaciji dana kulture, sporta, tehnike i kakvih?

Od 73 osnovne škole sa područja Crne Gore, 12 je navelo da ima problema u realizaciji dana kulture, sporta, tehnike i slično. Problemi škola ogledaju se prije svega u nedostatku finansijskih i tehničkih sredstava, kao i u nedostatku odgovarajućeg prostora i školskog prevoznog sredstva.

11.4 PREPORUKE

Nadgledano učenje

Uprava škole treba da obezbijedi da se nadgledano učenje u potpunosti realizuje.

Za nadgledano učenje nijesu potrebni posebni prostorni uslovi, dovoljna je učionica u kojoj se izvodi nastava ili slobodna učionica, ukoliko je učionica u kojoj se odvija redovna nastava zauzeta.

Priprema za čas nadgledanog učenja služi nastavniku/ci da detaljno razradi šta će i na koji način i koliko dugo raditi na određenom času. Planiranje nadgledanog učenja ima za

cilj težnju da se izbjegne improvizacija i proizvoljan, subjektivan izbor nastavnih ciljeva. Pripremanje za čas nadgledanog učenja je zasnovano na uvažavanju različitosti kod učenika/ca u pogledu njihovog znanja, iskustva i sposobnosti, uključujući i učenike/ce sa teškoćama u razvoju.

S druge strane planiranje sopstvenog rada služi da svaki nastavnik/ca napravi sopstveni uvid u znanja i dinamiku napredovanja učenika/ca kojima predaje, osmisli najbolje načine da prenese znanja i razvije njihova interesovanja za aktivnim sticanjem znanja.

S obzirom na važnost pripremanja za nastavu uopšte, a naročito za nadgledano učenje, važno je da uprave škola insistiraju da se ova aktivnost sprovede u 100% slučajeva. Ukoliko je nastavniku/ci potrebna dodatna pomoć, u tome treba da pomognu na prvom mjestu pedagozi i psiholozi.

Odjeljenjska zajednica

Časovi odjeljenjske zajednice treba da se obavezno realizuju i za to je odgovorna uprava škole.

Sadržaji koji se navode u godišnjem planu rada treba da su pažljivo izabrani. Sadržaji treba da su usmjereni na vještine koje su djeci u osnovnoj školi neophodne, a odnose se na razvijanje socijalnih vještina, donošenje odluka, komunikaciju, emocije i dr.

Predlažemo da časovi odjeljenjske zajednice imaju bolju poziciju u rasporedu časova, kako ne bi bili 6. ili 7. čas po redu.

Predlažemo da sadržaji koji treba da dominiraju na ovim časovima budu sljedeći: ponašanje učenika/ca u školi i van nje; analiza uspjeha, problemi u učenju i prevazilaženje istih; prava i dužnosti učenika/ca; profesionalna orijentacija; zdravi stilovi života; odnos prema životnoj sredini; razvijanje tolerancije i prihvatanje različitosti; konstituisanje pravila ponašanja i poštovanje istih itd.

Dani kulture, sporta, tehnike

Predlažemo da se sadržaj i aktivnosti ovih dana dominantno odnose na: doček prvaka; Dan škole; kros i sportske aktivnosti; školska, opštinska, regionalna i republička takmičenja iz pojedinih predmeta; jednodnevne i poludnevne izlete; polumatorsko veče i eskurzije; obilazak ustanova kulture; novogodišnje programe i maskenbale; Dječju nedjelju; uređenje školskog dvorišta; učešće na konkursima za literarne i likovne radove itd.

Škola u prirodi

Treba **normativno uskladiti poziciju škole u prirodi** u *Zakonu o osnovnom obrazovanju* gdje se tretira kao dio proširenog programa i u *Planu devetogodišnje osnovne škole* gdje ima tretman obaveznih aktivnosti.

Za uspješan rad škole u prirodi treba obezbijediti sljedeći **kadar**: nastavnika/cu razredne nastave za nastavu i samostalni rad učenika/ca i dio aktivnosti u slobodnom vremenu; školskog pedagoga kao koordinatora za ukupnu organizaciju rada škole u prirodi, **organizatora** sportsko-rekreativnih aktivnosti i **animatora** za kulturno-zabavne aktivnosti

učenika/ca; zdravstvenu službu (ljekar i medicinska sestra). Poželjno je, takođe, povremeno angažovati i druge stručnjake iz mjesta u kojem se škola u prirodi realizuje i koji učenicima/ama mogu dati informacije o osobenostima privrednog i kulturno-istorijskog života toga kraja.

Prije izvođenja škole u prirodi neophodno je izvršiti **opšte organizacione pripreme škole**, pripreme nastavnika/ca u stručnom, pedagoško-psihološkom i didaktičko-metodičkom smislu, pripreme učenika/ca i roditelja i organizacije putovanja.

Neophodno je napraviti **plan rada** škole u prirodi koji obuhvata: *redovnu nastavu, samostalan rad učenika/ca i aktivnosti u slobodnom vremenu*.

Nastavni sadržaji planiraju se i realizuju prema nastavnom planu i programu za osnovnu školu, ali se nastavni ciljevi prilagođavaju konkretnim prirodnim i geografsko-istorijskim uslovima sredine u kojoj se organizuje ovaj vid vaspitno-obrazovne djelatnosti škole.

Cilj škole u prirodi je da se u povoljnijim klimatskim uslovima i u neposrednom dodiru sa prirodom, širim pedagoškim djelovanjem, utiče na poboljšanje zdravlja, psiho-socijalnog i fizičkog razvoja učenika/ca i da se uspješnije ostvaruju vaspitno-obrazovni zadaci u cjelini. Na osnovu ovako postavljenog cilja, škola u prirodi omogućava poboljšanje zdravlja, zdravstvene kulture i higijenskih navika kod učenika/ca, proširivanje i provjeravanje postojećih i sticanje novih znanja i iskustava o prirodi, razvijanje svijesti o potrebi zaštite, njegovanja, čuvanja i unapređivanja prirodne i životne sredine, osposobljavanje i navikavanje učenika/ca da samostalno stiču znanja neposrednim posmatranjem i istraživanjem pojava i događaja u prirodi. Pored prethodnih, ovaj vid nastave omogućava ostvarivanje zadataka kao što su razvoj potreba i navika za boravkom u prirodi i kulturnim provođenjem slobodnog vremena, razvijanje patriotizma upoznavanjem pojedinih krajeva naše zemlje i bogaćenje dječjih socijalnih znanja i iskustva vlastitim emocijama i emocijama drugih, neophodnosti poštovanja potreba i prava drugih, kao i međusobnog poštovanja i tolerancije, potreba grupne saradnje, grupne pripadnosti i tolerancije. Ukratko, škola u prirodi treba da utiče na ukupni socio-emocionalni razvoj ličnosti djeteta.

Prostorni i nastavno-tehnički uslovi su neophodni za organizaciju i izvođenje škole u prirodi. To podrazumijeva sljedeće: učionicu normalne veličine sa opremom i sredstvima za nastavne aktivnosti; poljske učionice; prostor za organizovanje rada slobodnih aktivnosti; smještaj i aktivnosti svih učenika/ca u slučaju lošeg vremena; prostor, opremu i uređaje za ishranu učenika/ca; odgovarajuće spavaonice sa krevetima za djecu; prostor za zdravstvenu zaštitu učenika/ca; prostoriju za pripremu i rad nastavnika/ca.

Od **nastavnih sredstava** neophodno je obezbijediti: TV prijemnik, kasetofon, DVD ili video rikorder ili plejer, grafoskop, kompas, termometar spoljni, geografsku kartu mjesta i okoline, zidne slike biljaka, životinja i ptica kraja u kome se nalazi škola u prirodi, monografiju kraja sa opisima prirodno-geografskih, istorijskih, privrednih, klimatskih uslova, kulturnih znamenitosti, biljnog i životinjskog svijeta kraja, zanimanja ljudi toga kraja i sl.

Za organizaciju aktivnosti u slobodnom vremenu potrebno je obezbijediti igrotuku sa raznim društvenim igrama, videoteku sa određenim brojem video-kaseta ili DVD dječjih filmova, snimaka interesantnih predjela, biljnog i životinjskog svijeta, zanimanja ljudi u kraju u kome se realizuje škola u prirodi.

Za sportsko-rekreativne aktivnosti neophodno je obezbijediti sprave i rekvizite: plastične lopte, kratke vijače, uža za preskakanje, lopte za fudbal, odbojku, košarku, gumene lopte različitih veličina, čunjeve, sanke za zimski period i sl.

Za uspješnu organizaciju škole u prirodi neophodno je obezbijediti i **sredinske uslove** i to: odgovarajuće površine za igru i sport sa travnatom podlogom; sportske terene za aktivnosti učenika/ca u slobodnom vremenu; površine za društveno korisni rad; vrt; cvijetnjak i sl.

12. Prošireni dio aktivnosti u Nastavnom planu

U okviru proširenog dijela aktivnosti u Nastavnom planu istraživanjem su obuhvaćeni:

- slobodne aktivnosti i fakultativna nastava,
- pomoć djeci sa posebnim potrebama,
- dodatna nastava,
- dopunska nastava.

12.1 Slobodne aktivnosti i fakultativna nastava

Planom devetogodišnje osnovne škole predviđena su **2 časa sedmično u svim razredima** za slobodne aktivnosti i fakultativnu nastavu.

Škola razvija razne oblike vannastavnih aktivnosti (poznatijih kao sekcije) – sportske, kulturne, umjetničke i druge. Program slobodnih aktivnosti utvrđuje se godišnjim programom rada škole.

Fakultativna nastava je obavezna za sve učenike/ce koji/e se za nju opredijele tokom te školske godine. Učenik/ca može da, od sljedeće školske godine, ne pohađa časove fakultativne nastave. Ova nastava se ocjenjuje, a ocjene se upisuju u dnevnik, svjedočanstvo i upisnicu, ali ne utiču na opšti uspjeh učenika/ce. Za izvođenje fakultativne nastave je potrebno da postoji **predmetni program** odobren od *Savjeta za opšte obrazovanje*, prateći **udžbenici** ili didaktička literatura, **kvalifikovan** nastavni kadar.

Upitnikom Zavoda za školstvo se željelo utvrditi da li se ovi časovi i aktivnosti realizuju u školama, šta je njihov sadržaj i koji su osnovni problemi u njihovoj realizaciji.

a. Slobodne aktivnosti

(3.1.1) Da li je godišnjim planom predviđena realizacija slobodnih aktivnosti u vašoj školi?

U okviru godišnjih planova i programa rada škole su predvidjele odvijanje slobodnih aktivnosti uz poštovanje principa pune ravnopravnosti i dobrovoljnosti učenika/ca. Rukovodioci sekcija u zajednici sa odjeljenskim starješinama i drugim nastavnicima/ama upoznaju učenike/ce sa sadržajima rada pojedinih sekcija koje će se održavati u okviru redovnog radnog vremena između smjena, u večernjim časovima i radnim subotama.

(3.1.2) Koje slobodne aktivnosti se realizuju u ovom trenutku u školi?

Prema podacima koje smo dobili iz škola među slobodnim aktivnostima u najvećoj mjeri su zastupljeni **sport, jezik i kniževnost i umjetnost**. Bogatstvo sekcija koje se u većini osnovnih škola u Crnoj Gori realizuju je pokazatelj njihove kreativnosti. Pored onih klasičnih, koje se na određen način vezuju za pojedine predmete i koje su do sada imale dominantno mjesto, karakteristične su i one donekle novijeg datuma koje škole njeguju ili su izraz trenutka i većinske volje učenika/ca. Tu prvenstveno spadaju: ljubitelji cvijeća,

šahovska sekcija, novinarska, skijanje, crveni krst, učionica bez nasilja, lutkarska, mladi vajari, filatelija, korektivna gimnastika, besjedništvo, humanitarno pravo, origami sekcija i dekorativna sekcija. Širok izbor svjedoči o slobodnom i različitom pristupu škola ovoj vrsti nastave i specifičnim mogućnostima kako izvodjača – rukovodilaca, tako i učenika/ca. Tu ne treba smetnuti s uma ni ambijentalne uslove škole i kraja. Recimo, sekcija skijanja je karakteristična za Žabljak.

Tabela 22: Slobodne aktivnosti

Naziv slobodne aktivnosti	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX		%
Sport	165	193	294	197	126	690	1505	1676	442	5288	27.47
Jezik i književnost	291	400	700	742	157	691	871	759	218	4829	25.09
Strani jezici	31	45	90	12	0	352	144	111	12	797	4.141
Biologija i ekologija	73	71	74	163	43	229	267	274	100	1294	6.723
Tehnika i informatika	0	0	4	22	32	158	373	435	49	1073	5.575
Umjetnost	144	279	399	590	220	938	939	947	174	4630	24.05
Istorija i geografija	0	0	0	26	0	96	140	99	9	370	1.922
Matematika, fizika i hemija	23	36	34	54	20	91	70	90	11	429	2.229
Civilno društvo	0	0	0	0	2	10	86	175	219	492	2.556
Ostalo	0	0	0	0	31	3	0	4	8	46	0.239
	727	1024	1595	1806	631	3258	4395	4570	1242	19248	
%	3.8	5.3	8.3	9.4	3.3	16.9	22.8	23.7	6.5		

Kroz neposrednu razmjenu mišljenja sa direktorima/kama škola, uočava se da se ne zapostavljaju talentovane učenike/ice i takmičarski momenat (takmičenje na nivou škole, grada, republike). Mnoge sekcije su potpora kulturno-umjetničkoj djelatnosti škole kao npr. horska, dramska, recitatorska, novinarska, literarna, likovna. Nije slučajno što su one uopšte gledano i najmasovnije. To posebno dolazi do izražaja povodom Dana škole, prijema prvaka u Dječiji savez, proslave Dječje nedjelje, održavanja sportskih takmičenja, uručivanja nagrada, pohvala i diploma Luča, ili kada se obilježava neka slična svečanost i manifestacija šireg karaktera.

S druge strane, zapostavljaju se sekcije iz korpusa prirodnih nauka, a tu prvenstveno mislimo na mlade matematičare, fizičare, biologe, hemičare, geografe i istoričare.

(3.1.3) Da li škola ima problema u realizaciji slobodnih aktivnosti i kakvih?

Deset škola je navelo da ima problema u realizaciji slobodnih aktivnosti. Njihova argumentacija se svodi na sljedeće: teško je ukomponovati vrijeme i prostor, u nekim školama više od polovine učenika/ca putuje (autobusom) kao i dio nastavnog kadra, (opštine sa sjevera) i to ograničava termine održavanja slobodnih aktivnosti, izražena

opterećenost učenika/ca, evidentan manjak slobodnog vremena (dvosmjenski rad, 7 časova), ponekad je prisutna nemotivisanost i odsustvo interesovanja, kao i neažurnost nastavnika/ca, postoje i slučajevi malog broja učenika/ca, prebukiranost ili neadekvatnost sale i terena za realizaciju sportskih aktivnosti, termini zauzeti zbog realizacije izborne i fakultativne nastave, nedostatak kadra i materijalnih uslova, a ima i slučajeva da škole dijele prostor sa srednjim školama, pa je usklađivanje ovih aktivnosti otežano (npr. to je slučaj sa Plužinama i Žabljakom).

b. Fakultativna nastava

(3.1.4) Da li škola ima problema u realizaciji fakultativne nastave i kakvih?

U većini su dati pozitivni odgovori, to jest da nema smetnji u njenoj realizaciji, dok su kod desetak škola registrovani različiti odgovori, kao na primjer – postoje otežani uslovi, navodeći razloge poput: teško je uklopiti u raspored učenike/ce iz raznih odjeljenja pa se nevoljno organizuje rad subotom; fakultativnom nastavom se remeti redovan odjeljenjski raspored časova na koji su do tada učenici/e bili/e naviknuti/e, a i broj učenika/ca u grupama je različit. Kada je broj učenika/ca ispod 20, ne može se organizovati posebna grupa pa roditelji i učenici/e negoduju. Ima i slučajeva rapidnog osipanja prijavljenih učenika/ca za fakultativnu nastavu, a otežavajuća okolnost je putovanje djece, što je slučaj i sa nekim nastavnicima/ama.

Problem predstavlja i nedostatak programa i udžbenika za fakultativnu nastavu.

Možemo zaključiti da se slobodne aktivnosti i fakultativna nastava iz domena proširenog dijela programa u dobroj mjeri realizuju, a da se smetnje, nedostaci i prethodno izrečene primjedbe unekoliko daju objasniti specifičnostima (tj. razlikama) škola, njihovim nejednakim uslovima koji diktiraju da se nastavno-vaspitini proces i njegove prateće aktivnosti odvijaju sa izvjesnim odstupanjima, a koja se ipak vidnije ne kose sa normama i zahtjevima koji se pred njih postavljaju.

12.2 PREPORUKE

Fakultativna nastava bi trebalo da se izvodi po programima odobrenim od *Savjeta za opšte obrazovanje*, dok su programi rada sekcija ili slobodnih aktivnosti odraz specifičnih potreba škola, koje one autonomno određuju.

Fond časova za fakultativnu nastavu trebalo bi da se **računa u normu nastavnika/ce, a fond za slobodne aktivnosti ulazi u četrdesetočasovno radno vrijeme.**

Posvetiti mnogo više pažnje organizovanju slobodnih aktivnosti, sekcija iz prirodnih nauka.

Pristupiti kontinuiranoj i planskoj izradi predmetnih programa za fakultativnu nastavu.

U prva tri razreda, **fakultativno** ponuditi djeci **engleski jezik**, zato što postoji urađen i odobren predmetni program, program obuke za nastavnike/ce i odobren udžbenik.

Preporučujemo da se učenicima/ama **fakultativno** nudi izučavanje **drugog stranog jezika** od 4. do 6. razreda, zato što postoje urađeni i odobreni predmetni programi. Tako se obezbjeđuje kontinuitet u izučavanju stranog jezika i plansko uvođenje u treći ciklus za izbor drugog stranog jezika, kao izbornog predmeta.

Podsticati nastavnike/ce da urade neke specifične programe koji odgovaraju potrebama učenika/ca za daljim produbljivanjem znanja, a koji bi se mogli fakultativno ili kroz različite vidove slobodnih aktivnosti ponuditi u trećem ciklusu.

12.3 Pomoć djeci sa posebnim potrebama

Nastavnim planom za devetogodišnju osnovnu školu, odnosno opštim dijelom obrazovnog programa za osnovno obrazovanje i vaspitanje (po Rješenju Ministarstva prosvjete i nauke br. 01-1584, od 23. marta 2004. godine), određeno je da od ukupnog fonda časova za svaki razred devetogodišnje osnovne škole, **jedan čas sedmično** bude posvećen djeci sa posebnim potrebama. Ovaj dio programa treba da bude predviđen godišnjim planom.

Za svakog/svaku učenika/cu s posebnim potrebama škola je dužna da, u saradnji s roditeljem, donese individualni obrazovni program u roku od 30 dana od prijema djeteta u školu. Individualni obrazovni program donosi stručni tim škole, uz učešće roditelja. Stručni tim škole sačinjavaju nastavnici/e i stručni saradnici/e (*Zakon o vaspitanju i obrazovanju djece s posebnim potrebama*, član 16).

Mobilna služba ili mobilni tim pruža podršku nastavnicima/ama i roditeljima u izradi i implementaciji individualnih obrazovnih programa, kao i drugu stručnu pomoć djeci s posebnim potrebama. U rješenju o upućivanju u obrazovni program određen je obim i način izvođenja dodatne i druge stručne pomoći za školu (*Zakon o vaspitanju i obrazovanju djece s posebnim potrebama*, čl. 10).

Odgovore na pitanja u vezi realizacije aktivnosti koje se odnose na pomoć djeci s posebnim potrebama dostavile su 74 škole.

Tabela 23: Pomoć djeci sa posebnim potrebama

	Pitanje	DA	NE	Bez odgovora	Ukupno
(3.2.1)	Da li je godišnjim planom predviđena realizacija aktivnosti koja se odnosi na pomoć djeci sa posebnim potrebama (1 čas sedmično u toku nastavne godine)?	42	32	0	74
(3.2.2)	Da li je u školi neko zadužen da realizuje ovu aktivnost?	45	29	0	74
(3.2.5)	Da li škola ima problema, i kakvih, u realizaciji aktivnosti vezanih za pomoć djeci sa posebnim potrebama?	20	54	0	74

(3.2.1) Da li je godišnjim planom predviđena realizacija aktivnosti koja se odnosi na pomoć djeci sa posebnim potrebama (1 čas sedmično u toku nastavne godine)?

Od 74 anketirane škole, njih 42, dakle 57%, imaju u godišnjem planu predviđenu realizaciju aktivnosti (1 čas sedmično), koje se odnose na pomoć djeci s posebnim obrazovnim potrebama.

(3.2.2) Da li je u školi neko zadužen da realizuje ovu aktivnost? (odgovorite: da/ne, ako je neko zadužen, navesti ime, prezime i zvanje zaduženih)

U 45 škola, odnosno 61% njih, određeno je osoblje za realizaciju ovih aktivnosti. To su najčešće: školski pedagog/psiholog i nastavnici/e koji/e su prošli/e obuku za inkluzivno obrazovanje.

(3.2.3) Šta je najčešći sadržaj ovih aktivnosti? (ako se u školi realizuju ove aktivnosti navesti šta je njihov sadržaj)

U 38 škola (51%) određen je sadržaj ovih aktivnosti:

- obrada nastavnih sadržaja po individualnim obrazovnim planovima (17) i pomoć u učenju i socijalizaciji (7),
- izrada IOP-a (14),
- saradnja s roditeljima djece s posebnim obrazovnim potrebama (8),
- vježbe grafo-motorike, pravilnog glasovnog izražavanja (8),
- razvijanje pozitivnog odnosa kod učenika/ca i nastavnika/ca prema djeci sa posebnim obrazovnim potrebama (2),
- angažovanje specijalnih pedagoga (2),
- edukacija kroz igru (1),
- učenje maternjeg jezika sa učenicima/ama romske populacije (1),
- identifikovanje učenika/ca sa posebnim obrazovnim potrebama (1),
- razvrstavanje učenika/ca po kategorijama problema (3 kategorije) (1),
- upoznavanje roditelja s problemom i inkluzivnim obrazovanjem (1),
- procjena TNP (1),
- rad sa odjeljenjima u kojima su djeca s poteškoćama (1).

(3.2.4) Koliko djece je obuhvaćeno ovim aktivnostima u školi? (navesti broj obuhvaćene djece)

Prema dobijenim podacima, ovim aktivnostima je obuhvaćeno ukupno 327-oro djece.

(3.2.5) Da li škola ima problema, i kakvih, u realizaciji aktivnosti vezanih za pomoć djeci sa posebnim potrebama? (odgovoriti: da/ne – ako je odgovor *da*, obrazložite)

Iz 20 škola, odnosno 27%, dobili smo odgovor da škole imaju problema u realizaciji ovih aktivnosti. To su najčešće:

- djeca sa posebnim obrazovnim potrebama koja nemaju rješenje o upućivanju u određeni program (12),
- nedovoljna pomoć mobilnog tima (11),
- nedovoljna osposobljenost/saradnja roditelja (10),
- nedostatak kadra koji je pohađao obuku za rad sa djecom sa posebnim potrebama (8),
- nedostatak prostora i nastavnih sredstava (7),

- arhitektonske prepreke (3),
- organizacija rada ostalih učenika/ca u odjeljenju (3),
- neredovno pohađanje nastave (2),
- neriješena bitna pitanja inkluzivnog obrazovanja – prilagođeni programi, standardi, udžbenici, priručnici, literatura (2),
- neuključenost lokalne zajednice (1),
- loša zakonska regulativa (1),
- nedovoljna podrška ostalih nastavnika/ca (1),
- nerazumijevanje Ispitnog centra (1).

12.4 PREPORUKE

Ažurirati sve neophodne procedure da sva djeca dobiju rješenje o upućivanju u određeni program.

Ustaliti razmjenu informacija između mobilnih timova i roditelja, nastavnika/ca.

Uložiti dodatne napore (uprava škole, lokalne i državne institucije, NVO sektor i sl.) za obezbjeđivanje svih neophodnih arhitektonsko-materijalnih i ostalih uslova za organizovanje inkluzivne nastave.

Aktivnosti koje se izvode na času za pomoć djeci s posebnim potrebama treba da budu usmjerene na pomoć u savladavanju obrazovnih ciljeva određenih individualnim obrazovnim programom datog/date učenika/ce.

12.5 Dodatna nastava

Članom 79 *Zakona o osnovnom obrazovanju i vaspitanju* kojim se reguliše norma časova, između ostalog je predviđeno da su nastavnici/e dužni/e da pored propisane norme časova, radi postizanja boljeg uspjeha u savladavanju obrazovnog programa, **ostvare još dva časa neposrednog rada sa učenicima/ama.**

Član 15 istog Zakona, obavezuje škole da organizuju dodatnu nastavu za učenike/ce koji/e sa izuzetnim uspjehom savlađuju nastavne sadržaje i pokazuju posebno interesovanje za proširivanje i produbljivanje znanja iz određenih nastavno-vaspitnih oblasti.

Shodno ovom članu formirana su pitanja u upitniku u vezi sa dodatnom nastavom.

(3.4.1) Da li je godišnjim planom predviđena realizacija dodatne nastave u vašoj školi?

Od 73 škole, 72 godišnjim planovima predviđaju izvođenje dodatne nastave, dok jedna nije odgovorila na pitanje.

(3.4.2) Navedite iz kojih predmeta se u ovom trenutku realizuje dodatna nastava.

Dobijeni podaci prikazani su u tabeli i odnose se na učenike/ce koji/e se obrazuju po reformisanim programima.

Tabela 24: Dodatna nastava (A, B i C škole)

Razred	Reformisana nastava		MATERNJI JEZIK	ENGLISKI JEZIK	RUSKI JEZIK	FRANCUSKI JEZIK	ITALIJANSKI JEZIK	MATEMATIKA	BIOLOGIJA	HEMIJA	FIZIKA	ISTORIJA	GEOGRAFIJA	NJEMAČKI JEZIK	POZNAVANJE DRUŠTVA	INFORMATIKA	SLUŽBENI JEZIK	PRIRODA	Ukupno	%
	Broj odjeljenja	Broj učenika/ca																		
I	243	5891	80	0	0	0	0	48	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	128	2.17
II	258	6248	183	42	0	0	0	130	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	355	5.68
III	246	5891	189	59	0	0	0	154	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	402	6.82
IV	154	3765	109	70	0	28	0	230	0	0	0	0	29	0	18	0	2	3	489	12.99
V	60	1494	32	55	7	0	0	60	0	0	0	12	18	0	0	0	0	0	184	12.32
VI	231	6264	277	285	34	68	19	442	74	16	29	111	108	0	0	38	4	13	1518	24.23
VII	247	6609	309	335	103	66	106	439	167	120	197	139	191	0	0	12	5	6	2186	33.08
VIII	171	4705	171	203	44	29	77	278	191	192	146	117	133	0	0	0	0	4	1585	33.69
IX	73	1930	66	103	2	5	47	95	92	88	76	92	111	8	0	0	0	0	785	40.67
	1683	42797	1416	1152	190	196	249	1876	524	416	448	471	590	8	18	50	11	26	7632	17.83

Od 42797 učenika/ca koji/e su raspoređeni/e u 1683 odjeljenja koja pohađaju nastavu po programima devetogodišnje osnovne škole, u dodatnu nastavu je uključeno 7632, ili 17,83%. Najmanje učenika/ca prvog obrazovnog ciklusa je obuhvaćeno procesom sticanja, proširivanja i produbljivanja znanja koje nudi dodatna nastava. Iz maternjeg jezika i matematike organizovan je ovaj oblik nastave za 128 učenika/ca I razreda, ili za 2,17% populacije. **Koliko je opravdano na kraju I klasifikacionog perioda šestogodišnjake opterećivati ovim aktivnostima, tim prije što se jedan od ciljeva reforme obrazovanja odnosio na rasterećenje učenika/ca?** Interesantno je da se za 42 učenika/ce II razreda i 59 učenika/ce III razreda iz engleskog jezika (fakultativna nastava) organizuje dodatna nastava. U narednim ciklusima povećava se broj učenika/ca za koje je organizovan ovaj oblik nastave, da bi u završnom razredu III ciklusa dostigao 40,67%.

Dodatna nastava se izvodi iz 16 nastavnih oblasti, što ukazuje na široku lepezu đачkih interesovanja, ali i na spremnost nastavnika/ca da učenike/ce cjelovitije upoznaju sa sadržajima predmeta koje predaju. Pažnju učenika/ca najviše privlači dodatna nastava iz matematike (1876 učenika/ca), maternjeg jezika (1416) i engleskog jezika (1152). Takođe je izraženo interesovanje učenika/ca za nastavu geografije, biologije, istorije, fizike i hemije. U manjem broju učenici/e se interesuju za dodatno sticanje znanja iz stranih jezika, dok je za ostale predmete interesovanje simbolično.

(3.4.3) Da li škola ima problema u realizaciji dodatne nastave i kakvih?

Na ovo pitanje je 26 škola odgovorilo da ima problema, 45 da nema, dok se dvije škole nijesu izjasnile. Škole koje su potvrdno odgovorile na pitanje, iscrpno su navele probleme koji otežavaju realizaciju ovih aktivnosti. Njih možemo razvrstati u nekoliko kategorija:

- nedostatak prostora,
- nezainteresovanost učenika/ca,
- nezainteresovanost pojedinih nastavnika/ca,
- nedovoljna opremljenost škola,
- udaljenost mjesta stanovanja učenika/ca i nastavnika/ca od škole.

U manjem broju škola izvođenje dodatne nastave je otežano iz više pomenutih razloga. Pored navedenih razloga, škole još ističu preopterećenost učenika/ca časovima redovne, izborne i fakultativne nastave. Časovi dodatne nastave „održavaju se kampanjski i njihov broj se povećava u skladu sa potrebama školskog i republičkog takmičenja (uglavnom u drugom polugodištu)”.

Rezultati istraživanja pokazuju da škole u velikoj mjeri poštuju zakonske norme, i organizuju časove dodatne nastave.

12.6 PREPORUKE

Dodatnu nastavu treba izvoditi kontinuirano i u skladu sa godišnjim planom škole, što isključuje kampanjsko realizovanje ovih aktivnosti, koje se po pravilu javljaju uoči održavanja školskih, državnih ili međunarodnih takmičenja.

Ukoliko škole imaju objektivne teškoće u organizaciji dodatne nastave (posebno prostorne), rad sa djecom koja pokazuju nadarenost treba da organizuju u manjim grupama, a često i individualno, zavisno od prirode predmeta iz kojeg se izvodi nastava.

Nastavnici/e treba da upućuju učenike/ce na literaturu i ukazuju im način na koji se ona koristi, pri čemu treba obučiti učenike/ce da koriste internet mrežu kao moćno sredstvo preko kojeg mogu dobijati interesantne podatke neophodne za njihova istraživanja.

Poželjno je privikavati učenike/ce da u okviru škole (ili šire, gdje je to moguće) vrše razmjenu materijala putem elektronske pošte. Naravno, ove višestruko korisne aktivnosti je moguće sprovesti ukoliko za njih postoje materijalno-tehnički uslovi.

12.7 Dopunska nastava

Škole su dužne da u toku nastavne godine organizuju dopunsku nastavu za učenike/ce koji zaostaju u savladavanju nastavnog gradiva (član 15 i 79 *Zakona o osnovnom obrazovanju i vaspitanju*).

Podaci se odnose na 73 škole A, B i C generacije, ili preciznije na reformisana odjeljenja u tim školama.

(3.3.1) Da li je godišnjim planom predviđena realizacija dopunske nastave u vašoj školi?

U svim školama godišnjim planovima je predviđeno izvođenje dopunske nastave. U nekim školama, kao npr. u OŠ „Savo Pejanović” u Podgorici, sa ovim aktivnostima počinju od 1. oktobra.

(3.3.2) Navedite iz kojih predmeta se u ovom trenutku realizuje dopunska nastava.**Tabela 25: Dopunska nastava (A, B i C škole)**

Razredi	Reformisana nastava		MATERNJI JEZIK	ENGLISKI JEZIK	RUSKI JEZIK	FRANCUSKI JEZIK	ITALIJANSKI JEZIK	MATEMATIKA	BIOLOGIJA	HEMIJA	FIZIKA	ISTORIJA	GEOGRAFIJA	NJEMAČKI JEZIK	PRIRODA	MUZIČKA KULTURA	POZNAVANJE DRUŠTVA	INFORMATIKA	SLUŽBENI JEZIK	UKUPNO	%	
	Broj odjeljenja	Broj učenika																				
I	243	5891	122	12	0	0	0	116	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	250	4.24
II	258	6248	311	21	0	0	0	269	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	601	9.62
III	246	5891	432	18	0	0	0	476	0	0	0	0	0	0	0	0	5	0	5	936	15.89	
IV	154	3765	284	72	0	14	0	339	1	0	0	0	0	8	0	0	16	0	10	744	19.76	
V	60	1494	144	91	0	0	0	130	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	365	24.43	
VI	231	6264	559	464	37	33	12	808	138	10	42	228	255	42	35	58	12	58	15	2806	44.80	
VII	247	6609	495	466	122	92	76	1111	448	258	419	348	315	18	26	41	17	39	8	4299	65.05	
VIII	171	4705	442	336	94	20	167	706	269	431	452	287	165	4	0	3	19	0	13	3408	72.43	
IX	73	1930	242	177	0	17	116	368	110	305	201	105	43	6	0	8	0	0	0	1698	87.98	
	1683	42797	3031	1657	253	176	371	4323	966	1004	1114	968	778	78	61	110	69	97	51	15054	35.18	

U tri generacije škola koje su predmet analize ukupno ima 42797 učenika/ca, koji su raspoređeni u 1683 odjeljenja. Od ovog broja, **35% ne uspijeva** da na časovima redovne nastave ostvari standarde koji omogućavaju prelazak u naredni razred.

Iz prikazane tabele se uočava da se časovi dopunske nastave organizuju u svim razredima **iz 17 predmetnih oblasti**.

Ukazujemo na podatak da čak 250 učenika/ca I razreda mora da na kraju prvog klasifikacionog perioda, kada je popunjavan upitnik, posjećuje časove dopunske nastave, što ukazuje da preko 4% populacije, na samom početku školovanja, nije doraslo školskim obavezama.

Uključivanje učenika/ca u proces dopunske nastave (izražen procentima) tokom školovanja, kreće se uzlaznom linijom (vidjeti posljednju kolonu) i varira od 4,24% u I razredu do 88% u završnom, IX razredu. Treba naglasiti da procenti u posljednjoj koloni ne odražavaju pravo stanje o broju uključenih učenika/ca u proces dopunske nastave, jer je taj procenat svakako manji, **s obzirom da najčešće jedan učenik/ca prisustvuje časovima iz dva predmeta**.

Dopunska nastava se organizuje za učenike/ce svih razreda iz maternjeg jezika, engleskog jezika i matematike. Najveći broj učenika/ca stiže dopunska znanja iz matematike (4323), maternjeg jezika (3031), zatim iz engleskog jezika (1657), fizike

(1114), hemije (1004) i istorije (968), biologije (966), ali i iz drugih predmeta. Dopunska nastava je organizovana iz službenog jezika za 51 učenika/cu (maternji jezik albanski).

(3.3.3) Da li škola ima problema u realizaciji dopunske nastave i kakvih?

Od anketiranih škola, 23 navode da nemaju problema sa realizacijom dopunske nastave, 46 da imaju, dok se 4 nijesu izjasnile. Škole koje su potvrdno odgovorile na pitanje, navele su probleme koji otežavaju realizaciju ovih aktivnosti. Njih možemo klasifikovati u nekoliko kategorija:

- nedostatak prostora,
- nezainteresovanost učenika/ca,
- nezainteresovanost pojedinih nastavnika/ca,
- udaljenost mjesta stanovanja učenika/ca i nastavnika/ca od škole.

U manjem broju škola, otežano izvođenje dopunske nastave je povezano sa više navedenih činilaca.

Neke škole navode da je broj učenika/ca koji imaju potrebu za ovom vrstom nastave promjenljiv, pa su i dostavljeni podaci relativni.

12.8 PREPORUKE

Potrebno je dobro osmisliti i planirati termine za izvođenje dopunske nastave kako bi se izvodila, prema potrebi, tokom čitave nastavne godine, a ne, kako se to često dešava, neposredno uoči klasifikacionih perioda.

Prilikom selekcije učenika/ca za dopunsku nastavu treba voditi računa o njihovoj opterećenosti, jer se često dopunska nastava organizuje kao posljednji ili predposljednji čas u smjeni, kada umor savlada učenike/ce i oni/e postaju nevoljni akteri zbivanja na času ili im uopšte ne prisustvuju.

13. Građansko vaspitanje

U osnovnim školama, predmet Građansko vaspitanje za VI i VII razred je uveden školske 2005/06. godine kao novi obavezni predmet, sa 35 časova godišnje u okviru redovnog rasporeda. Program se naslanja na ono što je učeno u nižim razredima, u okviru drugih predmeta, na primjer: *Priroda i društvo* (I, II i III razred), *Priroda i tehnika* (IV razred) i *Poznavanje društva* (IV i V razred). Ciljevi ovog predmeta su razvoj građanske svijesti i osposobljavanje za aktivnu ulogu u društvenoj zajednici.

Programom je predviđeno da nastavu realizuju nastavnici/e koji/e su, prije početka nastave, završili/e predviđenu obuku u organizaciji Zavoda za školstvo.

Tabela 26: Organizacije nastave predmeta Građansko vaspitanje

	Pitanje	DA	NE	Bez odgov	Ukupno
(1.9.1)	Da li se u školi redovno održavaju svi časovi građanskog vaspitanja?	73	0	0	73
(1.9.2)	Da li su rasporedom predviđeni blok časovi za nastavu građanskog vaspitanja?	10	63	0	73
(1.9.4)	Da li škola ima problema u realizaciji časova građanskog vaspitanja?	3	60	0	73

(1.9.1) Da li se u školi redovno održavaju svi časovi građanskog vaspitanja?

U svim osnovnim školama (73), kako je predviđeno novim nastavnim planom i programom, redovno se održavaju svi časovi građanskog vaspitanja.

(1.9.2) Da li su rasporedom predviđeni blok časovi za nastavu građanskog vaspitanja?

Značajan broj nastavnika/ca smatra da jedan čas sedmično nije dovoljan da se pređe čitav nastavni program* (*Evaluacija nastave GV/GO, 2008*). U **10 škola** taj program pokušavaju riješiti na taj način što se predvidi dvočas u trajanju od 90 minuta svake druge sedmice za časove građanskog vaspitanja, što daje više vremena za pripremu i diskusiju, ali ima taj nedostatak što smanjuje broj susreta nastavnika/ce i učenika/ca u jednom polugodištu

(1.9.3) Navedite: (1) ime i prezime; (2) zvanje; (3) stručnu osposobljenost¹⁹ svih nastavnika/ca koji/e u ovoj školskoj godini realizuju nastavu građanskog vaspitanja u vašoj školi.

Od 104 nastavnika/ca koji/e realizuju nastavu građanskog vaspitanja u 73 škole, njih 10 (13,7%) nije stručno osposobljeno, tj. nije prošlo obuku koju za ove nastavnike/ce organizuje Zavod za školstvo. Dalje, analiza pokazuje (tabela u nastavku) da najveći broj nastavnika/ca građanskog vaspitanja ima osnovno obrazovanje društvenih nauka (nastavnici/e jezika, istorije, geografije). Najveći broj, njih 18, su nastavnici/e ruskog jezika ili nastavnici/e istorije i geografije.

¹⁹ Nastavnik/ca je stručno osposobljen/a ako je završio/la edukaciju za nastavnike/ce građanskog u organizaciji Zavoda za školstvo.

Tabela 27: Struka (zvanje) nastavnika/ca koji/e predaju predmet Građansko vaspitanje

Zvanje	f	f	%
Maternji jezik	14		
Ruski jezik	18		
Francuski jezik	4	36	34.6
Istorija – geografija	17		
Geografija	13		
Istorija	11	41	39.4
Muzičko vaspitanje	5		
Likovno vaspitanje	6	11	10.6
Biologija – hemija	1		
Biologija	3		
Hemija	1	5	4.8
Fizika	1		
Matematika	1		
Tehničko obrazovanje	2	4	3.8
Filozofija	2		
Sociologija	1	3	2.9
Fizičko	2	2	1.9
Razredna nastava	2	2	1.9
Ukupno	104	104	100%

(1.9.4) Da li škola ima problema u realizaciji časova građanskog vaspitanja i kakvih?

Samo mali broj škola (3 škole) navodi da imaju problema u realizaciji nastave građanskog vaspitanja. Kao osnovni problemi su navedeni:

- treba dosta didaktičkog materijala;
- treba organizovati posjete raznim organima lokalne samouprave, što sa velikim brojem odjeljenja i učenika/ca nije lako organizovati;
- nedostatak učionice namijenjene časovima građanskog vaspitanja, neadekvatan namještaj i raspored namještaja.

13.1 PREPORUKE

Bilo bi značajno da škole posvete veću pažnju nastavi građanskog vaspitanja. Za kvalitetnu realizaciju ove nastave od ključnog značaja su: obučenost nastavnika/ca i adekvatni uslovi za realizaciju programa.

Preporučujemo školama da u svim slučajevima kada je to moguće obezbijede posebnu učionicu za realizaciju nastave građanskog vaspitanja i da poštuju obavezu predviđenu programom da nastavu građanskog vaspitanja realizuju isključivo nastavnici/e koji/e su prošli/e odgovarajuću obuku.

14. Obavezni izborni sadržaji u gimnaziji²⁰

Prema usvojenom *Nastavnom planu opšte gimnazije*, pored obaveznih izbornih predmeta predviđeni su i **obavezni izborni sadržaji**. Obavezni izborni sadržaji imaju položaj i funkciju koja ih ne može u potpunosti poistovjetiti sa nekadašnjim „slobodnim ili vannastavnim aktivnostima“ u školama. Sastavni su dio opšteg javno važećeg obrazovnog programa za opštu gimnaziju, odnosno u potpunosti komplementarni sa ciljevima i zadacima gimnazijskog obrazovanja.

Kako je izmjenom koncepta gimnazije akcenat stavljen na obavezne izborne predmete, tako i obavezni izborni sadržaji **naglašavaju izbornost i obaveznost, kako za nastavnike/ce tako i za učenike/ce**. Obavezni izborni sadržaji su **dio godišnjeg programa rada škole**, što znači da se planiraju na početku školske godine, za čitavu školsku godinu. Vrijeme koje nastavnik/ca provodi u ovim aktivnostima **ne ulazi u njegovu/njenu sedmičnu normu**.

Kao što je poznato, u članu 56 Zakona o gimnaziji (2002) regulisano je radno vrijeme nastavnika/ce i navedeno da su nastavnici/e: **.. dužni da, pored norme časova ... ostvare još dva časa neposrednog rada sa učenicima/ama...** Obavezne izborne sadržaje ne treba poistovjećivati ili koristiti za organizovanje dodatne i dopunske nastave.

Naime, funkcija obaveznih izbornih sadržaja je, mnogo više, da maksimalno podrži veće i strukturisanije učešće učenika/ca, roditelja i lokalne zajednice u životu škole, da podrži učenike/ce da strukturirano i kreativno koriste slobodno vrijeme, da doprinosi izgradnji pozitivne klime među svim učesnicima/ama u vaspitno-obrazovnom procesu, da unapređuje kulturu škole i njenu reputaciju u sredini, dakle – da u potpunosti podržava ostvarivanje ciljeva i zadataka gimnazijskog obrazovanja.

Zato, način osmišljavanja, organizacije i realizacije obaveznih izbornih sadržaja nudi mogućnosti kreativnog i fleksibilnog pristupa, u okviru obaveznih 70 časova godišnje (za učenike/ce 1, 2. i 3. razreda), odnosno 30 (za učenike/ce 4. razreda). Forma „1+1“, navedena u Planu, omogućava da se prvih 35 časova realizuje u samoj školi, a da se drugih 35 realizuju u saradnji sa lokalnom zajednicom. Time je omogućeno da se obavezni izborni sadržaji realizuju na „kumulativan“ način, npr. vikendom, nakon obaveznih časova, u toku raspusta i slično. Očigledno je da nema svrhe svrstavati ove aktivnosti u raspored obaveznih časova. Zato i **nijesu sastavni dio rasporeda časova i ne ocjenjuju se**.

Takođe, jasno je da se vrijeme nastavnika/ce provedeno u ovim aktivnostima ne može računati kao dio njegove/njene sedmične norme časova. Svaki/a nastavnik/ca, u sklopu četrdesetočasovne radne nedjelje, ima obavezu da realizuje obavezne izborne sadržaje sa učenicima/ama.

Cilj je da kvalitet, prilagođenost učeničkim potrebama i sklonostima i raznovrsnost, stalno jačaju motivisanost učenika/ca da se uključuju u njih. Time se postepeno postiže promjena ukupnog školskog ambijenta i škola postaje mjesto gdje se zadovoljavaju i specifična interesovanja učenika/ca. Učenik/ca, nastavnik/ca, roditelj, škola i sredina se bliskije povezuju, razvijaju saradnju, što je u funkciji ostvarenja reformskih ciljeva.

²⁰ Veći dio uvodnog teksta o **obaveznim izbornim sadržajima** preuzet je iz publikacije *Naša škola*, 2006, Zavod za školstvo.

Šta mogu biti **obavezni izborni sadržaji**:

- raspon aktivnosti je veoma širok, ali je neophodno pažljivo praviti strukturu obaveznih izbornih sadržaja i prilagoditi ih interesovanjima i potrebama učenika/ca, sa jedne strane, i preferencijama nastavnika/ca, sa druge,
- planiranje i realizacija obaveznih izbornih sadržaja značajno je i za rad stručnih aktiva, koji ih mogu planirati iz svojih oblasti, istovremeno snažeći rad stručnih aktiva,
- način na koji škola indentifikuje i odlučuje o izboru i planiranju mogućih obaveznih izbornih sadržaja zahtijeva pažljivo identifikovanje potreba učenika/ca, procjenu kapaciteta i zajedničko odlučivanje nastavnika/ca, učenika/ca i roditelja, čime se jača i osjećanje odgovornosti u realizaciji i postizanju rezultata, ali i osjećanje pripadanja i „vlasništva“ svih uključenih strana.

Orijentacije radi, navodimo samo pojedine aktivnosti koje mogu biti osnov za koncipiranje obaveznih izbornih sadržaja:

- istraživački radovi (učenički projekti) iz različitih oblasti i njihove prezentacije,
- izložbe (fotografija, likovnih radova...),
- dramski studio, teatar, školska radio-stanica,
- modni dizajn, revije i animacije modnih revija,
- školska muzička grupa, koncerti i zabave na nivou škola i lokalne zajednice,
- prijedlozi za bolja arhitektonska rješenja,
- ekološke radionice,
- upoznavanje, istraživanje i/ili prezentacija kulturno-istorijskih znamenitosti,
- sportske aktivnosti, folklor, ples,
- humanitarni i volonterski rad (sa starim osobama, djecom i mladima sa posebnim potrebama i slično),
- informatička radionica,
- omladinski parlament,
- debatni klubovi,
- izleti i eksurzije sa precizno osmišljenim zadacima i prezentacijom istih,
- saradnja sa NVO, drugim školama i uključivanje u programe istih,
- organizacija književnih večeri, gostovanja različitih predavanja.

Nastavnik/ca je moderator/ka ovih aktivnosti – on/a pomaže učenicima/ama da osmisle, planiraju i realizuju ove aktivnosti, uz stalno podsticanje njihove što veće inicijativnosti i kreativnosti. Roditelji mogu biti njihovi aktivni partneri, koji će predlagati i učestvovati u realizaciji obaveznih izbornih sadržaja.

14.1 Istraživanje

Listić za obavezne izborne sadržaje od ukupno 23 gimnazije u Crnoj Gori **popunilo je 17 gimnazija**. U ovih 17 gimnazija u prva tri razreda imamo 3594 učenika/ca. U gimnazijama koje nijesu popunile upitnik imamo 3257 učenika/ca.

(4.1) Da li vaša škola učenicima/ama u ovoj godini nudi neki od obaveznih izbornih sadržaja?

Iz podataka koje smo dobili jasno se vidi da su u školama **zanemarili sedamdeset časova planiranih za obavezne izborne sadržaje**, te da još uvijek nijesu realizovali obavezu da te časove precizno planiraju na nivou školske godine. Zabrinjavajuće je što se u ove aktivnosti ne uključuju svi/e učenici/e.

Po ovim, ipak u mnogo čemu nepreciznim podacima, obavezni izborni sadržaji nijesu ni ravnomjerno raspoređeni. Tako je profesorima fizičkog skoro nemoguće da rade organizovano sa tolikim brojem učenika/ca, pošto se većina aktivnosti mora obaviti u školi (u najboljem slučaju tereni izvan škole mogu se koristiti 2 mjeseca).

Profesori/ce maternjeg jezika, biologije, informatike, sociologije, filozofije, su kroz razne aktivnosti prilično angažovani/e. Značajno manje su angažovani/e profesori/ce istorije, matematike, hemije. Imamo samo dva hora, a nijednu likovnu radionicu. Za neke sadržaje ne možemo utvrditi ni ko to radi ni šta se tu radi, npr. borba i opstanak, istraživanje svemira, projekti, planiranje...

(4.2) Navedite koje obavezne izborne sadržaje škola nudi, i koliko je učenika/ca u ovom trenutku uključeno u svaku od njih po razredima.

Ovako bi izgledala rang lista obaveznih izbornih sadržaja za 17 gimnazija koje su poslale podatke:

Tabela 28: Obavezni izborni sadržaji u gimnaziji

	Obavezni izborni sadržaji u gimnaziji	Br. škola	Br. učenika/ca
1.	Sportske aktivnosti	7	600
2.	Izleti	3	360
3.	Planinarska radionica	2	270
4.	Ekološka radionica	5	167
5.	Debatni klub	7	139
6.	Literarno novinarska radionica i retorika	5	133
7.	Informatička radionica	4	130
8.	Dramski i recitatorski studio	4	130
9.	Hor	2	28
10.	Omladinski parlament	1	15

(4.3) Da li škola ima problema u organizaciji i realizaciji obaveznih izbornih sadržaja i kakvih?

Nekoliko gimnazija je navelo da ima problema u realizaciji nastave obaveznih izbornih sadržaja. Kao najčešći problemi navode se nedostatak prostora, kao i neplaćanje obaveznih izbornih sadržaja od strane Ministarstva (!).

14.2 PREPORUKE

Uspostaviti jasne procedure za realizaciju obaveznih izbornih sadržaja. Na taj način škola i nadzornici/e mogu imati punu kontrolu i uvid u način realizacije časova koji su u planu gimnazije opredijeljeni za obavezne izborne sadržaje.

Uprava škole, zajedno sa stručnom službama pravi prijedlog obaveznih izbornih sadržaja za tu školsku godinu, pri čemu može da anketira učenike/ce, sazna njihove želje i potrebe i prijedlog obaveznih izbornih sadržaja uskladi sa njima

Sistematizovati opredjeljenja učenika/ca za određene obavezne izborne sadržaje i napraviti spiskove učenika/ca po obaveznim izbornim sadržajima za koje su se opredijelili/e.

Prijedlog se razmatra na nastavničkom vijeću gdje može biti korigovan (proširen ili skraćen) i šalje školskom odboru na usvajanje.

Za realizaciju pojedinih obaveznih izbornih sadržaja zadužuju se stručni aktivni sa obavezom predsjednika/ce aktiva da angažuje sve članove/ice.

Za obavezne izborne sadržaje je potrebno koncipirati plan aktivnosti koji će se realizovati u okviru školske godine, kao i vrijeme, mjesto i način izvođenja sadržaja. Dobro je napraviti i godišnji raspored aktivnosti u vidu „dnevnika aktivnosti“.

Smatramo da obavezni izborni sadržaji možda u najvećoj mjeri doprinose stvaranju imidža škole, te akcentiranju njenih osobnosti ili specifičnosti, jer upravo preko obaveznih izbornih sadržaja, škola je prisutnija i prepoznatljivija u lokalnoj zajednici. Obavezni izborni sadržaji, pored ostalog, jesu "mjesto susreta" škole i lokalne zajednice.

Nakon što se usvoji prijedlog obaveznih izbornih sadržaja, utvrdi broj učenika/ca koji su uključeni/e i plan aktivnosti i dinamika realizacije, škola je u obavezi da dostavi spisak obaveznih izbornih sadržaja koji se realizuju za tu školsku godinu Zavodu za školstvo.

15. Publikacije Zavoda za školstvo

Važna aktivnosti Zavoda za školstvo, pored kordinisanja izrade i štampanja **predmetnih programa obaveznih i izbornih predmeta**, odnosi se i na izradu publikacija i informisanje škola i javnosti o promjenama u obrazovanju. Samo u toku 2007. godine, objavljeni su: *Informator za devetogodišnju osnovnu školu* (15 hiljada primjeraka), publikacija *Zbornik radova direktora (I i II)*, *Program za područja aktivnosti u predškolskom vaspitanju i obrazovanju*.

Pripremljene su, u okviru edicije *Naša škola* četiri publikacije (koje su se objavile u prvom kvartalu 2008. godine): *Matematika i nadareni/e učenici/e*, *Planiranje i realizacija nastave po novim obrazovnim programima*, *Marzanova taksonomija ili naučiti kako učiti* i *Koncept mature i stručnog ispita*.

Sve publikacije dostupne su i na web sajtu Zavoda. Publikacije se obično objavljuju u tiražu od 500 primjeraka i distribuiraju školama.

Interesovalo nas je koliki procenat škola posjeduje do sada objavljene publikacije i da li je škola preduzela određene aktivnosti u cilju upoznavanja nastavnika/ca o njihovom sadržaju.

1. Da li škola posjeduje sljedeće publikacije Zavoda za školstvo?

Tabela 29: Prisustvo publikacija Zavoda za školstvo u školama

Naša škola	Da	Ne	Bez odgovora	Posjeduje %
Matematika i nadareni učenici/e	OŠ/SŠ 13/4	OŠ/SŠ 59/14	OŠ/SŠ 3/5	OŠ/SŠ 17/17
Planiranje i realizacija nastave po novim obrazovnim programima	53/11	19/7	3/5	71/48
Marzanova taksonomija ili naučiti kako učiti	34/2	38/15	3/6	45/8
Koncept mature i stručnog ispita (samo srednje škole)	15	2	6	65
Katalog programa stručnog usavršavanja nastavnika/ca	68/12	4/6	3/5	91/52

Najveći broj srednjih škola posjeduje publikaciju: *Koncept mature i stručnog ispita* (prisutna u 62% škola). *Katalog programa stručnog usavršavanja nastavnika/ca* prisutan je u 52% srednjih i 91% osnovnih škola. Zabrinjavajuća je mala prisutnost tzv. stručnih publikacija u srednjim školama, kakve su: *Marzanova taksonomija ili naučiti kako učiti* (prisutna tek u 8% škola); *Matematika i nadareni učenici/e* (prisutna u 17% škola); nešto je bolji procenat za publikaciju *Planiranje i realizacija nastave po novim obrazovnim programima* (prisutno u 48% škola). Ohrabruje podatak da je procenat veći u osnovnim školama.

2. Da li škola posjeduje publikacije svih programa obaveznih i izbornih predmeta?

Tabela 30: Prisustvo publikacija svih programa obaveznih i izbornih predmeta u školama

Štampane publikacije...	Da	Ne	Bez odgovora	Posjeduje %
svih programa obaveznih predmeta	OŠ/SŠ 69/18	OŠ/SŠ 3/0	OŠ/SŠ 3/5	OŠ/SŠ 92/78
svih izbornih predmeta koji dopunjuju maturalni standard	64/17	7/1	4/5	85/74

Većina škola posjeduje publikacije koje sadrže programe obaveznih i izbornih predmeta. Ipak, **tri** osnovne škole ne posjeduju publikacije za *sve obavezne predmete*, a čak **sedam** osnovnih škola za *sve izborne predmete*. Interesantno je su neke od ovih škola „velike – gradske škole“!

3. Da li su nastavnici/e škole upoznati/e sa sadržajem ovih publikacija?

Tabela 31: Upoznatost nastavnika/ca sa sadržajima publikacija

	Da	Ne	Bez odgovora	Upoznato %
Da li su nastavnici/e škole upoznati/e sa sadržajem ovih publikacija?	OŠ/SŠ 65/17	OŠ/SŠ 5/0	OŠ/SŠ 5/6	OŠ/SŠ 87/64

U najvećem broju škola nastavnici su upoznati sa sadržajem svih publikacija (u 87% osnovnih i 64% srednjih škola).

15.1 PREPORUKE

Zavod za školstvo ulaže napor i izdvaja značajna sredstva kako bi putem štampanih publikacija pomogao školama u implementaciji predviđenih reformskih rješenja. Škole sa svoje strane treba da ulože maksimalan trud da upoznaju nastavnike/ce sa sadržajima ovih publikacija.

Upoznavanje publikacija i njihovog sadržaja može se realizovati putem aktivnosti profesionalnog razvoja na nivou škole (PRNS-a): prezentacije, okrugli stolovi, sastanci, debate i sl. Na osnovu sadržaja ovih publikacija nastavnici/e i pedagoško-psihološka služba u školi mogu osmišljavati i realizovati radionice sa svojim kolegama/koleginicama, kao i druge aktivnosti profesionalnog razvoja koje procijene kao pogodne.

DODATAK

Ocjenjivanje učenika/ca u gimnaziji i srednjim stručnim školama

Način ocjenjivanja učenika/ca u srednjim stručnim školama i gimnaziji definisan je *Zakonom o stručnom obrazovanju* i *Zakonom o gimnaziji*. Ovim zakonima je predviđena dalja razrada načela ocjenjivanja kroz podzakonske akte (pravilnike o ocjenjivanju), međutim oni još nijesu donešeni. Iz tog razloga, kao vodič za preporuke poslužila su nam zakonska rješenja i poglavlje iz predmetnih programa i kataloga znanja *Provjeravanje znanja i ocjenjivanje*.

PREPORUKE KOJE PROIZILAZE IZ ZAKONSKE REGULATIVE

1. Utvrđivanje ocjena

Ocjene iz pojedinih predmeta, vladanja i opšteg uspjeha utvrđuju se na kraju klasifikacionih perioda i na kraju nastavne, odnosno školske godine.

Ocjenu iz nastavnog predmeta predlaže predmetni nastavnik/ca.

Ocjenu iz nastavnog predmeta koji izvode dva ili više nastavnika/ca predlažu ti/te nastavnici/e. Ako se nastavnici/e ne mogu usaglasiti, ocjenu utvrđuje odjeljenjsko vijeće.

Zaključnu ocjenu utvrđuje odjeljenjsko vijeće.

Ukoliko se ocjena ne može utvrditi na sjednici odjeljenjskog vijeća, spornu ocjenu utvrđuje nastavničko vijeće.

2. Postupak ocjenjivanja učenika u nastavi

Provjeravanje, vrednovanje i ocjenjivanje znanja učenika/ca vrši se primjenom naučno-verifikovanih oblika, metoda i postupaka.

U ocjenjivanju učenika/ca nastavnik/ca se služi usmenim provjeravanjem postignuća učenika/ca, pismenim provjeravanjem postignuća učenika/ca i sposobnosti iz predmeta za koje je to utvrđeno nastavnim programom, serijama zadataka objektivnog tipa, testovima znanja, izvođenjem laboratorijskih vježbi, izradom seminarskih, grafičkih i praktičnih radova, ocjenjivanjem radnih zadataka i finalnih proizvoda u praktičnoj nastavi i na drugi nastavnim programom propisani način.

Uspjeh učenika/ca u ocjenjivanju njegovog/njenog praktičnog rada, ogleđa ili izvođenja laboratorijske i druge vježbe, ocjenjuje se na osnovu primjene njegovog/njenog znanja u izvođenju zadatka, samostalnosti i pokazanih vještina, korišćenju materijala, alata, instrumenata i drugih pomagala, kao i primjene sigurnosnih mjera prema sebi, drugima i okolini.

Ocjenjivanje se vrši javno, uz obrazloženje ocjene pred učenicima/ama odjeljenja.

Učenik/ca u svakom klasifikacionom periodu mora imati najmanje po jednu ocjenu iz svakog nastavnog predmeta.

Pri ocjenjivanju nastavnik/ca je dužan/na da vodi računa o ravnomjernoj opterećenosti učenika/ca u toku polugodišta, nastavne sedmice i nastavnog dana.

U toku dana učenik/ca može imati najviše jednu pismenu provjeru znanja, a u toku sedmice najviše dvije.

3. Ponovna provjera znanja

Ako više od polovine učenika/ca odjeljenja dobije nedovoljnu ocjenu na pismenoj provjeri znanja (pismeni zadatak, test, grafički rad, kontrolna vježba i slično), pismena provjera znanja se ponavlja za učenika/cu koji/a je dobio/la nedovoljnu ocjenu, kao i za učenika/cu koji/a nije zadovoljan/na ocjenom.

Pismena provjera znanja ponavlja se jedanput.

Ako na ponovnoj pismenoj provjeri znanja učenik/ca dobije manju ocjenu nego na prethodnoj provjeri upisuje mu/joj se veća ocjena.

Ako više od polovine učenika/ca odjeljenja na kraju klasifikacionog perioda dobije nedovoljnu ocjenu, može se, na zahtjev stručnih organa ustanove, savjeta roditelja i zajednice učenika/ca, obaviti eksterna provjera znanja učenika/ca. U ovom slučaju, odjeljensko vijeće utvrđuje ocjenu na osnovu eksterne provjere znanja.

4. Pravo na prigovor

Učenik/ca ili njegov/njen roditelj imaju pravo na prigovor zbog zaključne ocjene na kraju nastavne, odnosno školske godine iz nastavnog predmeta ili vladanja.

Prigovor se podnosi nastavničkom vijeću gimnazije u roku od dva dana od dana prijema svjedočanstva.

Prigovorom se može tražiti izuzeće predmetnog nastavnika/ce iz komisije.

O prigovoru na ocjenu odlučuje nastavničko vijeće, tako što obrazuje tročlanu komisiju koja će utvrditi ocjenu, odnosno ispitati učenika/cu, najkasnije tri dana od dana prijema prigovora.

Ocjena komisije je konačna.

5. Nedostajuća akta

Ponovo napominjemo da nedostajuća podzakonska akta, kojima se bliže definiše problematika ocjenjivanja u srednjim školama i preporučujemo Ministarstvu prosvjete i nauke da ih donese u što kraćem roku.

PREPORUKE KOJE PROIZILAZE IZ METODOLOŠKE RAVNI PROGRAMA

Nova strategija ocjenjivanja podrazumijeva razvijanje kriterijumskog ocjenjivanja. Kriterijumi ocjenjivanja uspjeha učenika/ca iz nastavnog predmeta su: vrsta, obim i nivo znanja, umjeća i vještina u odnosu na standarde propisane nastavnim planom i programom za predmet, razred, obrazovni profil, odnosno vrstu škole. Dakle, kriterijumsko ocjenjivanje predstavlja ocjenjivanje koje se zasniva na utvrđivanju da li je i u kojoj mjeri učenik/ca postigao/la predviđene ishode, bez obzira na to da li su ostali/e učenici/e u odjeljenju uspješniji/e ili manje uspješni/e od njega/nje.

6. Osnova za definisanje kriterijuma i standarda

Ciljevi i ishodi koji su dio predmetnog programa predstavljaju osnovu za definisanje kriterijuma i standarda ocjenjivanja koji će se primjenjivati u školi. Ishodi definišu ključna znanja i vještine koje treba da posjeduju učenici/e nakon završetka određenog nivoa školovanja, a standardi, koji će biti postepeno razvijeni, će definisati na kom nivou učenici/e treba da razviju znanja ili vještine da bi dobili/e određenu ocjenu.

U svim ispitnim situacijama treba unaprijed normirati zahtjeve koji se postavljaju pred učenike/ce, a učenicima/ama treba unaprijed objasniti postupke ispitivanja i tako ih motivisati za maksimalno zalaganje.

7. O čemu treba voditi računa kod usmene provjere znanja

Ispitivanje mora biti organizovano tako da se aktiviraju svi/e učenici/e u odjeljenju.

Pitanja koja se postavljaju moraju biti svrstana po logičkom redoslijedu.

Odgovor mora da pokaže u kojoj mjeri je učenik/ca usvojio/la standarde znanja.

Primjer:

Kriterijum za ocjenjivanje učenika/ca iz predmetnih programa, čija su znanja raspoređena na tri nivoa (minimalni, osnovni i napredni zahtjevi) je:

- ako učenik/ca zna da riješi zadatak iz minimalnih zahtjeva, ocjena je dovoljan (2),
- ako uspješno rješava zadatke iz osnovnih zahtjeva, ocjena je dobar (3),
- ako samostalno i uspješno riješi zadatke iz naprednih zahtjeva, ocjena je odličan (5).

8. Kako se mogu ocjenjivati pismeni zadaci

Pismeni zadaci se mogu ocjenjivati prema broju tačno riješenih zadataka, prema utisku o pokazanoj primjeni znanja u djelimičnom rješenju zadatka bez obzira na krajnji rezultat ili prema broju bodova.

Ocjenjivanje prema broju bodova je objektivnije, jer se u tom slučaju priznaju i djelimično riješeni zadaci. Na taj način se primjenjuje isti kriterijum za sve učenike/ce. Kriterijume određuje sam/a nastavnik/ca ili stručni aktivni u školi.

Primjer:

Pozitivnu ocjenu mogu dobiti učenici/e koji/e imaju više od 30% riješenih zadataka, odnosno osvojenih bodova. Među zadacima treba da budu veoma laki zadaci čija sadržinu određuje rubrika minimalni zahtjevi, standardni zadaci (zadaci srednje težine čiju sadržinu

određuje rubrika osnovni zahtjevi) i jedan teži zadatak čiju sadržinu određuje rubrika napredni zahtjevi.

9. Značaj praćenja i provjeravanja

Ocjenjivanje učenika/ca iz nastavnih predmeta ima više funkcija. Ocjena naročito treba da:

- bude objektivna i pouzdana mjera napredovanja učenika/ce u savladavanju nastavnog plana i programa,
- učenika/cu redovno obavještava o postignuću,
- podstiče na aktivan odnos prema nastavnim i drugim oblicima obrazovno-vaspitnog rada i učenja,
- je pokazatelj efikasnosti rada nastavnika/ce i škole.

Vrste praćenja i provjeravanja:

- incijalno provjeravanje,
- tekuće provjeravanje,
- finalno provjeravanje.

10. Ocjenjivanje (kako formirati ocjenu, osnovni kriterijumi i postojeće opšte norme)

Ocjenu **dovoljan (2)** može dobiti učenik/ca:

1. koji/a je usvojio//la znanja umijeća i vještine, na nivou minimalnih zahtjeva, a prema programu predmeta;
2. čija su znanja, umijeća i vještine na nivou prepoznavanja i reprodukcije uz nastavnikovu/činu pomoć, odnosno koji/a:
  - ispoljava teškoće u analizi činjenica, podataka, njihovom uopštavanju i zaključivanju,
  - ima sklonost ka pasivnom zapamćivanju i mehaničkom reprodukovanju,
  - ima teškoće u usmenom i pismenom izražavanju,
  - ispoljava nesnalaženje u novim situacijama,
  - koji/a je ovladao/la predviđenim psihomotornim vještinama i umijećima u rukovanju sredstvima i tehnikama rada uz pomoć nastavnika/ce.

Ocjenu **dobar (3)** može dobiti učenik/ca:

1. koji/a je u cjelini usvojio/la znanja, umijeća i vještine na nivou minimalnih zahtjeva i djelimično na nivou osnovnih zahtjeva, a prema programu predmeta;
2. čija su znanja, umijeća i vještine na nivou samostalne reprodukcije i razumijevanja uz pomoć nastavnika/ce, odnosno na nivou mogućnosti učenika/ce da:
  - shvati značenje naučenih sadržaja, objašnjenja i da ih povezuje,
  - uočava bitno, a u situacijama analiza, apstrahovanja i zaključivanja zahtjeva posebno zalaganje nastavnika/ce i dodatnu pomoć,
  - ima teškoće u brzom i tačnom usmenom i pismenom izražavanju;
3. koji/a je ovladao/la predviđenim psihomotornim umijećima i vještinama u rukovanju sredstvima i tehnikama rada na nivou primjene.

Ocjenu vrlo **dobar (4)** može dobiti učenik/ca:

1. koji/a je u cjelini usvojio/la znanja, umijeća i vještine na nivou minimalnih zahtjeva i usvojio/la više od polovine na nivou osnovnih i naprednih zahtjeva znanja, umijeća i vještina, a prema programu predmeta;
2. čija su znanja, umijeća i vještine na nivou samostalne reprodukcije, razumijevanja i primjene, odnosno koji/a:
  - uočava bitno,
  - lako razumije, zaključuje i reprodukuje činjenice, definicije i zakonitosti,
  - kritički analizira činjenice i formuliše pravila,
  - lako se usmeno i pismeno izražava,
  - ispoljava aktivnosti na većini časova u idejama, rješenjima na nov način,
  - samostalno i uz pomoć nastavnika/ce praktično primjenjuje znanja, umijeća i vještine u istim i sličnim situacijama,
  - ispoljava interesovanja i upornost u savladavanju predviđenih sadržaja programa;
3. koji/a je ovladao/la predviđenim psihomotornim umijećima i vještinama u rukovanju sredstvima i tehnikama rada na nivou samostalne primjene.

Ocjenu odličan **(5)** može dobiti učenik/ca:

1. koji/a je u cjelini usvojio/la znanja, umijeća i vještine na sva tri nivoa zahtjevnosti, a prema programu predmeta;
2. čija su znanja, umijeća i vještine na nivou razumijevanja i samostalne primjene u srodnim i novim okolnostima, odnosno koji/a:
  - uočava bitno,
  - lako odvaja pojedinačno, opšte i posebno radi uopštavanja,
  - logički povezuje činjenice i pojmove,
  - samostalno zaključuje na osnovu datih podataka,
  - kritički rasuđuje,
  - posjeduje bogat rječnik i lako se sadržajno usmeno i pismeno izražava,
  - lako i brzo primjenjuje stečena znanja,
  - ispoljava kreativnu aktivnost na većini časova tog predmeta,
  - pokazuje interesovanja i samoinicijativnost za proširivanje stečenog znanja i dodatno samoobrazovanje;
3. koji/a je ovladao/la predviđenim psihomotornim umijećima i vještinama u rukovanju sredstvima i tehnikama rada na nivou samostalne i stvaralačke primjene u različitim okolnostima.

Umjesto zaključka

Plan i Program je urađen prema kriterijumima primjerenim „imaginarnom“ učeniku/ci prosječnih intelektualnih sposobnosti. Jasno je da se nastavnik/ca u svom radu ne susrijeće sa „imaginarnim“ učenikom/com, već se nalazi pred odjeljenjem koje čine individue nadprosječnih intelektualnih sposobnosti, prosječnih, ali i onih ispod prosječnih. U odjeljenju se, takođe, nalaze učenici/e sa različitim predznanjima i radnim sposobnostima. U postupku ocjenjivanja treba da se uvažava ličnost učenika/ce, njegove/njene opšte i posebne sposobnosti, razvojne karakteristike i uslovi u kojima živi, odnosno stiče obrazovanje. Ocjenjivanjem se podstiče samopouzdanje i razvoj ličnosti učenika/ce, kao i njegovo/njeno aktivno učešće u nastavi i vannastavnim aktivnostima.

Smijemo li ocjenjivati ako prije toga ne definišemo svrhu tog ocjenjivanja? Smijemo li ocjenjivati prije nego smo precizno objasnili kriterijume procjene? Smijemo li ocjenjivati prije nego smo objasnili ciljeve koje želimo postići i sadržaje koje ćemo ocjenjivati?

Mišljenja smo da je manje važno hoćemo li ili ne zaključivati ocjene na tromjesečju ili polugodištu, već je važno čemu služi ta ocjena i hoće li ona pomoći učeniku/ci da usmjeri svoju energiju kako bi povećao/la količinu ili kvalitet znanja koje mu/joj je ocjenom procijenjeno, da bi tako dosegao/la cilj koji je smisleno zadan za određenu razvojnu fazu ili godinu školovanja.